

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA VIBORG AMT 1987

MAG

**HB
His**

FRA VIBORG AMT

1987

Årbog udgivet af Historisk Samfund for Viborg amt

52. årgang

FRA VIBORG AMT 1987
er redigeret af
Paul G. Ørberg
under medvirken af
Morten Øllgaard og Birgit Løgstrup

Lay-out og tryk:
Special-Trykkeriet Viborg a-s
Trykt i 800 eksemplarer
ISBN 87-87235-42-0

Indhold

THOMAS BLOCH RAVN

En solid og god håndværkerstand – Omkring skomager Hammershøjs beretning om håndværk og købstadsliv i Viborg i forrige århundrede 7

FRANTS THYGESEN

På sporet af en statue – Historien og bronzestatuen i Borgvold-anlægget i Viborg 59

JENS AAGE POULSEN

Anton Schmidt og Christen Nielsen. To lærerskikkelser i Asmild-Tapdrup omkring århundredskiftet 81

MERETE BERGILD OG JENS JENSEN

Maleren Jens Jensen Thranes udsmykning i Viborg bispegård 1702 105

SMÅSTYKKER

Til efterårsmanøvre i 1908

Af A. Vejen Andersen 130

Et spillemandsdynasti

Af Wilhelm Kjær Jensen 135

Samfundet siden sidst 139

Lokalhistorisk litteratur 140

Lokalhistoriske arkiver 150

Årbogens annoncører 152

Forsidebilledet er et udsnit af Martinus Rørbyes maleri fra 1831 – efter akvarel fra juni 1830 – ”Morgenen paa en Torvedag i Viborg”. Jfr. side 30-31.

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

Bestyrelse:

Provst *Morten Øllgaard*, Vorde, formand.

Arkivar *Paul G. Ørberg*, Tapdrup, næstformand.

Oberstløjtnant *Ingvar Musaeus*, Birgittelyst, sekretær.

Sekretær *Else Hansen*, Viborg, kasserer.

Museumsinspektør *Marianne Bro-Jørgensen*, Viborg.

Domprovst *K. Gjesing*, Viborg.

Rektor *K. J. Krarup-Pedersen*, Bjerringbro.

Kaptajn *Villy Jensen*, Viborg.

Arkivar, dr. phil. *Birgit Løgstrup*, Løgstrup.

De fire førstnævnte udgør forretnings- og økonomiudvalget.

Revisorer:

Bankbestyrer *Finn Bertel*.

Major *J. V. Lund*.

Samfundets ekspedition:

Fru *Else Hansen*,

Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, 8800 Viborg

Tlf. (06) 62 44 88. Giro 4 06 38 05.

Bidrag til årbogen

sendes til arkivar *Paul G. Ørberg*, Landsarkivet, 8800 Viborg.

En solid og god håndværkerstand

Omkring skomager Hammershøjs beretning om håndværk og købstadsliv i Viborg i forrige århundrede

I årene 1919-21 bragte Viborg Stifts Folkeblad et stort antal interviews med gamle viborgensere, der kunne fortælle om tilstande og begivenheder i byen siden midten af forrige århundrede. Blandt disse rager navnlig een frem, skomagemester Edvard Handberg Hammershøj (1842-1926).

Hammershøj var ud af en gammel håndværkerslægt, som havde virket i Viborg siden begyndelsen af 1700-årene. Selv var han opvokset og uddannet indenfor det gamle laugssystem, men virkede det meste af sin tid under næringsfriheden. Derved kommer hans erindringer til at spænde over en stor og væsentlig udvikling, koncentreret indenfor et forholdsvis kort åremål, hvor såvel håndværket som købstaden gennemgik store forandringer.

Samtalerne med Folkebladet

I sine samtaler med Folkebladet beretter skomager Hammershøj om tilværelsen for byens jævne borgerstand, og han kommer ind på en bred kreds af emner: Håndværk og laugsvæsen, toldforhold, markedsrejser og torvehandel, livet i den gamle købstad, gadebilleder, byens styrelse og fremtrædende borgere, skoleforhold, postvæsen og diligencekørsel, byens udvikling, hedeopdyrkning, kloakforhold, militærlejren ved Hald, Viborg under krigene 1848-51 og 1864. Og meget andet¹.

I denne sammenhæng bringes især klip, hvor skomager Hammershøj fortæller om den jævne borgerstand, d.v.s. gruppen af håndværkere, handlende og avlsbrugere, som dengang udgjorde langt hovedparten af byens befolkning. Til indledning bringes et afsnit om byen og borgerstanden. Derpå følger Hammershøjs beretning om de gamle toldforhold, under hvilke der ved indkørslen til købstæderne blev

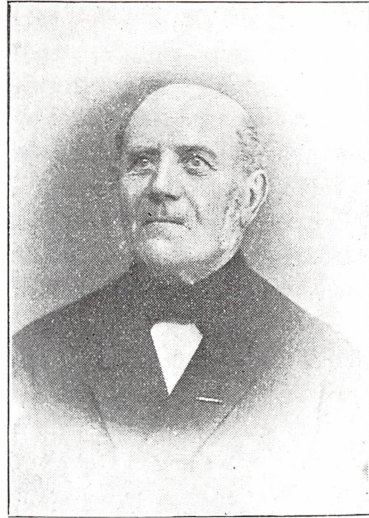

Hammershøjernes ejendom Mathiasgade 62, i dag forretningen "Kejser Sko". Foto ca. 1890. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune. Ejendommen blev i 1822 købt af fortællerens farfar, Anders Thomsen Hammershøj; 1854 overdrog han den til sin søn Christen Hammershøj, der i 1896 overdrog den til sin søn Edvard Handberg Hammershøj. Ejendommen bestod ifølge en brandtaksation fra 1857 af 5 dele: a) Et 9 fags forhus af egebindingsværk med murtavl, tegltag, 1 skorsten, port i 2 fag, kælder under 7 fag og en 3 fags kvist til værelser; b) et 6 fags sidehus mod øst; c) et 5 fags tværhus til stald og lade; d) et halvtag til svin, og e) et plankeværk. Bygningerne blev nedrevet i 1916.

opkrævet den såkaldte konsumtionsafgift. I det tredje afsnit fortæller Hammershøj om forholdene på de gamle krammarkeder, og til sidst beretter han udførligt om håndværkerlivet i laugstiden.

Tidsmæssigt dækker disse klip hovedsagelig Hammershøjs barndom og ungdomstid, d.v.s. perioden fra slutningen af 1840erne til 1867, da han nedsatte sig som mester.

Samtalernes værdi som historiske skildringer beror især på tre forhold. De tegner et på mange måder charmerende billede af Viborg i en periode, der i øvrigt kun er sparsomt belyst i den historiske litteratur. De oplyser om forhold, der for en stor dels vedkommende kun kan belyses via erindringer. Og det, der fortælles om, er i det væsentlige selvolevet.

Edvard Handberg Hammershøj og faderen Christen Hammershøj. Fotografier efter Jens Thise: Thise marked, Vendsysselske Årbøger V, 1923-24. Hvert år til det store påskemarked i Thise mødte Jens Thise de to Hammershøjer, som normalt logerede hos hans forældre. I sin fine skildring af Thise marked giver han følgende karakteristik af de to: Christen Hammershøj »var en høj, stadselig mand. Der var noget afmålt, værdigt i hele hans fremtræden. Man mærkede straks den kloge og dannede mand med det store overblik og den skarpe dømmekraft. At man også i hans hjemby forstod at drage nytte af dette, forstår man bedst, når man hører, at han var medlem af byrådet i 35 år og tildelt dannebrogsmændenes hæderstegn. Sønnen Edvard, der ligesom faderen var mester og handlede for egen regning, var den, vi børn syntes bedst om. Han var jovial og ligetil, kunne sludre og tumle med os, tale meget fornuftigt med mor om alvorlige ting, og, når han efter middagsbordet fik piben tændt, fortælle hårrejsende historier fra hans egen skoletid og ikke mindre vidunderlige fra hans mange rejser«.

Materialet egner sig imidlertid ikke til en simpel gengivelse. I sin oprindelige form er det splittet op i mange småartikler med talrige gentagelser og kommentarer, som nok kunne interessere den datidige læser, men som for den nutidige blot vil forekomme forvirrende. Dertil kommer den snakkende og lidt uforpligtende facon, som præger samtalerne. Hammershøj fortæller vidt og bredt, til tider lidt hulter til bulter, og han sætter kun sjældent de begivenheder, han fortæller om, ind i en historisk sammenhæng.

Af bl.a. disse grunde har jeg valgt at gengive samtalerne i en noget bearbejdet form. Talrige klip i materialet har gjort det muligt at udelade gentagelser, samtidshistoriske kommentarer og afsnit, der historisk set forekommer mindre lødige. En grundig redaktion har gjort det muligt at samle spredte beretninger i tematiske afsnit. Og en inddeling af teksten i mange underafsnit med særlige overskrifter har forhåbentlig lettet overskueligheden. En nærmere redegørelse for de mere tekniske principper m.v. vedrørende bearbejdelsen af materialet er anbragt som appendiks sidst i artiklen.

Til indramning af interview-materialet er der i teksten anbragt et antal illustrationer af forskellig art. Billeder fra det gamle Viborg, fotos af laugsgenstande, oversigtskort, kopier af arkivalier m.v. – allesammen ledsaget af tekster til uddybning og indramning af Hammershøjs oplysninger. Det er mit håb derved at tilføje Hammershøjs gode historier en højere grad af historisk sammenhæng.

Historie-fortælleren

Edvard Handberg Hammershøj blev født 3. oktober 1842 i faderens lille ejendom Gravene 22 på hjørnet af Vestergade og Gravene. Faderen Christen Hammershøj var skomagermester og af skomagerslægt. Moderen Mette Marie Handberg var ligeledes af gammel skomagerslægt, og det samme gjaldt stedmoderen Marie Elisabeth Bendix, som faderen giftede sig med efter sin første kones død 1849. Det faldt derfor ganske naturligt, at også Edvard skulle være skomager.

Da faderen var hans læremester i faget, behøvedes der ingen særlig lærekontrakt, ligesom læretiden heller ikke blev nærmere fastsat². Læreforholdet blev derfor først en sag for lauset, da han 29. marts 1861, 18 år gammel, forfærdigede sit svendestykke³. Derpå fulgte hans optagelse i svendelauset; som han selv påpeger, var han den sidste, der blev zünftig svend i Viborg skomagerlaug. Efter 6 år som svend nedsatte han sig i november 1867, kun 25 år gammel, som mester. Det skete under næringsfriheden, som i henhold til næringsloven af 1857 var trådt i kraft 1. januar 1862. De følgende 30 år ernærede han sig som skomagermester, men i 1897 søgte – og fik – han pladsen som billettør ved kødkontrollen. Baggrunden herfor var antagelig periodens stadige forringelse af vilkårene for skomagerne – som for mange andre af byens håndværkere. Nedgangen indledtes med næringsfrihedens indførelse og den dermed sammenhængende

ANNE KIRSTINE HAMMER -1752	Handelsmagermester THOMAS ANDERSEN HAMMERSHØJ 1749-1812	METTE ESKILDSDATTER	Daglejer JENS NIELSEN	ANNE MARIE SKIVE 1748-1826	Skomagermester JENS HANDBERG 1747-1792	JOHANNE MARIE LINDHOLM -1831	Skomagermester CHRISTEN BASSE ALSTRUP 1757-1819	JOHANNE SØRENSDATTER -1808	Skomagermester ANDERS THOMSEN HAMMERSHØJ 1786-1859	ANE MARIE ALSTRUP -1841	Skomagermester EDVARD HANDBERG 1777-1860	KAREN JENS DATTER 1775-1849	Skomagermester CHRISTEN HAMMERSHØJ 12.11.1814-20.10.1899	METTE MARIE HANDBERG 26.10.1810-13.11.1849	Skomagermester EDVARD HANDBERG HAMMERSHØJ 3.10.1842-10.4.1926

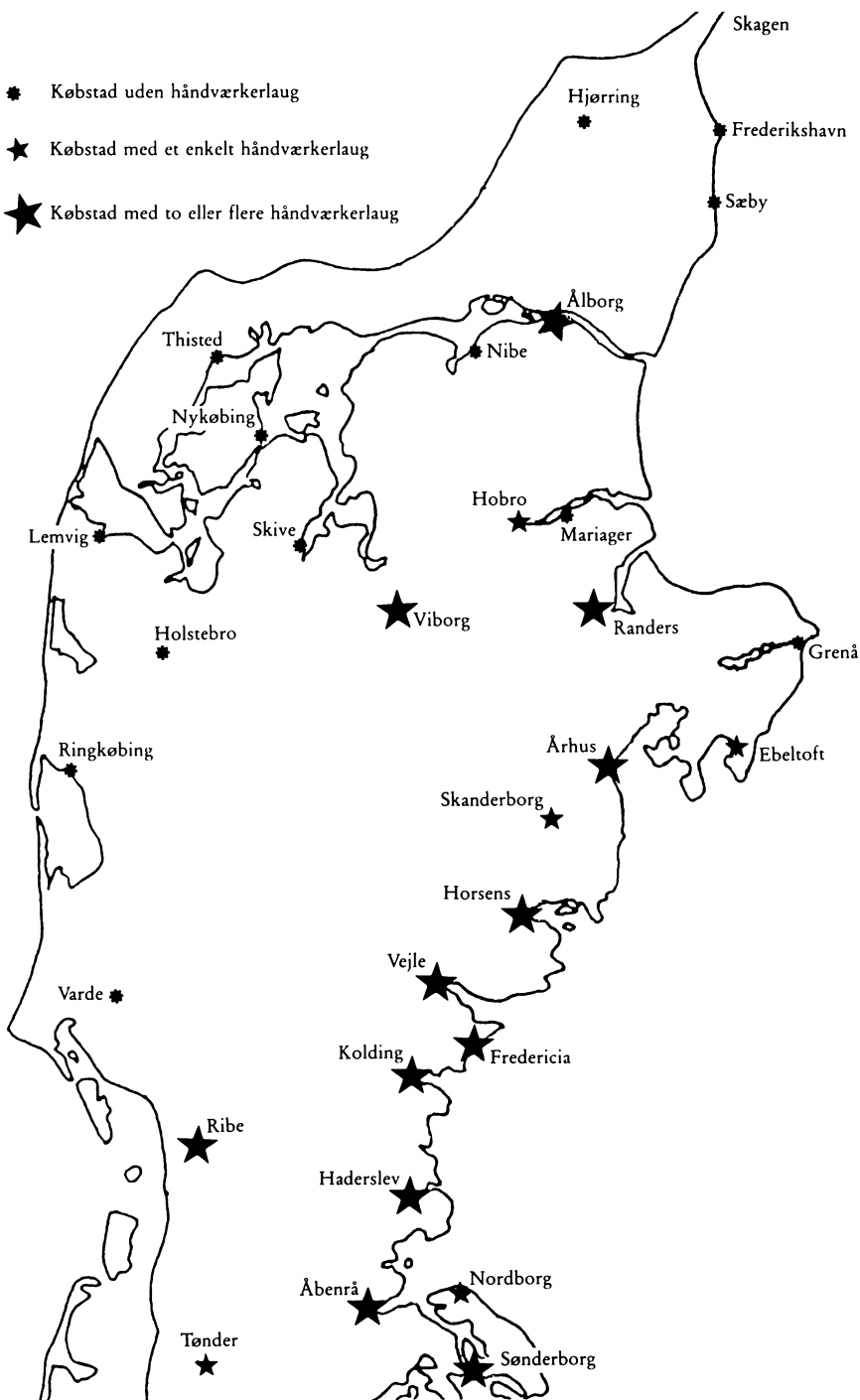
Anetavle for skomagermester Edvard Handberg Hammershøj. Den 2. april 1743 mødte Anders Thomsen frem på Viborg rådhus for at få sit borgerbrev som skrædder. Anders Thomsen var født i Hammershøj og blev derfor i almindelig omtale kaldt Anders Hammershøj. Denne nyslåede borger, som er indføjet øverst til venstre på tavlen, blev stamfader til en stor og vidt forgre- net håndværkerslæggt, som i de følgende 150 år kom til at præge store dele af byens nærings- og foreningsliv. Mest markant i sin samtid var utvivlsomt Christen Hamershøj, fortællerens fader, som ud over en mangeårig indsats i byens styrelse tillige besad flere betydningsfulde offentlige hverv, bl.a. var han forligsmægler. Det var også Christen Hammershøj, der sørgede for, at Hammershøjerne blev indgiftet i to andre af byens toneangivende skomager- slægter. Hans første kone Mette Marie, fortællerens mor, var af slægten Hand- berg, og hans anden kone Maria Elisabeth var af Bendix-slægten.

ophævelse af laugene 1862, og den fortsatte med krammarkedernes ophævelse 1882 og den tiltagende konkurrence fra skotøjsindustrien, som fra 1870ernes slutning begyndte at gøre sig gældende.

I sin svenдетid var skomager Hammershøj naturligvis med i sven-delauget og var, da hans tur kom, også oldgesell for svendene. Efter laugstidens ophør var han fortsat aktiv i de foreninger, som opstod i tomrummet efter laugene. Bl.a. Viborg Borger og Håndværker Forening, og i 1875 var han medstifter af Foreningen af skomagemestre i Viborg⁴.

Edvard Handberg Hammershøj døde 10. april 1926 83 år gammel. I avisernes udførlige nekrologer karakteriseredes han som »en god borger. Han vidste, hvad det vil sige at blive ved sin læst, og det var ham ikke nogen hæmsko. Tværtimod«⁵. Han betegnedes som en mand, der »bevarede hele udviklingen i sig, ligesom minderne levede i ham«. »Hammershøj havde en mærkværdig hukommelse. Han kunne som næsten ingen anden fortælle om gamle dage, og han blev også meget benyttet som foredragsholder om emner fra svundne tider«. Ved begravelsen skete der noget, som avisnekrologerne opfattede som meget symbolsk: »Med Hammershøj gik den sidste af det gamle skomagerlaugs medlemmer bort, og ret mærkeligt virkede det derfor, at laugets gamle fane netop ved denne lejlighed fik banesår. Den stærke forårsvind sønderrev dens dug«.

Købstæder og laugsbyer i Jylland 1850. Som det fremgår var købstæderne ret jævnt fordelt ud over landet; kun de tyndt befolkede hedeegne i det centrale og dele af det nordlige Jylland lå hen uden købstæder. For laugsbyerne var fordelingen mere skæv, idet det kun var østkystens handelsbyer og gamle administrative centre som Ribe og Viborg, der var hjemsted for mere end et håndværkerlaug. – Skomager Hammershøj understreger flere gange, at Viborg var en håndværkerby. Det underbygges bl.a. af, at der omkring 1850 endnu eksisterede 6 laug i byen, nemlig skomagerlauget, smedlauget, snedkerlauget, skrædderlauget, murer- og tømrerlauget og hattenmagerlauget. Som laugscentrum lå Viborg godt placeret på grænsen til de midtjyske hedeegne, Vestjylland og det vestlige Limfjordsområde, hvor købstæderne var få og uden laug. Fra gammel tid har Viborg-håndværkerne sikkert været toneangivende i store dele af dette område. Et lille vidnesbyrd herom har vi i en indberetning fra 1735 til Kommercekollegiet, hvor det om Thisted oplyses, »at hvo som vil have et par gode sko eller en skikkelig klædning gjort må have det fra andre stæder, enten fra Ålborg eller Viborg«. For skomagernes vedkommende ved vi fra det velbevarede laugsarkiv også, at flere mestre fra købstæderne Skive, Holstebro og Lemvig var medlemmer af Viborg-lauget, hvor de bl.a. fik deres læredrenge ind- og udskrevet.

Hammershøjs beretninger om det gamle Viborg levede imidlertid videre. I 1946 genoptrykte Folkebladet nogle af samtalerne med Hammershøj, og talrige lokalhistorikere har gennem tiden støttet sig til hans oplysninger.

Hammershøjs kilder er først og fremmest hans egne oplevelser. Dernæst beror en stor del af hans viden på, hvad han har fået fortalt af familie og venner; typisk er således følgende bemærkning i interviewet 4. november 1920: »Hele min familie hører hjemme i Viborg, og min fader har tit og ofte fortalt mig, at der ikke i hans tid skete større forandringer i byen«. Endelig var Hammershøj også en stor ynder af historisk litteratur; han »kender sin Ursin på fingrene« hedder det således i Folkebladets omtale af Hammershøj i anledning af 80 års dagen⁶. Som tidligere nævnt er der i nærværende sammenhæng især lagt vægt på at fremdrage de dele af interview-materialet, der bærer præg af at være selvoplevet.

I samtalerne med Folkebladet synes Hammershøj især at være interesseret i at pointere to ting. For det første at Viborg var en håndværkerby, og han fremhæver gentagne gange den jævne borgerstands betydning for byen. Herved forsøger han på sin egen stilfærdige måde at nuancere det gængse billede af Viborg som først og fremmest en embedsby – et billede, som måske skyldes, at det især er folk fra embedslaget, der har skrevet byens historie.

For det andet ønskede skomager Hammershøj at pointere, at selv om den gamle tid nu (d.v.s. omkring 1920) var løbet over ende af udviklingen og dermed endegyldigt forbi, så indeholdt denne tid mange positive ting, som det var vigtigt ikke at glemme. For Hammershøj var udviklingen ikke kun fremskridt; den indebar også mange, betydelige tilbageskridt. Man fornemmer her den håndværkerkonservatisme, som ikke mindst faderen var eksponent for, men som altså også sønnen var præget af. Håndværkerkonservatismen havde sit udspring indenfor laugene og blev i 1840erne og 50erne formuleret politisk i opposition til det liberale borgerskabs økonomiske liberalisme. Karakteristisk er det således, at faderen, Christen Hammershøj, under kampen om laugene advarede mod den fri næring, »fordi kapitalens magt ville blive for stor og de små håndværkeres tid ville være til ende« (se s. 56). For Hammershøjerne var håndværkets gamle fællesskab og sammenhold vigtigere end den ny tids enhver-sin-egenlykkes-smed ideologi. Det er en synsvinkel, som naturligvis også sætter sit præg på det billede, skomager Hammershøj tegner af den gamle tid.

Erindringens tre tider

Betragter man erindringer, som f.eks. Folkebladets samtaler med skomager Hammershøj, sådan lidt fra oven, kan man sige, at de fortæller noget om tre historiske tider.

For det første ruller de op for den gamle tids erfaringer og oplevelser; det vil i denne sammenhæng sige Hammershøjs barndom og ungdomstid i midten af forrige århundrede.

For det andet afslører de en masse om den tid hvori de blev til; i denne sammenhæng årene omkring 1920. I disse år havde man en klar fornemmelse af at have forladt den gamle tid – de gode gamle dage. Opbruddet i de gamle miljøer, konkurrenceøkonomien, industrialiseringens første bølge og især 1. verdenskrig markerede dette brud. Mange følte derfor behov for at stoppe op et øjeblik og se sig tilbage, inden det nye helt tog overhånd. De første tre årtier af vort århundrede blev derfor præget af en betydelig folkelig interesse for historien. Der opstod talrige by- og amtshistoriske selskaber, interessen for den gamle folkekultur blev vakt og det var også i denne periode, Nationalmuseet gennemfotograferede mange af de gamle købstadsmiljøer. Kulturhistorikeren Hugo Matthiessen skrev i den anledning følgende i det første nummer af kultur- og lokalhistorikernes tidsskrift *Fortid og Nutid*: »Vore købstæders stærke fremvækst i de sidste årtier er gået skånselsløst hen over resterne af fortidens frodige bykultur. Maleriske gårde og gader er forsvundne, skønne, gamle bygninger jævned med jorden, og stadig falder mellem år og dag minde efter minde om vore forfædres liv og virken. Denne udvikling, med økonomiske motiver som drivkraft, lader sig ikke standse... (Den) store flok af jævne borgerhuse, rammerne for svundne århundreders daglige liv, er fortabt, og med deres fald ændres bybilledets karakter, gadernes regulering og modernisering forvisker yderligere det gamle præg, så grundigt til tider, at end ikke et fotografi bevarer for eftertiden et fattigt minde om al den skønhed, som gik under«⁷. Hugo Matthiessen anslår her den samme tone af udviklingspessimisme og historisk vemod, som også fornemmes i Folkebladets samtaler med skomager Hammershøj, og som iøvrigt var almindeligt udbredt på den tid.

Den tredje historiske tid, som erindringerne berører, er nutiden, idet Hammershøjs fortællinger sikkert vil give den nutidige læser anledning til refleksion over et og andet i sin samtid. For udgiveren har skomager Hammershøjs beretninger om håndværk og købstadsliv

i det gamle Viborg været en fascinerende oplevelse, hvis præcise indhold det kan være vanskelig at redegøre nærmere for. Hvilken interesse det her fremlagte materiale kan have for den nutidige læser, skal jeg overlade til læseren selv at afgøre.

Christen Hammershøjs ejendom Gravene 22 på hjørnet af Vestergade. Foto ca. 1920. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune. Der findes intet billede af Christen Hammershøjs første hus på dette sted; det hus, hvor han startede sin forretning i 1840, og hvor sønnen Edvard blev født 3 år senere. Til gengæld har vi sønnens maleriske beskrivelse (se s. 39) og brandforsikringens taksation af huset fra 1847. Ifølge denne taksation bestod ejendommen da af et simpelt 8-fags forhus i egebindingsværk med murtaul og i gården et to-fags halvtag til tørvehus. I 1849 byggede Christen Hammershøj et nyt hus på stedet – stort set svarende til det hus, som ses på billedet. Ifølge brandtaksationen 1850 bestod ejendommen nu af 4 dele: a) Et forhus mod gaden, beregnet til 8½ fag, 2 etager, kælder under 6½ fag, grundmur til alle fire sider, et kvistværelse i den søndre gavl og en kvist mod gårdsiden til ophejsning samt 1 skorstensindretning; b) Et tværhus i gården af egebindingsværk med grundmuret gavl i nord, indrettet til garveri, 3 fag; c) Et tværhus i samme længde og af samme bygningsmaterialer, indrettet til opbevaring af brændsel, 4 fag og d) Et lokum i søndre side af gården, bagsiden grundmur, 3 fag. Denne ejendom afhændede Christen Hammershøj i 1853, men købte den tilbage 1882. I 1896 kom ejendommen definitivt ud af familiens eje, og 1919 blev den overtaget af glarmester Knudsen, som ejer stedet den dag i dag.

BY OG BORGERSTAND

Viborg blev en fattig by ved branden 1726 ..., og den begyndte først at komme på fode igen efter Tre-års-krigen [1848-50]. Indtil da fik det hele lov at ligge hen, som det kunne bedst, og den lille by, der langsomt steg i indbyggertal fra 3.000 til 4.000, gjorde et kummerligt indtryk. Der var lave huse over alt. Butiksruder fandtes ikke, og gadernes tilstand var sådan, at man knapt kan forestille sig det nu.

Den offentlige vandpumpe på hjørnet af Sct. Mogensgade og Ll. Sct. Hansgade. Hugo Matthiessen foto. 1917. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune. Om byens vandforsyning beretter skomager Hammershøj følgende: »I min barndom var der ikke vandværk eller andre af den slags moderne ting i Viborg. Det var ikke engang almindeligt at se en ejendom med egen brønd. Men rundt omkring i byen var der offentlige brønde, som folk i nabolaget kunne benytte. Ligesom folk i nærheden hentede vand hos dem, der var besiddere af en brønd. Endnu står der i Mogensgade, ved hjørnet af Sct. Hansgade, en af de gamle brønde tilbage« (Viborg Stifts Folkeblad 20.11.1920). Denne brønd var ifølge Viborgs historiker, M. R. Ursin, anlagt i 1843. I 1840erne fandtes der i byen yderligere 4 brønde, nemlig en på Gamlemtorv, en på Hjultorvet, en ved hjørnet af Mathiasgade og Dumpen og en ved det militære sygehus i Rosenstræde.

Gaderne

Der var en frygtelig brolægning i min drengetid, og der var ikke spor af belysning. Lyset skinnede ikke ud af et eneste butiksvindue, men der imod kunne man ofte se, at ekspeditionen foregik ved hjælp af tællelys. Skulle folk ud, var de som oftest forsynet med lygter, og det hændte mange gange, at læredrengene måtte ud med lygten for at hente deres madmoder hjem fra selskab.

Hvor der fandtes brolægning, bestod den af runde sten, der uden at være tilhuggede den mindste smule var stukket ned i jorden. Mange steder foretoges de nødvendige reparationer og forbedringer udelukkende af de borgere, der måtte færdes de pågældende steder – byen havde jo ikke råd til store bekostninger!

Man kan fristes til at spørge, hvordan gader med den omtalte »brolægning« kunne holde til trafikken, men det gik jo endda. Thi man må huske på, at befordringsmidlerne ikke var de moderne. Folk kørte med små, træakslede vogne i de dage – de jernakslede arbejdsvogne, man har nu, kendtes slet ikke. Og så var man ikke rigtig klar over, hvad en hest virkelig kan trække. Der blev kørt med ganske små læs. Et spand heste kører nu med to store læs tørv, men dengang skulle der køres ti gange [formentlig skal der stå to gange] for at få den samme mængde transporteret. Nu kører man stolt med 1.000 mursten på en vogn, men dengang måtte man være glad, om et læs kunne bestå af 400!

Bebyggelsen

I Viborg, der havde et stort omfang i forhold til sit indbyggertal, var det ... således, at sidegaderne til Mogensgade og Nedergade [Ibsgade] lige så meget tjente som rendestene og kloakker som til færdselsveje! Huse var der kun få af disse steder; langs gaderne lå rå kampestensgærder. Ja, med bebyggelse i denne del af byen var det så småt, at jeg næsten kan sige, at alt, hvad der ligger i kvarteret, er bygget i min tid.

Med hensyn til de huse, der lå langs med gaderne, må det siges, at Viborg stod langt tilbage for byer af samme størrelse. ... (Byen) har ingen af de prægtige bindingsværksbygninger til minde om svundne tider, som findes i andre gamle byer, f.eks. Ålborg og Randers. De gik til grunde ved de store ildsvåder, og de enkelte, der findes i Mogensgade, kan ikke måle sig med andre byers.

Skomager Mehlsens ejendom Gravene 33. Fotografi på Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune. I et avis-interview den 21.1.1921 fortæller skomager Hammershøj følgende: »Skomager Mehlsen var en solid og dygtig håndværksmester. Han boede i Gravene op mod tømmerhandler Kjærsgårds ejendom, men der er helt bygget om nu. Mehlsen var en mand af den gamle skole. Han var en selvstændig karakter og en af dem, på hvis ord man kunne stole. En stout og dygtig mand var han i hele sin færd. To af hans børn, en ugift søn, skomager C. Mehlsen, og en ligeledes ugift datter, bor endnu i Viborg. Den nulevende Mehlsen og jeg er de to sidste tilbageværende af det gamle Viborg skomagerlaug, der selv i sin tid har haft barkkar, hvori vi garvede huderne, som vi selv købte, med bark, som vi ligeledes selv anskaffede. Der er sket store forandringer siden da! Hvad man i de dage lavede med hånden, anvendes der nu maskiner til, og ingen kommer nu fuldstændig ind i sit fags enkeltheder«.

(Ved midten af forrige århundreder) havde Viborg sit gamle fladeindhold, og dens grænser var de samme som før de store brande. De 3.-4.000 mennesker, der dengang var i byen, boede meget spredt. Husene var simple og hele bebyggelsen uregelmæssig, thi de var opført i de dårlige tider efter den store brand i 1726, der lagde hele den indre by i aske. Lille Sct. Mikkelsgade blev hærget af en brand i 1779 eller 80, og hele gaden blev dengang lagt i aske; min bedstefader har tit fortalt derom.

De små huse

Efter disse ødelæggende ildsvåder stod der vel endnu enkelte grundmurede huse, som var skånet af flammerne, tilbage. Men de forarmede indbyggere skulle jo have boliger, og i almindelighed gik man frem på den måde, at man jævnedes brandtomterne og opførte nye huse på dem. Derved fremkom de mange uregelmæssigheder, som fandtes i rigelig grad endnu for 30-40 år siden.

Byggematerialer tog man delvis fra de brændte bygninger, og den øvrige del af det, der anvendtes, kunne sjældent komme ind under kategorien: 1. klasse. Der blev anvendt ubrændte sten, klinet med ler, og gavlene mellem huse, der lå bygget sammen, gik sjældent højere op end til loftsbjælkerne. Den slags gavle var gerne lavet af bindingsværksstaver, klinet sammen med ler og halm. Da C. Bendix [Søren Lauge Christian Bendix (1815-99), borgerskab som skomagermester 1840] i sin tid foretog ombygning af ejendommen på hjørnet af Gravene og Lille Sct. Hansgade, det var en for en god snes år siden, fandtes der endnu en sådan gavl af halm, ler og staver.

Oven over loftsbjælkerne fandtes i mange tilfælde ingenting, så man uhindret kunne færdes fra det ene loft til det andet. Det var f.eks. tilfældet i Lille Sct. Mikkelsgade og Lille Sct. Pederstrædes østlige side samt flere andre steder.

Den jævne borgerstand

I de gamle Viborg-huse sad folk i min barndom og passede deres bedrift. Ejendommene var fortrinsvis små og lave, men ejerne sad godt i det de fleste steder ...

I de små ejendomme, der blev opført på de gamle brandtomter, kom der ... til at bo en solid og god håndværkerstand. Desuden havde byen en del avlsbrugere, der boede her inde, men dyrkede de mange markjorder omkring byen. Efterhånden blev jorderne jo udskiftet og hedestrækningerne opdyrket, og så flyttede avlsbrugerne ud på marken. Et stort antal ejendomme i byen havde på et vist tidspunkt en tilhørende torp ude på markerne, og da udskiftningen foretoges, og den, der ville have det, kunne få jord, benyttede mange sig af lejligheden og sikrede sig de parceller, der lå nærmest og mest bekvemt.

Mange af de gamle viborgensere levede af post- og fragtkørsel. Der blev kørt til Århus, Ålborg, Randers, Skive, ja helt til Fredericia.

Avlsbruger Frosts gård, Mogensgade 69 på hjørnet af den nuværende Gl. Skivevej. Foto ca. 1900. Lokalthistorisk Arkiv for Viborg Kommune. En avlsbruger var en borger, der ernærede sig ved landbrug på købstadens tilliggende jorder, den såkaldte bymark. Som også skomager Hammershøj oplyser, havde Viborg mange avlsbrugere. Det hang sammen med, at Viborgs bymark var landets største. Bymarken omfattede i alt 9.669 tønder land; heraf var i 1860 de 3.000 tdr. ager og eng, 1.397 tdr. var skov og plantage, mens hele 5.270 bestod af fælleder, overdrev mv., for størstedelens vedkommende bede.

Avlsbruger Frosts gård, Mogensgade 69, set fra gårdsiden. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune. Ved siden af de egentlige avlsbrugere var der mange, der drev lidt landbrug som binæring; i 1840 drejede det sig om 8 embedsmænd, 19 handlende og fabrikanter, 46 håndværkere og 10 daglejere. »Så havde man da altid føden i huset«, som man sagde.

Viborg fik jo de fleste af sine varer udført ad landevejen. På posthuset kunne man bestille vogn, i hvilken retning man ønskede; i min barndom gik det i det hele taget livligt til med kørsels-bedriften.

Andre i byen levede af havebrug. Der var store tofter inde i byen, som lå ubebyggede hen, og i omegnen, såvel som på landet i almindelighed, gav man sig ikke meget af med havebrug. De viborgensiske hoveddyrkere drog så ud omkring i omegnen og afsatte deres produkter, ligesom de naturligvis også drev torvehandel.

	Hoved- per- soner	Med hjæl- pere	Familie og tjene- stefolk	I alt
Embedsmænd mv.	90	11	337	438
Militærpersoner	51	-	5	56
Privatiserende viden- skabsmænd mv.	30	-	5	35
Pensionister og rentier	65	-	119	184
Handlende	72	45	338	455
Håndværkere og industridrivende	298	350	1282	1930
Landbrugere og gartnere	87	7	381	475
Fiskere	4	-	5	9
Syersker mv.	49	-	24	73
Daglejere og arbejdsmænd	156	-	361	517
Almissenydende	85	-	-	85
Tugthusfanger	277	-	-	277
Andre	21	-	24	45
I alt	1285	413	2881	4579

Viborgs befolkning fordelt efter erhverv 1855. Tabellen er udarbejdet på grundlag af oplysninger i Statistisk Tabelværk, ny rk. XII (København 1857), som er en statistisk bearbejdning af materialet fra folketællingen 1855. Heraf fremgår det klart, at håndværkere og industridrivende, der i tabelværket er samlet under en rubrik, var langt den største befolkningsgruppe. Med svende og læredrenge samt familie og tjenestefolk udgjorde gruppen i alt 1930 personer, d.v.s. 42 % af den samlede befolkning i Viborg. I 1855 var de industridrivende endnu kun få og håndværkerelementet absolut dominerende. Det største antal mestre finder man indenfor skomagerfaget, hvor der var 81 mestre (eller 27 % af samtlige håndværksmestre), som tilsammen havde 80 medhjælpere. Men også skrædderne, snedkerne, smedene, murerne og tømrerne var store håndværksfag.

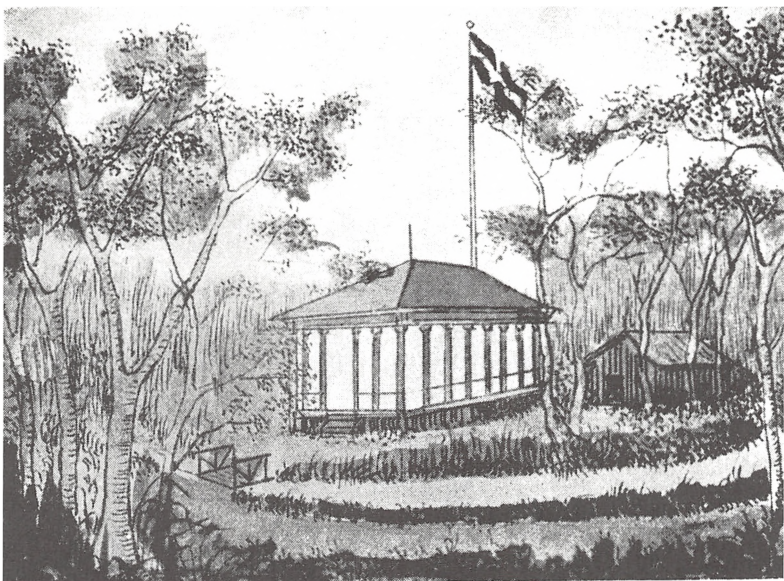
Selskabelighed

(Det var) dengang skik og brug at have en bæk stående på hver side af gadedøren, så man om aftenen efter endt dagsværk kunne sidde og ryge en pipe, medens man drøftede begivenhederne med naboer og genboer ... Det er for resten ikke så mange år siden den sidste af disse gamle bænke forsvandt; den stod i Dumpen lige ved Mathiasgade og tilhørte skomager Stridsland [Frederik Gabrielsen Stridsland (1811-94), borgerskab som skomagermester 1836], som om aftenen sad og råbte folk an, når han havde noget at ville tale med dem om.

Selskabelighed førtes der ikke meget af i det gamle Viborg ... I min barndom bestod den største selskabelige begivenhed i borgerballet på det gamle rådhus, ligesom også skomagerlauget, der jo talte mange medlemmer, holdt et bal. Skolelærer og kirkesanger ved Søndre sogns kirke Rasmus Christensen, som endnu vil huskes af nogle, skrev en sang til hvert års fest. Embedsstanden samledes i Klubben ...

Inden for laugenes kreds var det ellers således, at svendene samlede sig og lærlingene for sig; skillemuren der kun kunne overskrides gennem den højtidelige svendegøring. Da laugene blev ophævet, blev Håndværkerforeningen [stiftet 1856] dannet som en slags erstatning derfor, hvilket den imidlertid aldrig blev i egentlig forstand, selv om den alligevel blev et samlingssted på mange områder. Prøvevalg og lignende blev foretaget der, og i årene medens Bregendahl [overretsassessor L. N. Bregendahl, folketingsmand for Viborg-kredsen 1848-69] repræsenterede Viborgkredsen på tinge, var Håndværkerforeningen også det sted, hvor han stævnedes folk sammen, når han havde noget på sinde, som vælgerne havde interesse af at blive gjort bekendt med. Også Håndværkerforeningens gamle, veltjente formand, skrædder Munk [Thomas Munk (1810-71), borgerskab som skræddermester 1836, formand for Håndværkerforeningen 1856-68], sammenkaldte til møde der, når der var noget på færde, og Bregendahl var altid villig til at komme. Nu er den mere en selskabelig forening, end det oprindeligt var tænkt, men således har udviklingen formet sig i alle byer; tidens krav gør sig jo gældende, og dem kan man ikke stå imod.

Ellers fandt de selskabelige sammenkomster mere sted mellem slægterne. Slægtskabet gjorde sig i det hele taget dengang mere gældende end nu. Familierne boede mere samlet på et sted og var ikke, som tilfældet er nu, spredt ud over landet. Samfærdselsmidlerne var

Salonselskabets ældste pavillon i Klosterskoven. Tegning fra 1847. Efter Viborg Købstads Historie (1940) bd. I, 289.

ikke så udviklede; en Københavnsrejse betragtedes som en hel udenlandsfærd, der ikke kunne tilendebringes i en håndevending.

Når slægtningene samledes, blev dagens spørgsmål drøftet, og tiden blev ellers gerne tilbragt med lotteri- eller kortspil eller på hvad måde, man nu ellers kunne finde på. Og om sommeren blev der foretaget udflugter til Rindsholm eller Bækkelund.

Udflugtsmål

Rindsholm og Bækkelund hørte også i gamle dage til viborgensernes udflugtssteder... Men for Bækkelunds vedkommende må det dog bemærkes, at man ikke skænkede stedets historie nogen opmærksomhed. Man kendte godt ruinhoben [Hald Ruin] dernede ved søen, men den var ikke restaureret, og ingen tænkte over, hvad der havde været i svundne tider.

Klosterskoven var også et af viborgensernes kærester steder, og det var jo lidt mere besværligt at komme derover dengang end nu! Konferensråd Bruun [til Asmildkloster] havde stillet den til rådighed for

byens beboere, og salonselskabet havde ladet en pavillion opføre derovre. Om søndagen holdtes der dans i denne pavillion, og det gik i det hele taget meget fornøjeligt til. Men der var den ulempe ved sagen, at der skulle betales bropenge for at komme derover, og derfor var det naturligvis en yndet sport for ungdommen at snyde Heidemann, der opkrævede bropengene. Nogle gav sig i snak med ham, og under diskussionen gjaldt det at få ham gjort ivrig, medens så mange som muligt smuttede forbi.

Det var almindelig skik blandt borgerne, at hele familien, mand, kone, svende, læredrenge og børn, et par gange om sommeren tog derover og spiste aftensmaden i det grønne. Og der herskede dengang lige så stor glæde blandt deltagerne som under de dyrere udflugter, der foretages nu.

TOLD OG SMUGLERI

Omkring alle landets købstæder var der i gamle dage en toldgrænse. Hvor længe denne grænse har eksisteret, ved jeg ikke, men den var der altså i min barndom, og af alt, hvad der skulle føres ind i byerne, måtte der betales en vis afgift til statskassen. Store beløb var det ikke, det drejede sig om, men mange bække små gør jo en stor å.

Toldboderne

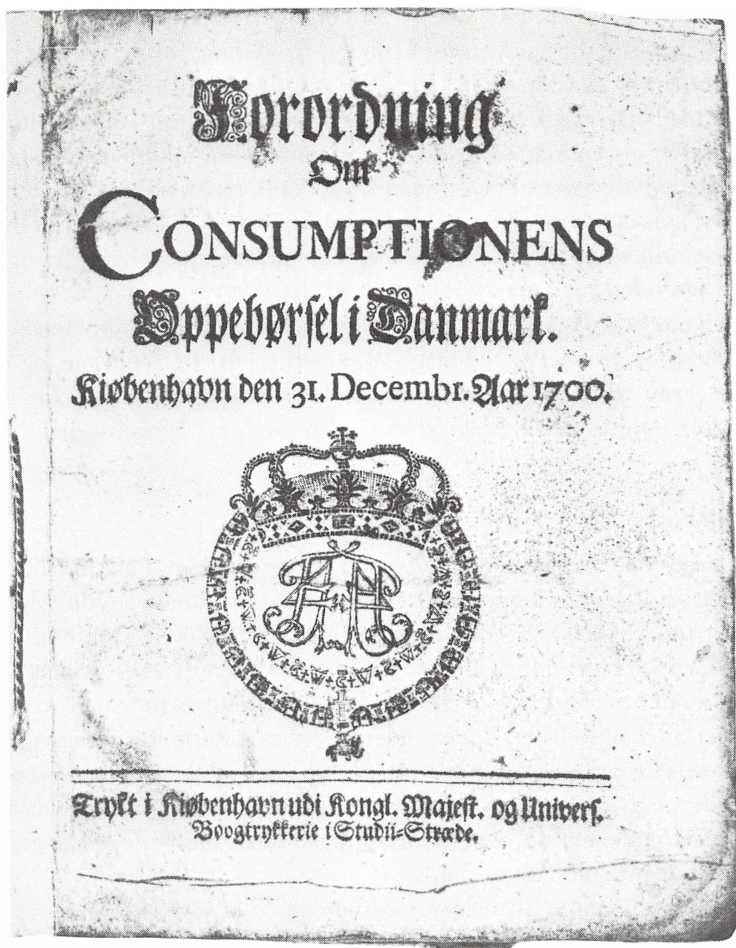
Til inddrivelse af afgifterne måtte der være en toldbod ved hver indkørsel til byerne. Den lå naturligvis ved byportene, og enkelte steder kan man endnu se de gamle ejendomme, der har været benyttet dertil.

For Viborgs vedkommende var der en toldbod ved Mikkelsport ..., en ved Mathiasport ..., en ved Mogensport ... og en ved Sct. Ibsport Desuden var der »søbommen«, som den kaldtes, ved hjørnet af Søgyden [den nuværende Søgade] og Ibsgade Denne post blev først oprettet, da vassen over søen kom [1812].

Opkrævning af afgifter

Toldbetjentene måtte holde vagt både nat og dag, og desuden måtte de patruljere fra den ene port til den anden for at hindre smuglerier, så der skulle jo en anseelig styrke til.

Der skulle erlægges told af alt, hvad man førte ind i byen. Når

Den store konsumtionsforordning af 31. december 1700. Landsarkivet for Nørrejylland, Ejvind Rasmussen fot. Konsumtionen – eller tolden, som skomager Hammershøj benævner denne afgift – var under enevælden samlebetegnelse for en række forbrugsafgifter på indenlandske varer, bl.a. korn, drikkevarer og kød. Afgiften blev opkrævet af told- eller konsumtionsbetjentene ved hver indkørsel til købstæderne. I 1700-årene var konsumtionen en af statens vigtigste indtægtskilder, og den her viste forordning giver udførlige anvisninger på, hvordan afgiften skulle opkræves og af hvilke varer. I 1837 reduceredes antallet af afgiftspligtige varer, og ved lov af 7. februar 1851 blev konsumtionen endeligt ophævet.

byens beboere hentede korn i møllerne i byens nærhed, skulle de betale afgift. Stor var korntolden ikke, tre skilling for en skæppe rug, men der var altså en afgift. Blev der solgt en ko til en mand i byen, blev der, når afgiften betaltes, brændt en krone ind i dyrets horn, hvorefter ejeren måtte lade den passere ud og ind så ofte, han lystede. Solgte han den igen, blev kronen skrabet ud, og koen blev så mærket påny, hvis den kom til en anden by. Fårene blev forsynet med et skilt, som skulle vises for toldbetjentene, når stationen passeredes fra og til marken uden for byen.

På markedsdage eller ved andre tider, når mange landboere skulle til byen, kunne der holde lange vognrækker ved toldboderne, og det var gerne en lang og møjsommelig undersøgelse, der gik for sig. Derfor holdtes markederne efterhånden uden for Mogensport.

Smugleri

Institutionen var alt andet end populær, og det blev i almindelighed betragtet som en påskønnelsesværdig bedrift at kunne snyde toldbetjentene. Ja, læredrengene fik gerne en aften fri, når de kunne smugle to skæpper korn ind og derved unddrage tolden de seks skilling

Smuglerierne hørte til dagens orden, men de førte til mange forviklinger af mindre behagelig art, idet tolderne foretog husundersøgelse hos folk, når de havde fået mistanke om, at et eller andet af større værdi var gået deres næse forbi. Særlig gik disse undersøgelser ud over de handlende, og blev der fundet smuglervarer, blev de beslaglagt, og de handlende blev idømt bøder.

Der går utallige historier om, hvordan folk »drejede tolderne en knap«, og opfindsomheden, der udfoldedes, var ikke ringe. Drengene havde både duer og andre ting i hatten, eller det kunne hænde, at de mødte med en sæk aske, som toldbetjenten fik kastet i hovedet, hvorefter lejligheden til at slippe uhindret forbi blev benyttet i så vid udstrækning som muligt! Thi »den fungerende« skulle jo have asken gnedet at øjnene, inden han var i stand til at foretage sig noget!

Mange købmænd havde opbevaringssteder ude omkring, for så at få et eller andet listet ind, når der var mulighed derfor. Silketøj og den slags var der betydelig afgift for, så det var i væsentlig grad manufakturhandlere, der havde de omtalte oplagspladser. Rindsholm kro har nydt en vis berømmelse som sådant skjulested!

Når skomagernes vendte hjem

Når byens skomagere vendte hjem fra deres markedsrejser, var det heller ikke altid, at deres vognkiste var helt fri for forbudne sager! Der blev gjort indkøb af forskellig art ude omkring, og det købte skulle gerne ind i byen, uden at tolderen fik det under behandling!

Toldbetjentene havde imidlertid ingen stor løn, så de var ikke altid så slemme at have med at gøre! Mange gange var de ligefrem nødt til at skaffe sig lidt ekstra-indtægt for overhovedet at kunne eksistere, og derfor kunne man ofte se, at toldbetjentene var nogle af de mest ivrige smuglere!

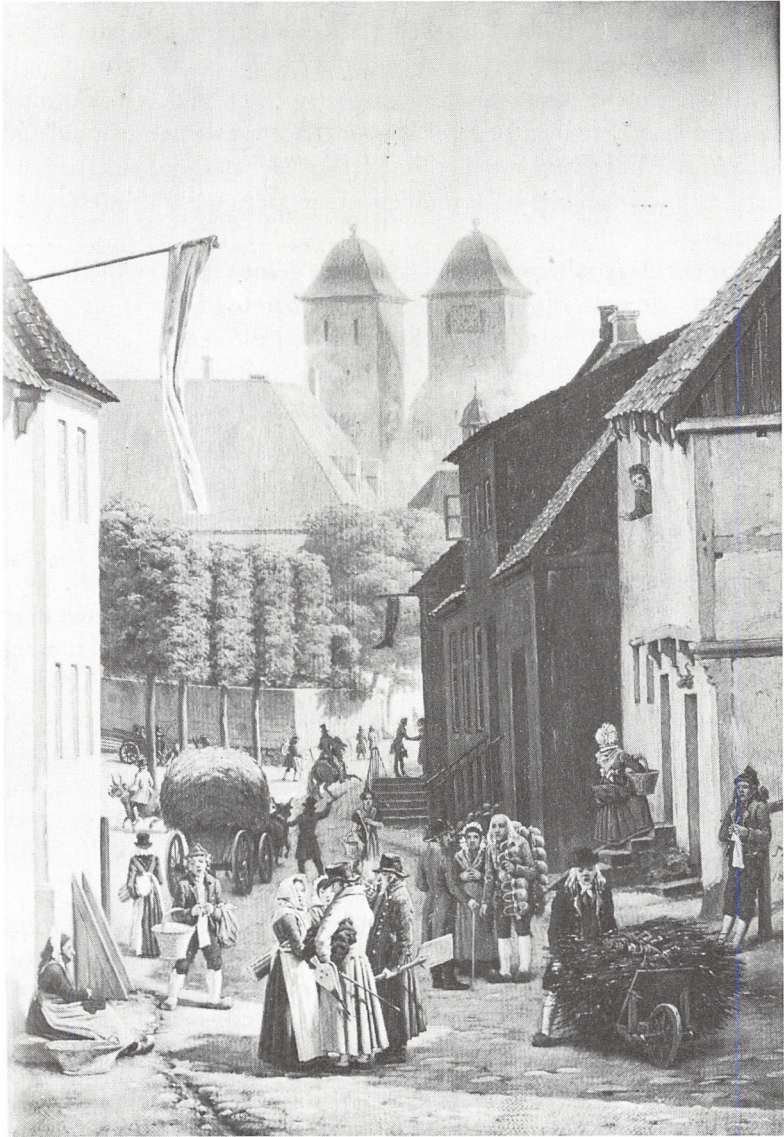
Når skomagernes vendte hjem, skete der gerne det, at en toldbetjent kom ud, når vognen gjorde holdt, og idet han tog huen af og strakte den frem for sig, hilste han velkommen og tilføjede: »Ja, I har vel ikke noget, der skal fortoldest?« Så svarede man nej, og samtidig lod man en mark eller et lignende beløb dratte ned i hatten, hvorefter man kunne køre videre...

En smuglerhistorie

Der eksisterer mange smuglerhistorier fra den tid... En af de morsomste, jeg har hørt, har etatsråd Bruun på Asmildkloster fortalt mig, og da den vedrører hans familie, kan man gå ud fra, at den fuldt ud er korrekt.

Bruunshåb klædefabriks varer skulde naturligvis fortoldest som alt andet, men da det ville have sine besværligheder af få klæderullerne fortoldest ved de forskellige toldsteder ved indkørselen til byen, var der truffet den ordning, at toldeftersynet foretoges på fabrikken, hvor de fortoldeste varer blev forsynet med en blyplompe, der godtgjorde, at afgiften var erlagt. Varen kunne så uhindret føres ud og ind.

Toldeftersynet på Bruunshåb foretoges gerne af toldforvalter, justitsråd Bentzen, [Carl Thue Bentzen (-1851), justitsråd, toldforvalter 1824-43], der en tid selv havde køretøj, som han bl.a. benyttede til disse ture. Han kom imidlertid af med befordringen, men straks var der en smart mand, der så en chance! Det var købmand Philipsen, der almindeligt blev kaldt »Jøde-Philipsen« [købmand og handskefabrikant David Philipsen (1794-1855)]. Han tilbød justitsråden, at han på disse ture til Bruunshåb måtte køre med hans vogn, som alligevel havde ærinde på disse kanter.

En torvedag i Viborg. Fotografi (i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune) efter maleri af Martinus Rørbye 1831. Maleriet er privateje. I en samtale med Folkebladet 21.2.1921 fortæller skomager Hammershøj om dette billede: »Ejendommen til venstre på billedet bærer farverskiltet, flaget, som kende-mærke, og den tilhørte Moses og Emanuel Samsons forældre samt familien Nathan, der (ligeledes) var jøder. Der holdtes jødisk synagoge i ejendommen. Men ellers var indehaverne købmænd, vistnok mest i manufakturbranchen. De var velstillede folk i min faders barndomstid, men det var med dem som med så mange andre af datidens mennesker: de smuglede ind over toldgræn-sen, alt hvad de formåede. I mange år gik det godt. Toldvæsenet havde nok opmærksomheden henvendt på dem i længere tid, men de forstod at klare skærene til det engang gik galt for alvor. De havde et hemmeligt rum i huset – et rum, som gik fra kælder til loft, og som var fyldt med alskens rare sager, som det var lykkedes at få uden om toldvæsenet. Det påstås, at tilstedeværel-sen af dette rum blev røbet. Om det er rigtigt, ved jeg ikke, men nok er det: Toldvæsenet brød en nat ind i huset, fandt gemmestedet og beslaglagde alle varerne. Indehaverne blev ved denne lejlighed omtrent bragt til betlerstaven. Moses og Emanuel Samson var dengang et par store drenge, og familien levede en tid af det, de to kunne tjene ind ved at gå rundt på landet med en kramkiste på ryggen. Drengene voksede imidlertid op, lærte handel og etable-rede sig, hvorefter de svang sig op til at få en god forretning. ... På højre side af gaden ser man, midt på billedet, en lang jernstøve, min bedstefaders skilt, som var anbragt her til ejendommen blev revet ned ... Jeg skænkede den da til museet, hvor den nu findes som et minde fra svundne tider. Med selve ejen-dommen skete der ikke i årenes løb større forandringer. Kvisten blev bygget om og lavet bredere, og trappen ud på gaden faldt bort, da staten brolagde Mathiasgade efter anlægget af Randerschausseen [1855]. ... Græsset vokser godt på gaden og fortovet, som man kan se, og sådan var der overalt i byen, såvel som i andre provinsbyer i min barndom. Der blev drevet gæs rundt og de manglede ikke grøntfoder! Engang i midten af fyrrene kom der påbud om, at gaderne skulle luges, og der var stort røre i den anledning! Men det var nødvendigt at gøre noget, thi man kunne sine steder ikke se, om der var brolægning eller ej. ... Man ser en hel del mennesker, der gæster byen i anled-ning af markedet. Jeg kender ingen af dem, men der er mange karakteristiske typer imellem: f.eks. manden, der kører med et læs revlingeris og konen ved Samsons trappe, der antagelig sidder og sælger kager fra sin kurv. Også et studekøretøj skimter man, og så er der en gruppe borgere, som er optaget af at drøfte begivenhederne ...«

Sagen var, at Philipsen havde lejet et lokale i Rindsholm kro, hvor han oplagrede de varer, som han ønskede bragt hjem uden om tolden! Hans køretøj var en stiv vogn, og kusken, der hed Hans, sad på et stort vogntrin, medens justitsråden var anbragt i en mere magelig agestol til at hænge op i remme. Når justitsråden var kommet til Bruunshåb, blev der taget pænt mod ham, og inden man gik over til de mere alvorlige forretninger, holdtes der en lille frokost.

Det var meningen, at Hans skulle køre om til staldbygningen og spænde fra der for at få hesten staldet ind, men han kørte i stedet, alt hvad remmer og tøj kunne holde, til Rindsholm kro, hvor kroman- den og han gik ind i det hemmelige værelse og fyldte vogntrinet med varer! Og så gik turen tilbage til stalden på Bruunshåb! Landboerne havde også tit en eller anden ting med til Philipsen, gemt i en sæk hakkelse eller andre steder.

Hans havde god tid til sin ekstrakøretur, thi efter frokosten på Bruunshåb gjaldt det også dér at slippe så godt som muligt over eftersynet. Alle klæderullerne blev ikke målt, men deres længde og indhold bedømt på slump, og stoffet var ikke af samme kvalitet eller tykkelse, så der var jo et vist spillerum.

På hjemturen sad Hans nok så fortøjet på vogntrinet. Man passerede toldstedet ved søbommen, og når toldbetjentene kom ud og så selveste toldforvalteren i vognen, bukkede de ærbødigt og lod køre- tøjet passere uantastet, thi hvordan skulle der kunne være smugler- gods i justitsrådets vogn?

På den måde blev der bragt mange varer til byen. Og justitsråd Bentzen anede intet om sine meriter som ganske vist ufrivillig deltager i et smuglerkomplot.

Da toldgrænserne omkring byerne blev ophævet Sct. Hansdag 1852, fik en del af toldbetjentene en ubetydelig pension, 60 rigsdaler, tror jeg, det var. Nogle fik adgang til at blive i tjenesten, men de fleste måtte selv sørge for anden beskæftigelse.

KRAMMARKEDERNE

Borgerstanden i det gamle Viborg sad i jævn god velstand. ... Gæld trykkede ikke de gamle håndværksmestre, og dertil bidrog i særdeles- hed tilladelsen til at rejse til krammarkederne, hvor der var afsætning for mange varer.

Mange mennesker i Viborg havde deres økonomi baseret på disse

Hattemagerbod og dansesalon på markedet i Vesterbrønderslev. Tegning af Vilhelm Rosenstand i Illustreret Tidende 1862/63. Efter Fl. Martensen-Larsen: Hav, fjord og handel (1986). Blandt de faste gæster til det årlige septembermarked i Vesterbrønderslev var i 1850erne og 60erne også Viborg-skomagere Christen Hammershøj. Hans bod har sikkert været af samme primitive slags som hattemagerens, der vises her. Det vil sige et simpelt træstativ overtrukket med teltduk; herpå var der fæstet et skomagerskilt, og som disk brugtes de rummelige markedskister. Bodden blev kun rejst på selve markedsdagen og var beregnet til at køre videre til næste marked.

markeder. De sad hjemme på værkstederne og fabrikerede varer, som de så drog ud med, og når de vendte tilbage, havde de en god beholdning af rede penge, som havde stor lod og del i den jævne velstand, der rådede i byen.

Til krammarked

De fleste mennesker nu til dags har nok hørt tale om de gamle krammarkeder...; men de har en helt fejlagtig opfattelse af deres karakter, idet de mener, at markederne i gamle dage ene og alene var det samme som f.eks. Toftemarkedet i Viborg nu.

Det er ikke rigtigt, thi de var et betydningsfuldt led i næringslivet i tiden indtil 1882, da de så brat blev forbudt. Naturligvis var der gøgl på samme måde som nu, og der kom folk sammen fra vid omkring,

som sjældent sås, og som derfor benyttede lejligheden til at more sig. Men et marked varede flere dage, og det var særlig en bestemt dag, hvor fornøjelserne og ikke forretningerne stod i første række.

På de gamle krammarkeder falbødes alle mulige håndværksfrembringelser. Der var skomagere, hattemagere, buntmagere, drejere, bødkere, kobbersmede, blikkenslagere, rebslagere, trævarehandlere, pottemagere o.s.v. o.s.v. Man kunne få manufakturvarer fra de groveste arter til silkebånd og sløjfer samt galanterivarer og legetøj og meget andet.

Folk fra vid omkreds stævnedes til markederne og forsynede sig med alt, hvad de skulle bruge, til næste marked indtraf. Mange solgte også af deres egne frembringelser for så at købe andres varer, og der blev i det hele taget omsat for betydelige pengebeløb. Landboerne mødte gerne med husflidgenstande, særlig strikkede varer, og fra hedeegnene kom der hele læs af riskoste.

Forholdene på landet

En håndværkerstand fandtes slet ikke på landet i laugsvæsenets tid. I hvert fald ikke i Jylland, hvor jeg kender forholdene. Der fandtes i landsbyen kun bysmeden, til hvem bønderne drog med jern, stål og kul, som det så smukt blev sagt. Smedjen, værktøjet og jordlodden ejedes af byen, og folk, der skulle have noget lavet, kom med deres madkurv og brændevinsdunk og slog sig ned hos smeden for at hjælpe ham, til arbejdet var færdigt.

Endvidere var der hjulmanden, som i Jyllands skovløse egne hentede træet på de mere skovrige, hvor folk for en del levede af at skære træet op, ligesom de også kørte til markederne og solgte det der.

For øvrigt havde enhver landboer sit huggehus, hvor han og hans folk i stor udstrækning lavede de fleste af de nødvendige redskaber til jordens dyrkning.

Skrædderen havde man også på landet. Han gik rundt fra sted til sted og syede for en bestemt dagløn og kosten.

Ellers var der ingen håndværkere, og købmænd i egentlig forstand kendtes ikke.

Men man havde de »kongelige privilegerede kroer«, hvor man kunne købe forskellige ting. Først og fremmest naturligvis brændevin, men desuden kunne der fås rødvin og kirsebærvin af meget dårlig kvalitet samt endvidere krusemynteakvavit til barselskoner. Lageret

bød også på røgtobak og kardusskrå samt rå kaffe og kandissukker – »kaffetøw«, som det kaldtes. Landboerne farvede selv, og farvestofferne fik man på kroen. De berømmelige »blå dråber« var vist det vigtigste medikament. De fleste steder købte kromændene uld og skind af landboerne, og på hedeegnene, hvor fåreavlen var stor, kunne denne forretning antage betydeligt omfang.

De jyske krammarkeder

Hvad landbefolkningen ellers skulle bruge, fik de – især i Jylland, hvor der var langt mellem købstæderne – på krammarkederne, der var ældgammel institution. De jyske markeder holdtes i købstæderne samt i væsentlig grad langs den jyske højderyg.

For at nævne nogle af de kendteste markedsbyer kan vi begynde med Thise i Vendsyssel, der lå lidt syd for Børglumkloster, Dronninglund, ligeledes i Vendsyssel, Lerup i Hanherred, Vestervig, Bjørnsholm, der også kaldtes Klostermarked, og Viborg, hvis Snaps-tingsmarked var bekendt viden om. Det var et af de største i landet og varede i gammel tid fra fjorten dage til tre uger. Endvidere var der markeder i Brårup mellem Ans og Kongensbro, i Knudstrup, i Gjel-leruplund ved Herning, i Ry, i Sønder Omme og i Vorbasse.

Markederne krævede stor plads, og de holdtes gerne i nærheden af en eng, hvor der var græsning til kreaturer og heste, samt plads til at stille vogne an. Omegnens befolkning stævnedes did i stort tal og der herskede liv og røre, medens handlerne stod på.

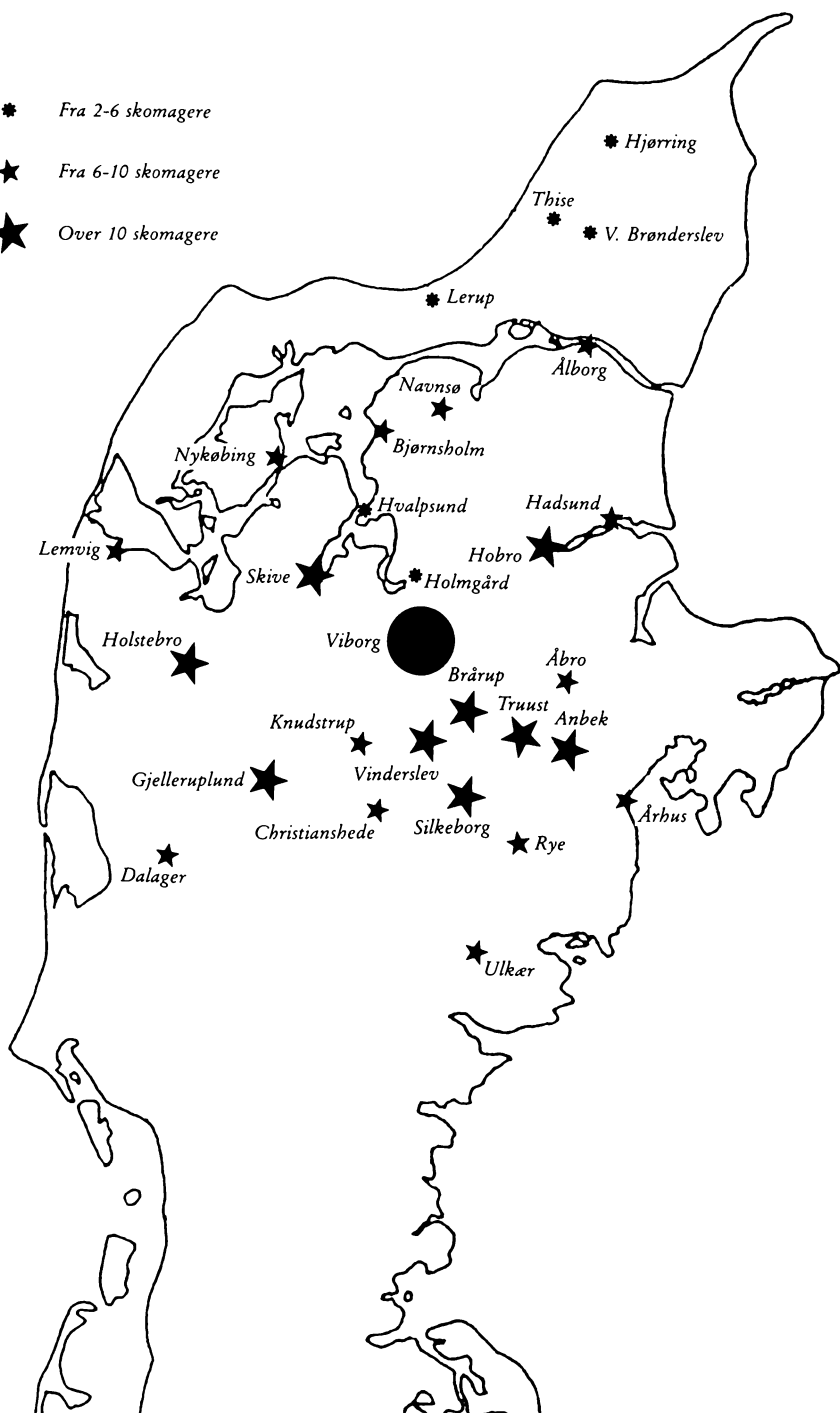
Byens bedste håndværksmestre

Markederne var til stor gavn for købstæderne, idet håndværkerne derfra drog ud med deres varer og vendte hjem med klingende mønt, som regnedes for meget mere dengang end nu.

Det var ikke, hvad man kalder simple folk, der drog ud omkring med deres varer. Nej, det var ofte byens bedste håndværksmestre, der sad hjemme på deres værksteder om vinteren og holdt mange svende, som forfærdigede de varer, der så blev solgt på sommerens markeder.

Viborg havde mange af den slags håndværkere, i særdeleshed var det skomagere, og de Viborg-skomagere var kendt viden om. De bragte mange rede penge med hjem fra deres rejser, der gik helt op i Vendsyssel og gennem hele Vest- og Midtjylland.

- ✱ Fra 2-6 skomagere
- ★ Fra 6-10 skomagere
- ★ Over 10 skomagere

Det var helt igennem første klasses mennesker, som var velkomne og velsete overalt, hvor de kom frem. Det var selvstændige folk, og det, at de ikke havde deres forretningers kundekreds i deres egen by og altså ikke søgte deres næring her, gjorde, at de var uafhængige, og at de helt igennem kunne have deres egen mening og syn på sagerne. Men Viborg var alligevel deres by, og blandt dem har der været mange gode mænd for byen.

Det kunne ske, at der blev stillet økonomiske krav til dem på tider mellem markederne, hvor de manglede rede penge, men der var aldrig noget i vejen for at få udsættelse, thi de havde jo deres varelager, og når markedsrejserne kom, var de altid i stand til at svare hver sit.

Min fader drog til markeder, og jeg har selv gjort det den første tid, jeg var etableret. Det var gode varer, der blev solgt – noget anderledes holdbart fodtøj end det fabrikskram, man køber nu om dage; håndlavet fodtøj af hjemmegarvet læder var det, og hvor vi kom frem, havde vi vor kundekreds, der søgte os år for år. Der brugtes forskellige faconer og snit på de forskellige egne, og den slags måtte man være kendt med, hvis man ville sælge. Tog man hensyn dertil, kunne man også komme af med alt, hvad man havde med.

Viborg var fra gammel tid sæde for mange skomagere. Min oldefar på mødrene side, Jens Handberg, blev således etableret i 1776, og min farfar lærte håndværket hos ham. Og Viborg-skomagere var velkomne forretningsfolk over alt. De gavnede ikke alene byen ved de penge, de bragte hjem, men også derved, at flere af dem lejede befor-

Viborg-skomagernes markedsrejser 1860. Kortet viser de markedspladser, som i løbet af 1860 blev besøgt af flere end én Viborg-skomager. Stikprøver fra andre år i midten af forrige århundrede viser et nogenlunde tilsvarende rejsemønster. Kilde til disse oplysninger er den fortegnelse over »Udstedte markedsbarer i Aaret 1860«, som findes bagi pasprotokollen for 1859-62, Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg byfogedarkiv B 45 nr. 487. – Fra slutningen af 1700-årene, men især i 1800-årene voksede markederne stærkt, både i antal og betydning. Det var især Jylland, der fik de nye markeder, og væksten skete for en stor del ved, at der opstod nye markedspladser, næsten alle på landet. Tidligere afholdtes de fleste – og vigtigste – markeder i købstæderne, men i takt med landbrugets omstilling fra selvforsyning til vareøkonomi fik landmarkederne en stadig større betydning. Det gjaldt navnlig i de områder, hvor købstæderne lå spredt. Omkring flere af de store landmarkeder opstod i denne periode egentlige bydannelse, f.eks. Silkeborg, Gjelleruplund (Herning-Hammerum), Hadsund og Brønderslev.

Torvedag på Viborg Nytorv. Efter tegning af Hans Smidth fra 1800-årenes sidste fjerdedel. Foto i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune. Købstadens torv var fra gammel tid centrum for vareudvekslingen, både markedshandelen og den almindelige torvehandel. Mens handelen på markederne var fri og alle i princippet havde adgang, så havde kun byens egne borgere og bønderne fra oplandet ret til at handle på torvedagen. Torvehandelen fik derved et mere lokalt og dagligdags præg end markederne. I Viborg var lørdagen fra gammel tid fast ugentlig torvedag, og af markeder var der i midten af 1800-årene i alt 6: de to store krammarkeder, Snapstingsmarkedet i juni og Maurids- eller Toftemarkedet i september, og 4 kvæg- og hestemarkeder i henholdsvis februar, marts, maj og oktober.

dring og kusk hos småbrugerne på marken og i de nærmeste landsbyer, som tjente til hesteholdet ved at køre til marked i den mindst travle tid. Også andre viborgensere end skomagerne drog ud omkring med deres frembringelser. Der lever endnu velstående folk i byen, hvis oprindelige formue er hentet hjem fra markederne rundt i Jylland.

Markedernes endeligt

Markederne var altså et stort gode for købstæderne på samme måde som de var en nødvendighed for landet. Udviklingen har gjort dem overflødige, efterhånden som samfærdselen steg; men det havde været

bedre, om de havde fået lov at svinde bort af sig selv i stedet for, som det skete i 1882, at blive forbudt ad lovgivningens vej.

Understøttelser og overdreven humanisme kendte man ikke til dengang, men svendene vidste, at der altid var arbejde at få, når blot de kunne klare sig til efter jul. Men det var ikke alene svendene, forbudet ramte. I Viborg kom der f.eks. på en gang til at sidde en snes overflødige skomagermestre, som ikke så nogen udvej til at skaffe føden til kone og børn.

HÅNDVÆRK OG LAUG

Skomagerens hus

For at man kan få et lille indblik i, hvorledes et borgerhjem så ud i Viborg i gamle dage, kan jeg passende fortælle lidt om mit barndomshjem (Det lå) på hjørnet af Gravene og Vestergade ned mod Afholdshotellet, og min fader byggede ejendommen om i dens nuværende skikkelse i 1849. [se illustrationen s. 16]

Før ombygningen lå der et lille, lavt hus, ikke højere end at en voksen mand kunne nå at række op til tagstenene. Indvendig var der dog knapt så lavt til loftet, som man skulle tro, thi når man gik ind ad gadedøren, kom man et trin ned. Døren var midt i huset, og når man kom ind, var der til højre en stue med tre fag vinduer. Det var opholdsværelset. Bagved lå et smalt sovekammer, hvor der så at sige kun var plads til de nødvendige sengesteder. Til venstre for gangen lå værkstedet, der ligeledes havde tre fag vinduer. ...

I stedet for teglstensmønning, som man nu ser det, var huset forsynet med en mønning af græstørv, der var lagt tværs over tagrygningen. Det lyder måske underligt, når det fortællles, at sådan var det almindeligt dengang, men det er nu alligevel tilfældet. ...

Kalkpuds under taget kendte man ikke til i de mindre huse; man stoppede rughalm i de værste sprækker og tættede også på den måde åbningerne mellem stenene. På loftet var der lager af barket læder og af færdigt fodtøj, ligesom der var opbevaringssted for brændsel og alt muligt andet.

En **Pharmaceut** ønsker sig snarest muligt **Emploi**.
Billetter desangaaende, mkt. „Condition“, bedes portofri
tilsendte **Adresse-Contoirtet** i **Viborg**.

Undertegnede er flyttet fra mit forhen beboede Sted i
Vestergade og boer nu hos **Skoemagermester Langeland**
i **St. Mogensgade**. Dette er jeg saa fri herved at beklænde
gjøre for mine ærede Kunder, i det jeg anbefale mig under
Bestyrelse af en duelig **Evend**, med Alt til **Stræderprofes-**
sionen henhørende Arbeide, og det skal stedse være mit For-
maal at behandle Enhver paa det reeleste og billigste, saa
vel med de nveste Sæsons som med godt og solid Arbeide.

Viborg, den 18de Mai 1840.

Erhødigst

Ane Topp,

Enke efter **Strædermester Topp**.

Undertegnede, der har nedsat sig her i Byen som
Skomagermester, anbefaler sig til de ærede **Inden-**
og Udenbys, som ville betroe mig deres Arbeide, hvilket
jeg stedse skal bestræbe mig for at levere solid og bil-
ligt. Min Bopæl er ved Hjørnet af **Vestergade** og
Gravene.

Viborg, den 28de Mai 1840.

C. Hammershøj.

Nogle **Fag Bindingsværks Huus** tilkjøbs til **Redbry-**
delse, anvises fra **Bogtrykkeriet**.

3 **Mergelgravere** kunne strax faae Arbeide paa **En-**
gelsborg.

Viborg, den 25de Mai 1840.

Soff.

Torsdagen den 18de Juni forstkommende, **Formiddag Kl.**
10, bliver paa **Lingsstedet** heri **Byen** afholdet offentlig **Lici-**
tation over **Dyreførelsen** af en nye **Træbroe** over **Laen**
ved **Lerkensfeldt** paa **Herredsveien** fra **Simmestad** til
Farsøe Skjel, i **Rinds Herred**. — Broen skal være heelt af
Egetræ, og **12** **Alen** lang, indeelt i **3** **Fag**.

Rinds-Bislum Herreders-Contoir i **Hobroe**, den 29de
Mai 1840.

Jansen.

Et klip i **Viborg Stiftstidendes avertissements-afdeling** 2. juni 1840. Her ses i
midten af spalten **skomagermester Christen Hammershøj** avertere for sin ny-
etablerede forretning på hjørnet af **Gravene** og **Vestergade**.

Værkstedet

I dette hus boede min fader fra 1840 til 49 og drev en ret stor skomagervirksomhed, hvorved til stadighed var beskæftiget 5-6 mennesker.

...

Langs vinduerne sad 3-4 svende på en forhøjning og bag dem læredrengene, der var anbragt på den måde, at de to forreste ben på deres trefod stod på forhøjningen, medens det tredje var længere og havde støtteflade på gulvet. Det var almindeligt at drengene var anbragt således, »længst fra lyset og nærmest øretæven« – som det populære udtryk var i de dage! Langs med væggen stod min faders tilskærebord samt en to-etagers folkeseng. Endvidere fandtes der en bilæggerovn, og midt på gulvet sad en pige og spandt garn til brug for skomagerne. Den slags kunne man ikke købe dengang; man lavede det selv, ligesom man barkedede læder, selvom man nok kunne gøre indkøb af denne vare.

Viborg skomagerlaugs segl 1665. Efter Otto von Spreckelsen: Viborg Borger og Håndværkerforening gennem 100 År (1965). Mange laug kan føres tilbage til middelalderen som sammenslutninger til værn for købstædernes håndværkere. Det gælder også Viborg skomagerlaug, som omtales første gang i 1514, da Christian II stadfæstede de laugsartikler, som hans forgænger kong Hans havde givet Viborg-skomagerne. Et laug omfattede gerne både mestre og svende, men ofte havde de hver deres afdeling indenfor lauset. Laugenes særlige næringsrettigheder blev i henhold til lov af 29. december 1857 ophævet med udgangen af 1861, men adskillige laug fortsatte som frivillige foreninger.

Håndværkerlaugene

Laugsvæsenet var en meget gammel institution..., og i en håndværkerby, som Viborg var i svundne dage, havde det en stor udbredelse. Hvert fag havde sit laug, og det var en nødvendighed for mestre og svende at være medlemmer deraf...

Jeg er i besiddelse af skomagerlaugets fattigbøsse, der bærer årstallet 1527, så på den tid havde Viborg allerede sit skomagerlaug.

Laugene var en sammenslutning indenfor de forskellige fag til varetagelse af fælles interesser. De havde alle kongelig konfirmation, og deres love og reglementer havde altså lovkraft. Ved næringsloven af 1857 [med virkning fra 1862] blev der givet næringsfrihed, og de forskellige laugsbestemmelser ophævedes – dengang til stor skade for den selvstændige håndværkerstand.

Af skomagerlauget er der endnu en lille rest tilbage i Viborg, nemlig begravelseskassen, som fik kongelig konfirmation i 1845, og som endnu har tolv medlemmer. Smedelauget består endnu, men jeg vil hovedsagelig fortælle om skomagernes laug, som jeg kender bedst.

I lære

Når en dreng skulle begynde sin løbebane som håndværker, var det første forældrene foretog sig, at se sig om efter et godt lærested, en mester, hvor man kunne være sikker på, at drengen fik nok at spise. Der var så en prøvetid på seks uger, ved hvilken tidsfrists udløb drengen kunne komme af læren, hvis der var utilfredshed til stede på den ene eller den anden side. Når de seks uger var gået, blev drengen indført i laugsprotokollen, og lauget indsatte en værge for ham. Det var en håndværker i samme fag og gerne en mand, som begge parter havde tillid til. I mange tilfælde fik denne værgebeskikkelse intet at betyde, men det kunne også ske, at værgen fik rig lejlighed til at tage sig af drengen.

Lære Contragt

Jeg underskrevne Christen Hammershøj, Borger og Skoemagermester i Wiborg, har antaget i Lære Wilhelm Peder Smidt, barnfød i Nykøbing paa Morsøe, for at Lære ham den Lovlige Skoemagerprofesjon, paa følgende Vilkor:

1) Bemelte Wilhelm Peder Smidt skal Tjene mig som Dreng i 5 Aar at regne fra St. Hans Dag 1845 til St. Hans Dag 1850, og i disse hans Læreaar skal jeg give ham forsvarlig Mad og Drikke, det fornødne Fodtøj, 5 Skiorter og Vaske og Reparere hans Linned, og en par nye Støvler naar han skal være Svend.

2) I hans Læreaar betaler jeg de ham vedkommende Skatter samt Ind- og Udskrivningspenge til Lauget.

3) Jeg Wilhelm Peder Smidt forpligter [mig] herved til i foranførte mine Læreaar at tjene min Mester tro og flittig, være lydige mod ham og min Mesterinde samt mod de af ham holdende Svende, og ikke gaa ud af min Mesters Huus Dag eller Nat uden tilladelse. Hvis det modsatte skulde blive tilfældet da underkaster jeg mig den Straf, som Loven har fastsat.

Til Bekræftelse forsyner vi denne Contragt med vore Henders Underskrift.

Wiborg d. 7. juli 1845

Som Forlovere
J. Jensen C. P. Smidt

Som Læremester
C. Hammershøj

Som Læredreng
Wilhelm Peder Smidt

Lærekontrakt mellem skomagermester Christen Hammershøj og læredreng Wilhelm Peder Smidt fra Nykøbing. Landsarkivet for Nørrejylland, Lav 33 nr. 15: Skomagerlaugets protokol 1835-64. De her nævnte forlovere svarer til de værger som skomager Hammershøj omtaler i forbindelse med indgåelse af lærekontrakt.

Læretiden

Læretiden, var lang, gerne 6-8 år. Og det var en streng læretid, thi sæderne var strenge i de dage. Drengene var underkastet læremesterens hustugt, men de var også medlemmer af hans husstand og spiste ved hans bord.

Det første par år gik med at være »yngste dreng«, d.v.s. at være hjælper for alle de andre. Skomagere og sadelmagere fik ikke deres materialer halv- eller helfærdige dengang. Nej, de købte dem rå og måtte selv forarbejde dem, og der var nok for drengene at lave i garveriet. Men de skulle jo også have den side af faget lært. Hvem kender nu sit fags enkeltheder fra begyndelsen til enden? ...

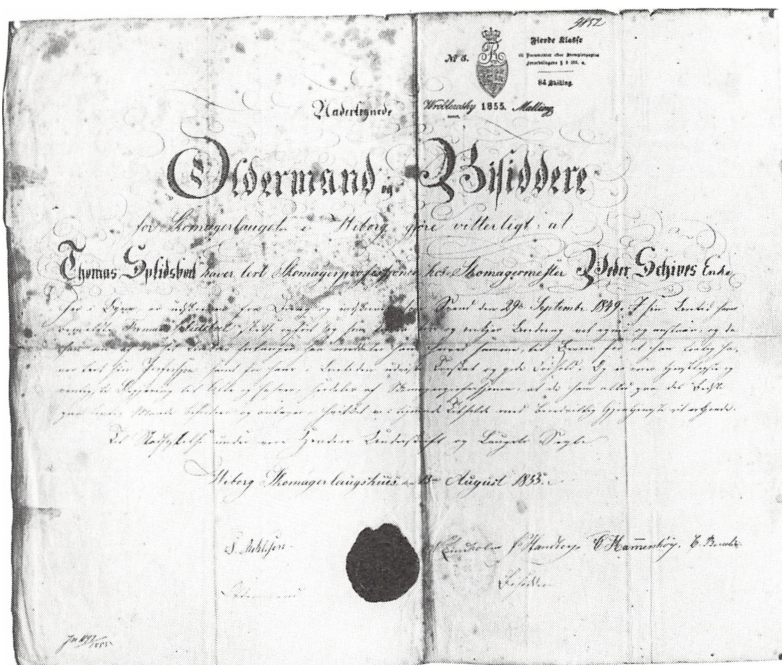
Det var skik, at skomagerdrengene under deres arbejde ved bark-karrene og andre steder i garveriet fik hornene og halerne samt den uld der skrabadet af. Disse ting solgte de så, og der var nok, der ville købe.

Som almindelig regel kan det siges, at drengene ikke fik nogen nævneværdig løn. Skomagerdrengene skulle gerne, dog foruden kost og logi, have et par læderbusker af garvet læder samt en skjorte om året. En væsentlig indtægt havde læredrengene i drikkepenge, som borgerne gav dem. Mestrene plejede at holde drikkepenge, der indkom på værkstedet, tilbage, for så at dele dem mellem drengene ved juletid. Der var også de håndværkere, som tillod drengene at gå rundt i deputation hos de faste kunder og ønske »Glædelig jul!«

Selv om nutidens mennesker kan synes, at læretiden dengang var drøj, og kosten, der mange steder blev budt, sløj, så er det dog sikkert, at drengene gennemgik en skole for livet. Og havde det været en flink dreng, som ville tage ved lære, glemte mesteren ham ikke, og drengen glemte heller ikke sin mester; de så op til hinanden med gensidig agtelse. Drengene fik et indgående kendskab til alt deres fag vedrørende, og var de mesterens hustugt underkastet, var de også medlemmer af hans familie. De sad ved hans bord i de små hjem og lærte ærlighed og redelighed i al deres færd sammen med mesterens egne børn.

Svendeproeve

Efterhånden som læretiden gik, bedredes forholdene for drengene ... Nye »yngste drengene« kom til og måtte agere hjælpere for de ældre i

Lærerbev for skomagersvend Thomas Splidsboel, udstedt på Viborg skomagerlaugs hus den 13. august 1855. Landsarkivet for Nørrejylland, Pr sp 2067. I laugstiden var lærerbev et svendens bevis for at have gennemgået en zünftig, d.v.s. laugsmæssigt anerkendt uddannelse. Som sådan fungerede det som en slags skudsmål og adgangstegn for den vandrende svend, når han ankom til fremmede stæder. Det her viste lærerbev for Thomas Splidsboel er forsynet med laugets segl og underskrevet af oldermændene og hans 4 bisiddere, her i blandt C. Hammersbø.

tjenesten. Og når så endelig læretiden var forbi, kom det, drengene hagede efter: at blive optaget i svendenes kreds.

Først skulle der sys svendestykke under tilsyn af to skuemestre, og derefter skulle arbejdet synes af magistraten. I de byer, hvor det pågældende håndværk ikke havde laug, kunne ingen blive »zünftig« svend og optages i svendenes kreds, selv om de havde lavet deres svendestykke aldrig så godt. Men skomagerne f.eks. kunne sy deres svendestykke under behørigt tilsyn, og så drage til en anden by, hvor der fandtes skomagerlaug, for at blive optaget dér. Fra Skive, Holstebro og Lemvig kom der således mange skomagere til Viborg for at søge optagelse i laugene her.

X

²
188 Management Jakobus Knudsen

Fødested..... Jylland

Signalement:

- ~~1) Alder..... 44 Aar 1841~~
2) Højde..... middel
3) Bygning..... middel
4) Haar..... blond
5) Øine..... blå
6) Næse..... } almindelig
7) Mund..... }
8) Sprog..... dansk

Ved hvilke Beviser har
han legitimeret sig som
berettiget til den fore-
havende Rejse.....
Jegne Vandretur uden Sked
men.

Hvormange Penge han ved
Vandrebogens Medde-
lelse fandtes at være
i Besiddelse af.....
3 Th.

Dans egenhændigt skrevne
fulde Navn.....
J. Knudsen

Broderskabet

Det at blive »zünftig« svend var at blive optaget i svendenes kreds som en af deres ligemænd. Broderskabet hed det, og det var et virkeligt broderskab, der rådede indenfor denne kreds. Ikke alene var der de forskellige laugsrettigheder og pligter, men der var også i tidens løb blevet knyttet gode sygekasser til. Gennem disse kasser blev udgifterne afholdt, når en svend blev syg og skulle på sygehuset, og der betaltes dagpenge i sygdomstilfælde på samme måde som indenfor sygekasserne nu til dags. Der var begravelseskasser som afholdt udgifterne ved dødsfald, og som der, som nævnt, findes en lille rest af her i byen fra skomagerlaugets dage. Ved dødsfald blev den pågældendes værktøj solgt på laugets herberge. ...

(De »zünftige« svende) havde lov at rejse seks uger hvert år og til at gå ind på deres fags værksteder for at søge arbejde samt til at få deres »Geschenck« af kollegerne der. Tømrere og murere havde tilladelse til at rejse hele vinteren. Når man nu til dags taler om rejsende håndværkssvende, tænker man nærmest på vagabonder, men sådan var det ikke i gamle dage. Folk rejste for at se nye forhold og lære nye skikke at kende.

Uddrag af vandrebog for skomagersvend Johannes Handberg, Viborg. Landsarkivet for Nørrejylland, Pr sk 188. Foto Ejvind Rasmussen. I forrige århundrede var det endnu meget almindeligt, at unge håndværkssvende efter endt uddannelse gik nogle år på valsen. Fra 1828 skulle en rejsende svend være forsynet med en vandrebog, der angav ejermandens signalement og skulle påtegnes af politimyndigheden i hver by, den rejsende passerede. Ordningen ophævedes pr. 15. januar 1887. Johannes Handbergs vandrebog, som afløser en tidligere, dækker årene 1885-88, og via myndighedernes påtregninger kan vi følge hans vandringer rundt i Danmark. På det her viste opslag angives hans signalement: 44 år gammel, middel af højde og bygning, blondt hår og blå øjne, almindelig næse og mund og dansktalende.

Til svendegøring

Optagelsen i broderskabet fandt sted ved en ceremoni i overensstemmelse med de nedarvede regler. Den fandt sted enten på laugshuset eller herberget. Drengene længtes ... efter denne dag og så hen til den med forventning.

Jeg er selv den sidste, der blev »zünftige svend« i Viborg skomagerlauug. Jeg havde lavet mit svendestykke før påske, og min fader skulle på markedsrejse til Vendsyssel, så han mente, at jeg kunne vente med at blive optaget i laugget, til han kom hjem. Men der skulle være forskellige fester i laugget i påsketiden, og jeg havde glædet mig til at komme med dér, så jeg var ikke begejstret for en udsættelse, og det endte da også med, at jeg blev »zünftige« før påske.

Ceremonien, der anvendtes indenfor skomagerlauget, var efter tysk mønster. Den begyndte med, at laugets oldgesell gik rundt på værkstederne, hvor han afleverede følgende meddelelse: »Goddag, svende! Jeg har en flittig hilsen til jer fra oldermænden om at møde på laugshuset i morgen klokken det og det til svendegøring!« Han fortalte, hvor mange svende, det drejede sig om, og gik så videre til det næste værksted i faget, til han havde været raden rundt, og i de dage var der mange skomagere i Viborg.

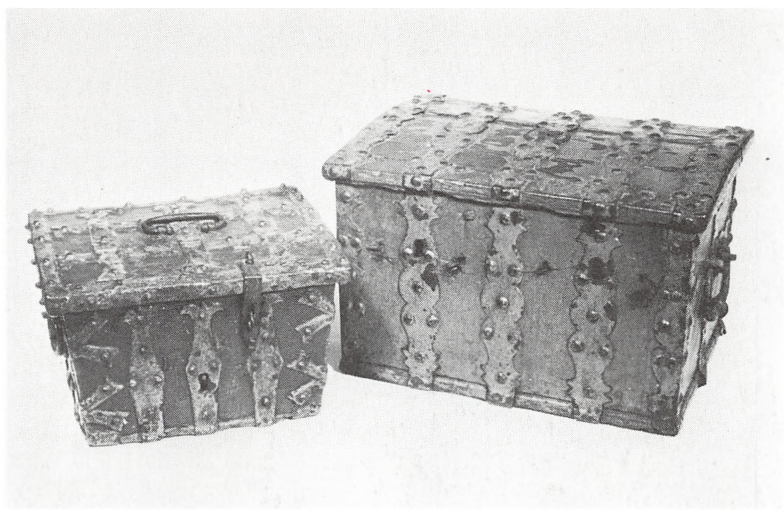
I laugshuset, hvor svendegøringen gik for sig, ... var oldermænden naturligvis hovedpersonen. Han sad ved et bord med fire mestre som bisiddere og oldgesellen med fire svende. På bordet stod »laden«, en meget kunstfærdigt udskåret kasse, hvori laugets papirer og dokumenter lå. Oldermænden og oldgesellen havde hver sin nøgle til laden, og begge nøgler skulle bruges for at få den lukket op.

Endvidere var der »velkomsten«, et mægtigt bæger, mange steder af sølv. Den var behængt med sølvskilte eller skjolde, hvoraf nogle var flere hundrede år gamle; de var skænket af svende, der havde råd til det, til minde om deres optagelse

Desuden var der den smukt udskårne »skafferstok«, hvormed oldgesellen bankede i bordet.

Med gunst!

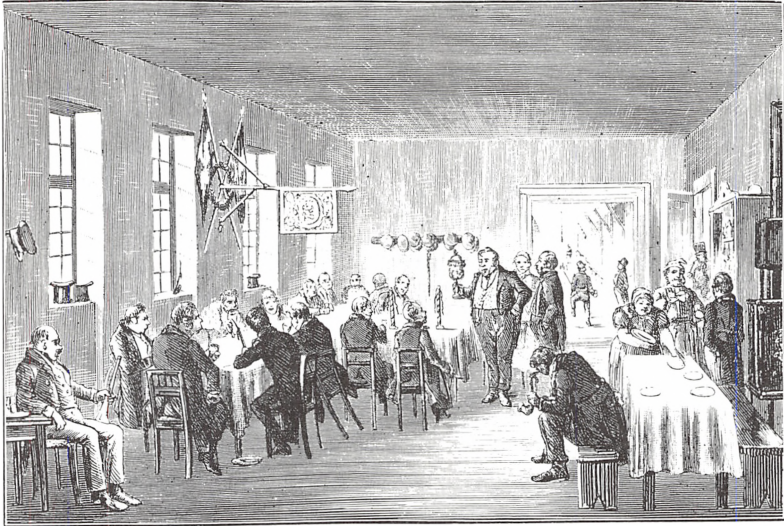
Mødet begyndte med, at laden åbnedes, og når det var gjort, bankede oldgesellen i bordet med skafferstokken og sagde: »Med Gunst! Laden er åben! Ingen banden eller sværgeren eller tobaksrygning må

Skomagerlaugets to lader, mestrenes og svendenes. Begge udført i egetræ, jernbeslåede med to låse og rødmaled. De opbevares på Viborg Stiftsmuseum, der også rummer en række andre genstande fra skomagerlauget og andre af Viborgs håndværkerlaug. Foto Arne Vindum. I laderne opbevaredes laugets værdigenstande, bl.a. protokollerne og laugsartiklerne. Arkivet fra Viborg skomagerlaug, der i dag opbevares på landsarkivet, er særdeles velbevaret. Protokollerne rækker tilbage til begyndelsen af 1660erne. Heri er indført talrige små-notitser, som afspejler stort og småt i håndværkernes dagligdag. Vedtægter, mødereferater, regnskabsnotitser, retslige afgørelser, oplysninger om optagelse af mestre og svende, kopier af lærekontrakter og meget mere. Oplysninger, som afspejler laugets mangeartede virke som faglig interesseorganisation, intern retsinstans, understøttelsesforening og selskabelig sammenslutning.

finde sted under åben lade!» Overtrædelse heraf betaltes med en bøde på fire skilling til fattigbøssen, som også stod på bordet. Den yngste af de tilstedeværende svende raslede med den, når oldgesellen havde talt. Denne bankede på ny med stokken og sagde: »Med Gunst! Jeg takker broderskabet, fordi det er mødt op efter oldermændens ordre og min tilsigelse!» Atter bankede han: »Med Gunst! Vi er forsamlet i anledning af, at den eller de ønsker at forliges med broderskabet«.

Den yngste svend blev så af oldermænden beordret ud for at hente den nye svend ind. Den unge svend skulle åbne og lukke døren for den vordende laugsbroder og lade ham gå først ind, ellers ringledes

En svendeindvielse på kroen. Tegning af P. Klæstrup i Det forsvundne København (1877-81). Det sceneri, som vises her, adskiller sig næppe synderligt fra en svendeindvielse i Viborg skomagerlaug. I midten af billedet står oldgesellen med velkomsten og tilter de nye svende; på væggen ses laugsskiltet og fanerne, og rundt om ved bordene sidder brødrene og venter på den efterfølgende beærvning. Ved 1800-årenes midte var de tidligere tiders zünftige skikke med behøvlng og andre grovheder mod de nye svende stort set forsvundet. Håndværkerne var blevet pæne og ordentlige borgere og laugsskikkene tilsvarende respektable.

der med fattigbøssen, thi den slags ting i reglementet blev nøje overholdt, både svende og mestre holdt strengt derpå.

Så kom det nye medlem frem til bordet. Oldgesellen bankede med skafferstokken og spurgte, hvad hans begæring var. »Den er at blive optaget i broderskabet!«, lød svaret, og så sagde oldermænden: »Det kommer an på, om du har opført dig sådan i din læretid mellem mestre og svende, at du kan blive optaget!« Og oldermænden opfordrede så den, der havde noget at klage over, til at komme frem nu og siden tie stille. Det var der sjældent, men i ældre tider kunne det nok hænde, at en og anden kunne finde på at lave spas her! Når der ingen indvendinger blev gjort, tog oldgesellen velkomsten, og den, der skulle gøres til svend, løftede låget af, hvorpå oldgesellen drak ham til med disse ord: »Når du opfører dig som svend og følger de rettighe-

der og pligter, en svend har, vil du altid kunne blive betragtet som svend. Skål du!» Så drak den nye svend, og oldgesellen gik til oldermænden med velkomsten, som derpå passerede hele rækken rundt. Stadig hed det »Skål du!«, og den nye laugsbroder var dus med alle bødrene.

Han måtte så betale sin afgift til laden, og da jeg blev svend, måtte jeg betale to mark til oldermænden samt en mark til hver af de fire mesterbisiddere, og desuden måtte jeg give en bolle punch. De penge, oldermænden og bisidderne fik, gik ligeledes til punch og da det var mig, oldermændens søn, det gjaldt, gav oldermænden ved den lejlighed også en bolle. Hele lauget var mødt dengang, thi min fader stod højt i agtelse, både hos mestre og svende.

Møllervisen

Nå, inden det gik løs med de forskellige puncheboller, blev laden lukket, og den alvorlige del af festen var dermed forbi. Der blev sunget en række fædrelandssange, og så fulgte »Møllervisen«, som blev sunget både på dansk og tysk. Omkvædet var det vigtigste, og det blev sunget flere gange, medens hele mølleværket var i gang.

Nu om dage ville folk trække på smilebåndet ad denne Møllervise og hvad dertil hører, men det gjorde man ikke dengang. På forskellig måde frembragtes der en støj, som lignede en mølles, og det kunne gøres så livagtigt, at folk, der stod udenfor huset, måtte tro, at et mølleværk virkelig fungerede i deres umiddelbare nærhed.

En stor kampesten blev skuret rundt i en dyng sand på gulvet, en mindre sten ligeledes, men i hurtigere tempo. En stok blev slået rundt mellem sædet og de to ben på en stol, en anden på samme måde, men hurtigere. Foden af et glas blev gnedet rundt i sand på en tallerken, to glas blev slået klingrende mod hinanden. En ildttang blev smækket op og i, og endnu flere instrumenter af lignende beskaffenhed blev sat igang!

Og så sang man. Forsangeren, som regel en tysker, blev anbragt på et bord midt i stuen, og han dirigerede det hele. Over sig havde han et lagen eller andet hvidt klæde for at kunne ligne en møller. Nogen egentlig sammenhæng i visen var der ikke, men det gjorde mindre til sagen; omkvædet var som sagt det vigtigste.

Et laug flytter skilt. Tegning af P. Klæstrup i Det forsvundne København (1877-81). Det var en gammel skik, at laugets skilt skulle hænge ved oldermandens værksted, og hvert andet år, når lauget fik ny oldermand, måtte man derfor holde skilteflytning. Det var en festdag i lauget, hvor man udadtil markerede fagets sammenhold og respektabilitet. Efter at have nedtaget skiltet gik hele lauget med musik i spidsen i procession til den ny oldermands hus, hvor skiltet påny blev ophængt, og derpå var der festivitas indenfor i oldermandens hus – eller laugshuset, som det fra nu af blev kaldt. Endnu kan man i Viborg opleve en sådan skilteflytning, nemlig indenfor smedelaugget, hvor man sidst i 1968 flyttede laugets skilt til den ny oldermands værksted på Falkevej.

Skomageren og skrædderen gik ud i ro
Lauf, Müller, lauf!
Lauf, Müller, lauf!
Hvorledes de møllerens datter skulle få.
Lauf, Müller, lauf!
Lauf, Müller, lauf!
mit die Katzen nach die Maus!
Kreutz, Himmel, Donnerwetter
Müller, lauf!
Mein liebe Müller lauf!
mein liebe Müller lauf!

Omkvædet blev sunget af alle de tilstedeværende. Imens gik hele maskineriet rundt, og det blev gentaget, lige til man blev træt af det.

Så var drengen blev svend, og så var hele den lange læretid med al dens stenghed og alle dens genvordigheder glemt. Man havde lov at sige du til de andre svende, som før havde stået himmelhøjt over en, og man havde svendenes rettigheder og pligter. Man kunne rejse ud omkring og søge arbejde på værkstederne, og man kunne få sin »Geschenck« på sådanne rejser.

Mesterstykke og borgerskab

Når en svend efter nogle års forløb kunne tænke på at etablere sig som mester, måtte han først lave mesterstykke. Og var det en afholdt svend, kunne man i skomagerlauget være vis på, at der var et særligt stykke læder i barkkarret til dette brug. I mange fag var det forbundet med betydelige omkostninger at lave dette mesterstykke. En snedkersvend kunne således godt arbejde derpå et helt år. Når det var færdigt, skulle det godkendes af magistraten og synes endnu mere omhyggeligt end ved svendepøven. Der holdtes strengt på, at ingen kunne få borgerskab uden at have lavet sit mesterstykke, og borgerskabet blev underskrevet af magistraten.

Aar 1839 d. 6. August fremkom Skomagersvend Chr. Hammershøj, lært hos sin Fader, Borger og Skomagermester Anders Hammershøj her i Byen, og begjerede at blive antaget som Mester i Lauget, hvilket blev ham bevilget, imod at han forfærdiger et Par Reseft Støvler og et Par Fruentimmerskoe med opstukken Rand. Betalingen til Lauget bliver at erlægge efter Forordningen af 5. Novb. 1830. Han bestemte sig til at paabegjønne sit Mesterstykke den 13de s.M., hvilket han herved med hans egenhændige Underskrift bekræftede.

C. Hammershøj
(sign.)

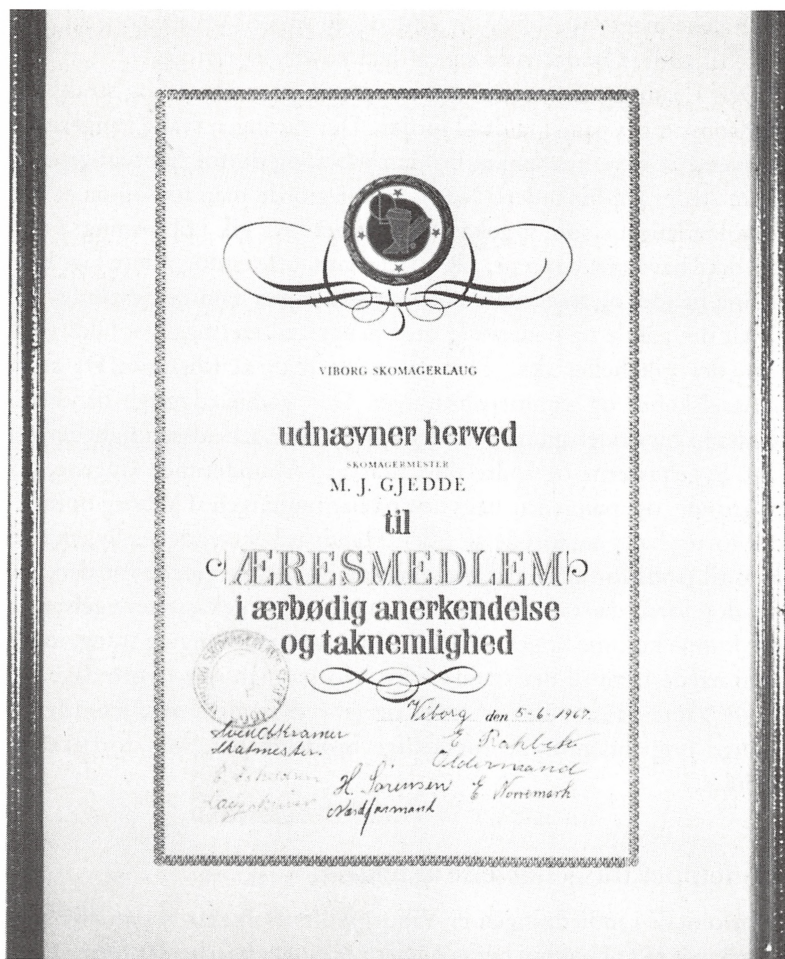
Aar 1839 d. 20 August fremkom Christen Andersen Hammershøj og foreviste sit her paa Laugshuset forfærdigede Mesterstykke, som blev synet af Lauget og befunden forsvarlig og God. Han bliver herved Indskreven som Laugsmester og skal for eftertiden nyde lige Ræt med andre Laugsmestre.

Laugsarkivets oplysninger om Christen Hammershøjs mesterstykke 1839. Landsarkivet for Nørrejylland, Lav 33 nr. 15: Skomagerlaugets protokol 1835-64. I laugsarkivet kan man følge hele Chr. Hammershøjs færd indenfor lauget: 1834 udførte han sit svendestykke, hvorpå han blev indskrevet som svend; 1836 valgtes han som oldgesell i svendebroderskabet; 1839 gjorde han mesterstykke og blev indskrevet i lauget; i den anledning betalte han 8 rigsbankdaler; 1848 var han bisidder i lauget; 1850 stykmester; 1858 atter bisidder; og ved udgangen af 1860 tiltrådte han som oldermand, en post, han besad endnu i 1863, da laugsarkivets oplysninger herom ophører.

Laugenes opløsning

Nu er det anderledes. Man kan få borgerskab som hvad som helst uden at kende det mindste dertil.

Forandringen skete, da næringsloven af 1857 trådte i kraft [d.v.s. i 1862]. Dengang loven var under udarbejdelse på Rigsdagen, blev der båret lister rundt på alle landets værksteder, for at svendene kunne få lejlighed til at give deres mening til kende. De svarede næsten alle, at de ønskede næringsfrihed. Jeg husker, at min fader sagde til sine folk, at han godt kunne forstå, hvis de udtalte sig til gunst for den frie næring, men han troede, at det ville blive en dårlig ordning, fordi

Udnævnelse af æresmedlem i Viborg skomagerlaug 1967. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune, Arne Vindum fot. Selvom håndværkerlaugene officielt blev ophævet med udgangen af 1861, fortsatte mange af de gamle foreninger som frivillige sammenslutninger. Således også Viborg skomagerlaug, der i juni 1863 vedtog »fremdeles at vedblive at bestå foreløbig under bestyrelse af oldermand C. Hammersbøj og bisidderne C. Bendix, F. Stridsland, P. Juul Trane og J. Nielsen«. Stærke fællesskabstraditioner og faglig stolthed lå fortsat dybt i standen; derfor genindførtes en faglig uddannelse med afsluttende svendep prøve, og mesterforeninger såvel som de faglærte arbejders organisationer vogtede fortsat om fagenes renommé. I 1875 blev skomagerlauget reorganiseret som mesterforening, og som det ses af ovenstående illustration var lauget virksomt helt op i 1960erne.

kapitalens magt ville blive for stor og de små håndværkeres tid ville være til ende. Og det viste sig, at han havde set rigtigt.

Den 1. januar 1862 trådte den nye næringslov i kraft, og straks var det, som alt det gamle faldt til jorden. Det var ingen tvang længere for en svend at være medlem af broderskabet, og derfor faldt laugene de fleste steder fra hinanden. Nogle steder gjorde man forsøg på at opretholde laugene som sygekasser, men det hele gik i opløsning. Folk, der ikke havde lært fagene, fik borgerskab, ofte endog i flere fag. Kun kunne handel og håndværk ikke forenes under samme bevilling.

Alt det gamle og nedarvede med hensyn til næringslivet faldt væk, men der gik heller ikke tyve år, inden man så følgerne: De store aktieselskaber og sammenslutninger. Den gamle, dygtige håndværkerstand blev ødelagt, og grunden for de store arbejdsstridigheder var lagt. Sygekasserne og andre ting, der var forbundet med laugene, gik til grunde, og man måtte begynde på bar bund igen. I Viborg oprettedes for et halvt hundrede år siden Håndværkeresvendenes Sygekasse, men til trods for alt, hvad både svende og mestre gjorde for den, var det dog først, da staten fik hånd i hanke med sygekassebevægelsen, at der kunne komme noget ud deraf. Vejen var både lang og trang, inden man nåede frem til det standpunkt, hvorpå man står i vore dage.

De gamle laugs tider er forbi og er ved at glemmes; men der er mange ting indenfor de forskellige broderskaber, som fortjener at mindes.

Principper for gengivelse af teksten

Som omtalt i indledningen er Viborg Stifts Folkeblads samtaler med skomager Hammershøj her gengivet i en noget bearbejdet form. Først og fremmest er der klippet meget i materialet. Det er især gjort med henblik på at sammenstykke Hammershøjs ofte noget spredte beretninger til mere afrundede tematiske afsnit. Dernæst er den ret massive tekst i det oprindelige interview-materiale af overskuelighedshensyn delt op i mindre kapitler med særlige overskrifter, som er indsat af udgiveren.

De mange klip har medført en del ændringer i den oprindelige tekst. Udeladelser er markeret med ..., og når det har været nødvendigt at ændre på ordstillingen, er det markeret med et rund parentes omkring det pågældende sted i teksten. Skarpe parenteser er udgiverens tilføjelser.

Gengivelsen af selve teksten er i princippet ordret, men bogstaveringen er tilpasset den moderne retskrivning, ligesom også tegnsætningen af hensyn til læseligheden er noget tillempet.

Kilder

I det foregående er kun benyttet en mindre del af Folkebladets samtaler med skomager Hammershøj. Til afsnittet By og borgerstand er anvendt klip fra følgende artikler: Da Viborgs toppede brosten lå i mørke 2.11.1920, Toppedede brosten og sandede veje 16.11.1920, Det gamle Viborg 4.2. og 5.2.1921, Selskabeligheden i gamle dage 9.2.1921, Når viborgenserne tog ud på udflugt 10.2.1921 og Da gaderne var rendesten 15.2.1921.

Til afsnittet om Told og smugleri er brugt følgende: De gamle toldgrænser 22.12.1921, Når der smugledes 24.12.1921 og En smuglerhistorie 25.12.1921.

I afsnittet om Krammarkederne indgår klip fra følgende artikler: Krammarkederne 23.11.1920, Da markederne blev forbudt 24.11.1920 og De gamle viborgensere 8.2.1921.

Og endelig består afsnittet Håndværk og laug af klip fra: De gamle lav 20.12.1921, Når læretiden var endt 21.12.1920, Svendegøring 22.12.1920, Når svenden blev mester 23.12.1920 og Et borgerhjem 5.2.1921.

Her ud over er der i artiklen direkte anvendt oplysninger fra følgende kildegrupper. For det første de relationer over de danske stifters tilstand, som i 1735-36 indsendtes til det nyoprettede Kommercekollegium i København; de opbevares i dag i Rigsarkivet i Kommercekollegiets arkiv under nr. 29. Dernæst er benyttet de indberetninger til Danske Kancelli, som blev indsendt i henhold til ordre af 8.8.1800 om kommissioner ang. laugene; Rigsarkivet, Danske Kancelli, 5. dep. K 7 A-B. For det tredje er anvendt Viborg Skomagerlaugs store og velbevarede arkiv, som opbevares på Landsarkivet for Nørrejylland under signaturen Lav 33 nr. 11-20.

Endelig er der også anvendt oplysninger fra borgerskabsprotokoller og brandforsikringsmateriale i Viborg rådstuearkiv og fra skøde- og pantebøger i Viborg byfogedarkiv, hvilket i dag altsammen beror på Landsarkivet for Nørrejylland.

Af historisk litteratur om Viborg er især anvendt M. R. Ursin: Stiftsstadens Viborg (1849), men også Jørgen Peder Clausager: Viborg som erhvervsby (1980) og Otto von Spreckelsen: Viborg bys borgerbog 1713-1860 (1955) har været nyttige hjælpemidler.

Noter til indledningen

1. Det var oprindelig planen at bringe et noget større og bredere udvalg af dette materiale, end det her er sket. Men af tidsmæssige grunde har det desværre ikke kunnet lade sig gøre i denne omgang. Det er imidlertid mit håb engang at kunne fremlægge materialet i en mere fuldstændig form.
2. At dette i almindelighed var praksis indenfor håndværkerlaugene fremgår af de indberetninger til Danske kancelli, som blev indsendt i henhold til ordre af 8.8.1800 om kommissioner ang. laugene, Rigsarkivet, Danske kancelli, 5. dep. K 7 A-B.
3. Landsarkivet for Nørrejylland, Lav nr.33 nr. 15: Skomagerlaugets protokol 1835-64.
4. Nekrolog i Viborg Stifts-Tidende 10.4.1926.
5. Afsnittets citater stammer alle fra nekrologerne over Hammershøj: Viborg Stifts-Tidende 10.4.1926, Viborg Stifts Folkeblad 15.4.1926 og Viborg Amts Social-Demokrat 10.4.1926.
6. Viborg Stifts Folkeblad 2.10.1922.
7. Hugo Matthiessen: Fotografering af gamle købstadshuse, Fortid og Nutid I, 1914-16, 35 f.

Thomas Bloch Ravn, f. 1954, mag.art. i dansk kultur- og lokalhistorie, kandidatstipendiat ved Københavns Universitet. Har bl.a. bidraget til årbogen i 1985. Adresse: Houlkjærvejen 40st., 8800 Viborg.

På sporet af en statue

Historien om bronzestatuen i Borgvold-anlægget i Viborg

Der er måske en del mennesker, der gerne vil vide noget nærmere om den statue, som i 1984 blev anbragt så smukt ved den lille bæk i byparken ved Borgvold, den, som kaldes »Vandpigen« eller »Nymfen«.

Min kone Gudrun og jeg så den første gang noget efter, at jeg 1. april 1971 var begyndt som dommer i Højesteret efter 15 år ved Vestre Landsret. Jeg søgte i længere tid i hovedstadsområdet efter en ny bolig. Husene derovre var meget dyrere end i Viborg; men gode venner gjorde mig opmærksom på, at på Aggersvej i det nordligste *Skodsborg* 5-10 minutters gang fra Øresund lå et hvidmalet træhus, der skulle sælges fra et dødsbo. Jeg var betænkelig ved træhuse på grund af risiko for svamp m.m.; stenhuse er solidere. Men i Skåne så jeg lige på den anden side af Sundet og altså i nogenlunde samme klima mange træhuse, der klarede sig godt nok. Og dette hus var kønt i en særpræget stil og lå i en have på næsten 2000 m² med en stor plæne, der skrånede ned mod nord indrammet af store smukke træer. Dernede stod på en cementsokkel og skjærmnet af en stor eg og et paradisæbletræ en romantisk statue af en siddende kvinde i legemsstørrelse; den hæftede jeg mig ikke meget ved, men først og fremmest ved huset. For de penge, vi havde, kunne vi ikke købe et stenhuse på de kanter; men netop fordi dette hus var af træ, lå prisen noget lavere. Det lå langt fra min arbejdsplads på Slotsholmen, 21 km, og som førstvoterende i Højesteret ville jeg ikke få megen tid til at passe en stor have; alligevel fik jeg lyst til stedet, skønt det øsregnede, da jeg så det. Min kone skulle i hvert fald se det, før jeg opgav det. Da hun kom, tog vi derud med en mand, som repræsenterede dødsboet. Hun blev straks glad for hus og have, og vi fik ejendommen på hånden nogle uger, til vi fik solgt vort hus i Viborg. Mens vi stod på haveterassen og så ned over plænen, sagde jeg til manden: »Statuen der må De tage væk. Sådan noget romantisk noget passer ikke til os. Jeg er

Huset i Skodsborg, hvor statuen stod til 1984.

ingen rigmand; vi er jævne folk«. Han svarede: »Åh, det bo er i forvejen så besværligt. Vil De ikke nok tage statuen med?« Samtidig hviskede min kloge kone til mig: »Det er en bronzestatue, mand! Den har da i hvert fald metalværdi«. Så gik jeg med til at beholde statuen uden at give noget for den. Den aftalte købesum var kun for grund og hus m.m.; ingen af parterne interesserede sig for statuen.

Vi fik forøvrigt at vide, at huset var bygget 1919 som havehus for en *vekselerer* Max W. Horn (1885-1957) efter tegninger af en kendt arkitekt Sven Risom (1880-1971). Det var dengang beklædt med birkebark og en hel seværdighed; det havde ikke været ualmindeligt, at københavnere tog ud med Kystbanen for at gå hen og se på »birkebarkhuset«, hvis adresse dengang var Frydenlundsvej i det sydlige

Statuen i haven ved Aggersvej, siden Frydenlundsvej 14, Skodsborg.

Vedbæk. Birkebarken holdt dog ikke evigt, og den sidste ejer før os, der hed Hansen, havde i stedet beklædt huset med smalle brædder, lagt på langs og skråt ud over brædtet nedenunder, og malet alle ydersider hvide. Det kønne hus mindede nu om billeder af huse i kolonistil i USA's sydstat.

Efter at vi havde overtaget ejendommen, slog jeg den store plæne med håndslåmaskine, ganske sundt for en med meget siddende arbejde. Mens jeg slog græs, sad statuepigens med sin harpe eller lyre. Det var en slags duet, og jeg kom til at synes om hende. Hun sad på en klippe med fødderne ved nogle siv, mens en fisk eller delfin stak hovedet op af vandet. Hun mindede om Lorelei, der dog slog sin harpe på en klippe højt over Rhinen. Af en nabo fik vi at vide, at den

»Birkebarkhuset« i Skodsborg (dengang Vedbæk) efter opførelsen 1919.

forfորrige ejer af huset, en murermester Kempff-Andersen, og hans kone havde fortalt, at statuen tidligere stod et andet sted på ejendommen, men blev flyttet efter et lynnedslag. De havde forøvrigt ombygget huset til helårsbeboelse bl.a. med halv kælder.

Et par år efter opdagede min kone, mens hun plantede blomster omkring statuen, at der på bagsiden af den bærende bronzeplade var indgraveret med store, delvis »skrevne« bogstaver »L. v. Schwanthaler«. Det navn havde vi aldrig hørt; men i mit gode Hagerups lexikon stod den tyske billedhugger *Ludwig von Schwanthaler*, født 1802 i München som søn af billedhuggeren Franz S. (1760-1820) og død i München 14/11 1848. Ludwig von Schwanthaler nævnes som den bayerske konge Ludwig I's foretrukne repræsentant for den romantiske Münchener-klassicisme og som hans bedst kendte værker »den ret anstrengte« (det er mildt sagt) kolossalstatue Bavaria i München, 20½ m høj og opstillet 1850 – altså efter kunstnerens død – og Goethemonumentet i Frankfurt am Main. Schwanthaler testamenterede sine originalmodeller til den bayerske stat, som oprettede Schwanthaler-museet i München til dem. – Det lød ret spændende og mindede om vor egen Bertel Thorvaldsen (1768-1844) og om Thorvaldsens Museum med hans gipsmodeller.

Statuen i Skodsborg ved sommertid. Forfatteren med to børnebørn.

Salmonsens store lexikon fortalte, at Schwanthaler 1835 blev akademiprofessor og beherskede Münchens officielle billedhuggerkunst, hvad man kan se i byens glyptotek og i den kendte »Feldherrenhalle«, hvor to af feltherrerne er fra hans hånd. Som hans mest ansete arbejde nævnes »Valhalla« ved Regensburg; desuden nævnes »Bavaria« og en statue i det svenske Norrköping af Karl Johan (Bernadotte). Det tilføjes, at Schwanthaler havde mange gode ideer og en beundringsværdig stor produktion, men var noget overfladisk. – I det senere »lille« Salmonsens Leksikon står, at Schwanthaler overvældedes med bestillinger til Münchens nye pragtbygninger og dominerede byens kunstliv, men at en del af hans værker derved blev hastværksarbejder. Af hans arbejder nævnes yderligere en statue af Jean-Paul i Bayreuth og *Lorelei-brønden i Münchens Hofgarten*. I Schwanthaler-musæet samledes ca. 200 originalmodeller. – Senere læste jeg andetsteds, at kong Ludwig satte Schwanthaler i lære hos Thorvaldsen i Rom 1826-27 og påny sendte ham til Rom 1832-34, nu dog som selvstændig kunstner, men under Thorvaldsens opsyn. Kongen ønskede, at han skulle blive en ny Thorvaldsen og støttede ham med mange bestillinger, lige til Schwanthaler døde. Schwanthaler var dog selv klar over, at han ikke helt kunne måle sig med Thorvaldsen.

Den over 20 m høje kolos »Bavaria« (= Bayern) i München.

En dag opdagede Gudrun så også på forsiden af statuens fodstykke nogle indprægede ord, med lidt mindre bogstaver end kunstnernavnet, nemlig »F. v. Miller vudit. München.« Ordet »vudit« må være en tysk forvanskning af latinsk fudit, som kommer af verbet fundere

»Brunnenweibchen« i Münchens Hofgarten.

= at støbe. Det betyder altså »Støbt hos F. v. Miller i München«.

I 1981 forberedte vi en rejse til Italien. Jeg fik den ide at stoppe i München undervejs for at søge nærmere oplysning om vor statue og sendte i god tid en forespørgsel til byens overborgmester, om der

fandtes en model til sådan en statue i Schwanthaler-musæet. Man svarede venligt, at det musæum blev ødelagt under 2. verdenskrig og ikke eksisterede længere, men at vi var meget velkomne i München. På vej hjem fra Italien kom vi med sovevogn fra Firenze til München, hvor vi straks om morgenen gik ud med et bykort. Noget syd for hovedbanegården passerede vi Ludwig Schwanthalerstrasse, hvor kunstneren havde haft sit atelier, og fortsatte til en park med et stort udstillingsområde. Vest for det og noget højere ligger en stor »Ruhmeshalle« med buster af en mængde mere eller mindre berømte bayrere. Foran denne hal står »Bavaria« kæmpestor og imponant; hun kan lukkes op i ryggen, så man ad en stige kan kravle op inde i statuen og gennem hendes øjne skue ud over hovedstaden. Ærketysk, må en dansker sige, slet ikke yndefuld som vor lille statue. Vi tog så U-banen til Bayerns statsbibliotek, hvor jeg lånte to store bøger om Ludwig Schwanthaler med mange billeder i. Der var ikke tid til lange studier, så jeg bladede hurtigt og så især på billederne. Omsider fandt jeg et fotografi af en *nymfe på slottet Anif*, der lignede vores temmelig meget. Der var dog små forskelle, bl.a. var højre ben blottet. Desuden ligger Anif ved Salzburg; så den statue kunne vi i hvert fald ikke se ved denne lejlighed. Ved at blade videre fandt jeg så – uden billede – nogle linier om en »*Brunnenweibchen*« (lille brøndkvinde) i *Hofgarten* i München, hvor jeg tidligere havde læst om en Lorelei-brønd. Så smækkede jeg bogen i og fortalte Gudrun, at vi måtte hen i Hofgarten. På vejen nikkede vi til flere Schwanthaler-statuer, bl.a. en rytterstatue af kong Ludwig og Tilly i Feldherrenhalle. I Hofgarten hørte vi vandplasken inde bag nogle buske, og bag dem fandt vi så »vores« statue, altså en søster til den, anbragt højt oppe på en tyk pille, hvor 4 løvehoveder spyttede vand ud, hver til sin side. Den havde også indskriften »L. v. Schwanthaler«, men i legeret skrift med kunstnerens egen håndskrift, og ligeså bronzestøberens navn »F. v. Miller«. De forskellige bogstaver tydede på, at denne statue og vort eksemplar ikke var støbt ved samme lejlighed. – Dagen var red-det! Vi entrede i højt humør nattoget til Hamborg.

Nu vidste vi altså, at vor statue havde en makker i München, hvor den også selv var blevet til, og vi var kommet til at sætte mere pris på den, selv om vi stadig ikke vidste, hvordan den var havnet i vor have.

Jeg nærmede mig efterhånden afgangsalderen 70. Vi havde allerede i 1971 besluttet at flytte tilbage til Jylland, når jeg blev pensionist, fordi den jyske luft passer os bedst. Når jeg slog græs, tænkte jeg på,

hvordan det så ville gå med Schwanthaler-pigen. Vi kunne sælge den særskilt, hvis det var muligt, eller sammen med ejendommen og få nogle penge for den. Men hvad ville der så blive af den? Ved en udstykning af grunden måtte den fjernes og ville måske blive smidt hen et sted, hvor ingen brød sig om den. Jeg fik så den trossede ide, at vi kunne spørge Viborg by, om man var interesseret i at få den som gave til opstilling et kønt sted, f.eks. ved bækken og rhododendronkrattet ved Borgvold. Da jeg nævnte det for Gudrun, rystede hun naturligt nok på hovedet, især fordi statuen overhovedet ikke havde nogen forbindelse med Viborg. Det var fuldstændig rigtigt; men jeg svarede, at det da var en køn og yndefuld figur, som i Viborg kunne komme til at glæde en hel del mennesker foruden os selv som pensionister, selv om der nok også var andre, som ikke brød sig om den slags gammeldags kunst. Først måtte vi dog finde ud af, om statuen var værdifuld nok til at tilbyde Viborg i betragtning af udgifterne ved at få den på plads derovre. Jeg ringede derfor tidligt i 1983 til Bruun Rasmussens Auktioner og spurgte, om de kunne hjælpe os med at vurdere en sådan statue, selv om vi ikke vidste, om den skulle sælges.

En dag kom så *Arne Bruun Rasmussen*, og min kone viste ham nymfen og et fotografi af »søsteren« i München. Han kendte Schwanthalers position og fandt vores statue tiltalende og smukt udført. Det ville ikke være noget problem at sælge den, sandsynligvis til udlandet. Han anslog, at den kunne sælges for 75.000 kr., i uheldigt tilfælde ca. 50.000 kr., i særligt heldigt tilfælde 100.000 eller måske mere. Vi skulle blot give besked i god tid, hvis vi ville have statuen solgt hos Bruun Rasmussen.

Det gav os svære overvejelser om salg eller gave. De endte med, at Gudrun gik med til at tilbyde Viborg nymfen – med et stille håb om, at bystyret ville sige nej tak, fordi den statue ikke betød noget for Viborg. Hun skrev i marts 1983 et pænt brev til vor ven Peter Seeberg som chef for byens museum og bad foreløbig om hans mening – i absolut fortrolighed for det tilfælde, at der ikke blev noget ud af det. I april kom der svar fra den nye inspektør for Skovgaardsmusæet *Thomas Bullinger*, som havde fået sagen overdraget fra Seeberg og var begejstret for ideen om at få vandpigen til Viborg. Det var et ejendommeligt tilfælde, at Viborg-musæet netop havde en mand som Bullinger, der er født i Sydtykland, har boet mange år i München og ved en masse ikke blot om Ludwig Schwanthaler og hans værker, men også om hele den store kunstnerslægt Schwanthaler, som spillede

en stor rolle i Bayerns kunstliv gennem 150 år. Han kom kort efter til Skodsborg og så på statuen, og hans glæde og iver overbeviste Gudrun om, at ideen var god nok. Ligesom vi fandt han, at anbringelsen af »tvillingen« i München højt oppe og med plaskende vand nedenunder var en meget smuk løsning, værd at efterligne.

I sommeren 1983 havde vi iøvrigt den oplevelse, at vort hus var med på en udstilling i Nikolaj kirke i København om »Nordisk Klassicisme 1910-30« i den skikkelse, det havde i 1919 efter opførelsen ved arkitekt Risom som »Havehus Frydenlundsvej i Vedbæk«. Matrikelgrænsen var i mellemtiden ændret, så vi hørte til Skodsborg. Vejnettet var endda ændret to gange; nu var adressen igen Frydenlundsvej med nr. 14. På udstillingen læste vi, at folkelig byggekunst og kinesisk kultur var forenet i dette havehus, der i plan og ydre helhed (især tagformen) svarede til det kinesiske lysthus fra 1799 i Frederiksberg have, men var dækket med birkebark fra skorstenen ned til jorden. Så måtte vi også en tur til Frederiksberg have.

I august besøgte vi på en ferierejse Viborg og fik en grundig samtale med Bullinger og Seeberg, der bestemt regnede med, at Viborg ville sige ja tak til gaven. Gudrun sendte så den 17. august skriftligt tilbud om at skænke Viborg statuen på betingelse af, at den blev opstillet højt og med plaskende vand på et af os godkendt sted, at kommunen betalte alle udgifterne, og at vi fik skriftlig og bindende besked fra kommunen inden jul 1983; i modsat fald ville tilbuddet falde bort og statuen hurtigt blive solgt.

I et par måneder hørte vi intet fra Viborg og begyndte at spekulere på, om Gudrun måske alligevel ville få ret i, at byen ikke havde større interesse for den statue – trods Bullingers beejstring. I så fald ville jeg være med på at sælge den og tage de mange penge. Men så blev vi svært oplivede ved et brev af 25. november fra Bullinger. Han havde fra München skaffet planer og opmålinger af »tvillingens« opstilling dernede. Også Viborgs nye, dygtige stadsgartner var glad for ideen med at sætte statuen ved Borgvold-bækken og havde lavet tegninger hertil; de var nu indsendt til kommunens tekniske udvalg og kulturudvalg med indstilling om fornøden bevilling.

Få dage før var der sket det, at vi en aften hos gode venner var kommet i snak om statuen, og hvor den mon var kommet fra, da den blev stillet op ved birkebarkhuset, sikkert af vekselerer Horn. Værten kom i tanker om en kvik vekselerer, han kendte, og ville spørge ham om Horn. Kort efter blev jeg ringet op af denne vekselerer, som

Svanemøllevej 41, Hellerup, opført 1910 for Valdemar Ludvigsen. Fotografi ca. 1923 med vekselerer Horns første hustru og deres datter.

havde kendt Horn i mange år til hans død; han fortalte, at Horns anden kone, *Gunvor Horn*, levede endnu 81 år gammel, men »frisk som en havørn«. Jeg skrev 6. december til hendes adresse på Amager og fik derefter en telefonsamtale med hende. Hun fortalte, at Horn, da hun lærte ham at kende, boede i en stor rød villa ved Svanemøllevej og Tingskiftevej (der er grænsen til Gentofte kommune), og at statuen stod ved dette hus fra forgængerens tid, da Horn købte det, men senere blev flyttet ud til havehuset. Jeg kørte derhen og fandt 3 store røde huse ved dette vejsammenstød. På Københavns tinglysningskontor fandt jeg frem til deres matrikelnumre og måtte så ud på landsarkivet for Sjælland for at se i den gamle skøde- og pante-protokol. Men ingen af de tre ejendomme havde tilhørt Horn!

Så spurgte jeg fru Horn, om der ikke var noget galt. Vi aftalte at køre derud sammen for at finde det rette hus. Gunvor Horn foreslog at tage hendes søster med, fordi hun huskede så godt. Da jeg et par dage efter hentede dem, havde fru Horn fundet fotografier frem fra tyverne, herunder et af Horns hus ved Svanemøllevej og et andet af vor statue, stående foran det hus. Da vi kom derud, blev det straks opklaret, at det ikke drejede sig om et hus ved Tingskiftevej. Vi tre

Statuen fotograferet ca. 1923 foran huset Svanemøllevej 41 med Horns hustru og datter.

gik så med de to fotografier i hånden sydpå ad Svanemøllevej til Engskiftevej og Vangehusvej, som de to søstre havde mistanke til. Også der så vi på alle store røde huse. Jeg standsede ved et af dem, der måske på havesiden kunne svare til fru Horns fotografier. Vi spurgte en ung mand, som gik derind, om vi måtte se den anden side af huset. Det var nu en advokatfuldmægtig, der kun havde ærinde derinde. I huset var der et sagførerkontor, hvis chef venligt gav os lov til at se havesiden; men den svarede ikke til fotografiet. Nu var advokaten blevet interesseret, og ud fra fotografiet foreslog han os at se på det store hus nr. 41 ved hjørnet af Gammel Vartovvej, som nu tilhørte De Samvirkende Købmandsforeninger. Også der blev vi venligt modtaget, og det var så det rigtige hus, som i familien Horn hed »Vangehuset«. Gunvor Horn huskede det, og på fotografiet med statuen kunne vi tydeligt genkende nabohuset. På facaden af det røde hus stod opførelsesåret 1910. Statuen var altså kommet til Skodsborg (dengang Vedbæk) fra *Svanemøllevej 41*. – Samme aften ringede det forøvrigt på vor dør i Skodsborg. Det var advokatfuldmægtigen, jeg havde talt med på Svanemøllevej, som kom for at fortælle, at han havde spekuleret videre og på egen hånd havde fundet ud af, at det rette sted måtte være Svanemøllevej 41, – et fornøjeligt eksempel på,

hvordan jagtiveren under eftersporingen af statuens fortid kunne smitte helt udenforstående mennesker.

Ved påfølgende eftersyn på landsarkivet konstaterede jeg, at Horn havde skødt på Svanemøllevej 41 fra september 1922 til juni 1924. Han købte ejendommen af fabrikant og konsul *Hans Valdemar Ludvigsen* (1861-1939), der havde ejet området fra 1910, i hvilket år han lod det røde hus opføre ved Carl H. Brummer (1864-1953), en af tidens mest kendte danske arkitekter.

Lige før jul – i sidste øjeblik – fik vi så brev fra Viborgs borgmester O. Th. Nielsen om, at kommunen med stor glæde ville modtage statuen til opstilling ved Borgvold. Så var sagen omsider i orden, og vi glædede os begge over ikke at skulle skilles fra vor »vandpige«.

Ved nytårstid fik vi besøg i Skodsborg af fru Horn, der medbragte et album med billeder fra stedet i tyverne og trediverne, herunder havehuset i oprindelig skikkelse med åben loggia mod øst, nord og vest og taget båret af friske, stærke birkestammer (de skød det første år nye skud!); loggiaen blev af senere ejere lukket og inddraget i beboelseshuset. Grundarealet var dengang 6 gange større, end da vi købte, og gik helt ned til en landlig Frydenlundsvej langs sydskellet af Enrum-skoven. Da Horn i 1924 blev skilt fra sin første kone, solgte han huset ved Svanemøllevej og flyttede til Amaliegade. *Statuen*, som stod ved Svanemøllevej 41, da han købte stedet, flyttede han i 1924 før salget *ud til birkebarkehuset*. Gunvor Horn, som blev gift med ham i 1925, har aldrig hørt noget fra ham eller andre om statuens fortid, heller ikke om Schwanthaler eller München. Horn interesserede sig tilsyneladende ikke for, hvor den var kommet fra, men beholdt den i 1924, fordi han kunne lide den. »Jerndamen«, som man kaldte statuen i familien, stod dengang ret langt nede nordøstligt på grunden, omgivet af et træværk, som kunne ses på et fotografi. Efter at træværket var skadet af et lyn, blev statuen flyttet hen ved et stort egetræ, hvor den stod ved vort køb i 1971. – Fru Horn syntes godt om vor beslutning om at give statuen til Viborg by og håbede at få at se, hvordan den kom til at tage sig ud ved Borgvold.

Få dage efter kom Bullinger med to unge hjælpere og en lastvogn. Ved fælles hjælp plus håndkraft fra vort gode postbud, som netop kom forbi, fik vi statuen op på lastvognen. Da bilen kørte, følte jeg det omtrent, som da vi i 1962 sendte vor ældste datter på 17 alene til Paris for at overtage et job dernede. Nymfen kom godt til Viborg, hvor byrådet bevilgede 25.000 kr. til opstillingen ved Borgvold. Sta-

Thomas Bullinger med to hjælpere og vort postbud skubbede statuen op på en lastbil på Frydenlundsvej i Skodsborg i januar 1984 før transporten til Viborg.

tuen blev her anbragt på en smuk bred sokkel, udformet ganske som soklen under »søsteren« i München og med vand omkring, som plasker ned i bassinet foran og løber videre i bækken. Nymfen sidder her i meget kønne omgivelser, smukkere end dens tidligere »tørre« anbringelse i Hellerup og Skodsborg og også bedre end brøndkvinden i Münchens Hofgarten, der har en bygning som baggrund. – Da jeg i februar 1984 efter afskedsaudiens hos dronningen kom hjem til Frydenlundsvej, fandt Gudrun på et fotografere mig i fuld uniform stående på den tomme sokkel.

I mellemtiden prøvede jeg at spore statuens historie længere tilbage ved at undersøge Valdemar Ludvigsens forhold. Han var en interessant mand, der havde lært kemi og især elektrokemi. 1887 kom han i samarbejde med en smørkøbmand Wilhelm Helleesen (1836-92), som i sin fritid opfandt et tørlement til batterier. Efter Helleesens død videreudviklede Ludvigsen tørbatteriet og oprettede 1892 firmaet »Helleesens Enke og V. Ludvigsen«, som fremstillede det verdenskendte tørlement. Ludvigsen drev firmaet alene til 1918, da det omdannedes til aktieselskab med ham som bestyrelsesformand. Det havde afdelinger i mange lande, 1200 ansatte alene i Skandinavien og i alt 100.000

Statuen på plads i Borgvold-anlægget i Viborg i juni 1984.

forhandlere. Selskabet blev 1957 overtaget af Store Nordiske-koncernen og endeligt ophævet i 1986. – Jeg læste levnedbeskrivelser om V. Ludvigsen, men fandt intet om München eller andet, der kunne anty-

de noget om statuen. Det var dog en kendsgerning, at forretningsfolk fra det neutrale Danmark under verdenskrigen 1914-18 tjente store penge i Tyskland og undertiden fik tyske kunstværker som betaling. Ludvigsen var i hvert fald i de år rig nok til at købe en sådan statue, hvis han ville. – Heller ikke i Carl Brummers erindringer fandt jeg nogen forbindelse til München, som kunne antyde, at han kunne have givet Ludvigsen ideen om at anskaffe denne statue.

Det blev en festlig dag for os, da *Viborg* by den 5. juni 1984 overtog to nye »vandkunster«, dels vor nymfe i Borgvold-anlægget, dels et kønt bronzespringvand i Skovgaard-musæets have, fremstillet af billedhuggerinden Edith Ludvigsen fra Hellerup. Naturligvis blev det min kone, som højtideligt overdrog vor statue til byen. Det var hendes fortjeneste, at vi var i stand til at bringe Viborg en sådan gave som udtryk for taknemlighed over 15 gode år i byen for os og vore børn 1956-71 og vor glæde over snart at komme tilbage og blive jyder igen. Statuen stod endnu smukkere, end vi havde forestillet os på forhånd. Det så faktisk ud, som om den var skabt netop til det sted og aldrig havde stået andre steder. Bagefter var vi med ved kommunens overtagelse af Edith Ludvigsens friske lille springvandsfigur »Trapa nantans«, skabt efter en særlig nøddefrugt, og havde glæde af at møde den fine gamle kunstnerinde.

Ganske kort efter skete der pludselig noget for os, som gjorde, at jagten på statuens forhistorie måtte indstilles for en tid. Da jeg kom i gang igen, faldt jeg over en notits om, at en buste af Valdemar Ludvigsen var fremstillet af *Edith Ludvigsen*, som vi havde mødt i Viborg. Jeg ringede hende op for at høre, om hun havde kendt ham godt. Det viste sig, at hun var hans svigerdatter og var kommet i hans hjem på Svanemøllevej allerede fra 1919 som stor skolepige, lige til huset blev solgt i 1921-22. Edith Ludvigsen havde en god hukommelse og fortalte, at ejendommen dengang omfattede et stort areal, som, da huset blev bygget i 1910, var bar mark helt ned til den gamle gård »Norges Minde«; der var derfor en meget stor have til. Da jeg spurgte, om hun fra den tid kunne huske en statue, svarede hun glad: »Ja, der stod en af Sokrates nede i haven«. Derimod huskede hun slet ikke, at der foran huset ud mod vejen skulle have stået en statue af en nymfe med en lyre! Ellers burde hun jo også have genkendt den, da hun den 5. juni var med ved overdragelsen af den til Viborg.

Det var mærkeligt. Fru Horns fotografi af nymfen med nabohuset i baggrunden var et solidt bevis for, at statuen faktisk havde stået foran

Svanemøllevej 41. Kunne det tænkes, at den alligevel først var anbragt der, efter at Ludvigsen havde solgt ejendommen? Edith Ludvigsen tænkte sig dog den mulighed, at hun havde overset nymfen på grund af de buske m.m., der stod ved indkørslen, og fordi hun og kammeraterne, når de kom der, altid skyndte sig ind i huset for at komme ned i haven og lege. Hun ville prøve at spørge sin fraskilte mand Børge Ludvigsen, det eneste overlevende barn af Valdemar Ludvigsen, selv om han ikke huskede så godt. En anden søn arkitekt Arne Ludvigsen var død for nogle år siden. Ham kendte jeg forøvrigt rigtig godt fra grænsearbejdet efter krigen; men nu var det for sent at spørge ham. Hun tilføjede, at svigerfaderen først begyndte at tjene rigtig mange penge omkring 1910, og det blev ved til 1918. Så kom der efter verdenskrigen og efter firmaets omdannelse til aktieselskab en tid, hvor han tabte mange penge. Derfor måtte han i 1921 sælge det store hus og det meste af den store have. Han beholdt kun et mindre grundstykke (plus Sokrates!) og byggede der et mere beskedent hus, hvor han boede til sin død.

I slutningen af juli 1984 ringede Edith Ludvigsen igen efter at have talt med *Børge Ludvigsen*. Han kunne godt huske en kvindestatue foran Svanemøllevej 41 og mente, at den havde stået der i nogle år før 1918, men tidligst var anskaffet i 1911. Den havde i hvert fald ikke stået ved det hus ved Norgesmindevej, hvor faderen boede i 1910, mens huset ved Svanemøllevej blev bygget.

Længere tilbage har vi ikke kunnet spore statuens historie i Danmark. Efter det oplyste må den vist være erhvervet af Valdemar Ludvigsen til Svanemøllevej 41 engang før 1. verdenskrig, tidligst i 1911.

Thomas Bullinger fik i Viborg-musæernes »Torvenyt« for juli 1984 trykt en udmærket lille artikel om »Vandpigen« ved Borgvold med nøje beskrivelse af figuren og af »tvillingen« i München; det er dog en fejltagelse, når han skrev, at bronzestøberens navn på statuen i München skulle være »Oscar von Miller«. Vi blev nu enige om at sætte ind i den anden ende af statuens levetid ved at undersøge, hvornår de to »søstre« var blevet til. På forhånd vidste vi kun, at Schwanthaler var død i november 1848.

Efter at vi i august 1984 var flyttet til Viborg, skrev Bullinger til München om nærmere oplysninger vedrørende Millers støberi og fik henvisning til forskellige trykte kilder. Ved hjælp heraf kunne jeg studere flere bøger om det kongelige bronzestøberi i München (Münchener Erzgiesserei) og om støberiets største leder *Ferdinand (v.)*

Miller (1813-87). Han kom helt ung i lære hos sin onkel Johan Stiglmaier, der ledede det af kongen i 1823 oprettede bronzestøberi, som allerede var meget anset. Her fik Thorvaldsen således støbt en buste, derefter en Schillerstatue til Stuttgart og i 1839 en mægtig rytterstatue af kurfyrst Max I af Bayern. De tyske støberier var i begyndelsen af 1800-tallet endnu bag efter franskmændene, der næsten var de eneste i Europa, som havde bevaret den gamle kunst at støbe store hule bronzestatuer. Ferdinand Miller drog derfor 1824 til Paris for at lære sig den franske støbeteknik. To år efter kom han tilbage til Münchenstøberiet, hvis store arbejdsgiver kong Ludwig I havde besluttet at rejse en kæmpestatue »Bavaria« efter udkast fra Schwanthaler. I de følgende år støbte det kongelige støberi en lang række statuer fra Schwanthalers hånd. Støbningen af Bavaria begyndte dog først, efter at Stiglmaier var død i 1844 og efterfulgt af Ferd. Miller som leder af støberiet, og den blev ikke færdig før 1850, efter at også Schwanthaler var død; statuen var så stor, at der kunne sidde 30 mand i dens hoved! Ferdinand Miller blev adlet i 1851 og kunne derefter signere sine arbejder »v. Miller«. Han fik også mange bestillinger fra udlandet og blev en virkelig stor mand, medlem af den bayerske landdag og senere af den tyske rigsdag. 1873 købte han det kongelige bronzestøberi til ejendom og nåede at opleve støbningen af det vældige sejrsmindesmærke »Germania« nær Rüdeshheim ved Rhinen, der indviedes 1883. Efter hans død blev støberiet overtaget af sønnen Ferdinand von *Miller Junior* (1842-1929). Også i hans tid støbtes en række store tyske værker foruden en del kolossalstatuer til USA og andre steder. Glyptoteket i København har en buste fra hans hånd, og han fik en dansk orden.

Den første forløber til »Vandpigen« i Viborg var en kontrakt, afsluttet 1841 mellem Schwanthaler og en østrigsk greve om levering af en *marmorstatue* af en nymfe til slottet Anif, – den, som jeg tilfældigt fandt i en bog i München i 1981. Greven modtog 1846 en gipsmodel af statuen, som vist stod færdig dengang, hvad slottets »nymfesal« derimod ikke var. 26. oktober 1848 kom marmorstatuen til Anif og blev straks stillet op; det var godt 2 uger før Schwanthalers død. Gipsmodellen blev anbragt midt i Schwanthalerhuset i München og blev ødelagt der under 2. verdenskrig. Der skal være lavet gipsafstøbninger af denne statue til Karlsruhe, Weimar, Stuttgart og London.

Disse oplysninger har jeg især fra et tysk værk af *Frank Otten*:

Marmorstatue af en vandnymfe ved slottet Anif nær Salzburg i Østrig. Den var grundlaget for den lille »brøndkvinde« i München og den tilsvarende »vandpige« i Viborg (efter Frank Otten: »Ludwig Michael Schwanthaler 1802-1848« – Prestel-Verlag, München 1970).

»Ludwig Michael Schwanthaler« (München 1970), som Bayerns statsbibliotek gjorde mig opmærksom på. Her beskrives statuen i Anif som en ung kvinde, der er nøgen, kun med et klæde over venstre ben og løvkrans om håret. Hun støtter venstre albue på en lyre og har i højre hånd en plekter til at slå lyren med. Hun sidder lidt drømmende på en klippe med den ene fod på en fisk, der stikker hovedet op af vandet og ser på hende. Figuren menes inspireret af en statue af dansens muse, Terpsichore, fra romersk kejsertid i Vatikanets museal i Rom. – I 1852 fremstilledes efter denne model *med mindre ændringer* (bl.a. med klædet over begge ben) *en bronzestøbning* hos Münchens bronzestøberi *til Hofgarten*; regninger for støbningen findes i familien von Millers privatarkiv. – Derefter står der i bogen: » *En kopi* eller originalen befandt sig *sandsynligvis 1855 på verdensudstillingen i Paris*; stik i en engelsk almanak om Paris-udstillingen.« – Statuen i Hofgarten kaldes afvekslende »(lille) brøndkvinde« »kildenymfe« eller »Lorelei«; kært barn har mange navne. Bedømmelserne er enige om, at hun er yndefuld. Ingen af forfatterne synes at vide, at pigen i Hofgarten har en søster i Danmark.

At statuen i München blev støbt 4 år efter Schwanthalers død, stemmer godt med signaturen »v. Miller«. Man må gå ud fra, at de små ændringer er sket i Schwanthalers ånd og med støtte i tidligere udkast fra ham til Anif-statuen; et par af dem har begge ben dækket af et klæde. Men hvem der har foretaget disse ændringer, ved vi ikke. Også vor statue må være støbt, efter at Ferdinand Miller blev adlet i 1851.

Det bayerske statsbibliotek lod min forespørgsel gå videre til en kunsthistoriker i München, der er ekspert i familien Schwanthaler. Han var yderst venlig og interesseret og ville gerne have foretaget nærmere undersøgelser i det Miller'ske privatarkiv, som en gammel fru Irma von Miller havde rådigheden over. Det kom der imidlertid ikke noget ud af, bl.a. på grund af den gamle dames sygdom, og efter et halvt års brevveksling opgav vi videre jagt. Jeg havde et lille håb om, at der kunne findes noget i den første Ferdinand v. Millers dagbøger, der nævnes som kilde i en bog »Ein deutscher Meister. Erzgiesser Ferdinand von Miller« (2. oplag München 1926) af Ferdinand Feldigl; men de dagbøger er måske forsvundet under 2. verdenskrig. – Der er en rent teoretisk mulighed for, at statuen i Viborg først er støbt i Ferdinand von Miller Juniors tid, allerseneest omkring 1900. Det er dog mest sandsynligt, at også den er støbt af den ældre Miller,

omend nok noget senere end »Brunnenweibchen« i Hofgarten. En del taler for, at det var vor statue, der blev udstillet i Paris i 1855; men selv i så fald aner vi ikke, hvem der lod den fremstille, eller hvem der eventuelt købte den på verdensudstillingen, og hvor den så har været fra 1855 til ca. 1912.

Denne efterforskning, som til tider har mindet om skattejagt ved en børnefødselsdag, har altså givet det resultat, at pigestatuen i Viborg er en dublet af »brøndpigen« (Lorelei) i Hofgarten og tidligst kan være støbt 1852, allersenest omkring 1900, og at den blev erhvervet af Valdemar Ludvigsen ret kort før 1. verdenskrig, uden at vi ved, om det skete i Danmark, i Tyskland eller i et tredie land. Vi har således klarhed over ca. 75 af de højst 135 år fra tidligst 1852 til 1987, vor statue hidtil har eksisteret, men kun gætterier om de første (højst) 60 år af dens tilværelse.

De dunkle punkter i statuens forhistorie mindsker dog ikke den glæde, Gudrun og jeg har ved at se den stå så smukt ved Borgvold og ved de venlige ord, vi har hørt om den fra mange vidt forskellige viborgensere.

Anton Schmidt og Christen Nielsen

*To lærerskikkelser i Asmild-Tapdrup
omkring århundredskiftet*

I nærværende artikel vil jeg beskrive to lærere, Anton Schmidt og Christen Nielsen, som var lærere ved henholdsvis Overlund skole fra 1877 til 1904 og Tapdrup skole fra 1861 til 1907, deres virke i kommunen og især deres forhold til de offentlige myndigheder.

Artiklen handler fortrinsvis om Schmidt og hans mange kontroverser med sognerådet, mens Nielsen beskrives som Schmidts modstykke. Det tilgængelige kildemateriale er desværre udelukkende af officiel karakter, som f.eks. sognerådets forhandlingsprotokol vedr. skolevæsenet. Det er ikke lykkedes mig at finde dagbogsnotater, private breve o.lign., som kunne give lærerne en mere menneskelig dimension. Hverken Schmidt eller Nielsen var som en del andre lærere i tiden så politisk aktive, at de kom i konflikt med loven, f.eks. Estrups Mundkurvscirkulære fra 1885, der forbød offentligt ansatte at udtale sig kritisk om regeringen. I anledning af 100-året for Folkeskoleloven af 1814 udkom 4-bindsværket »Lærerne og Samfundet-Folkeskolens kendte Mænd og Kvinder«, som indeholdt omkring 2000 lærerbiografier. Men hverken Schmidt eller Nielsen fra Asmild-Tapdrup kan findes heri. Artiklen fortæller derfor kun en meget begrænset del af historien om de to lærere.

Myndighederne

Inden en nærmere præsentation af de to, Schmidt og Nielsen, må det være relevant kort at omtale de lokale myndigheder, som lærerne og skolerne var underlagt.

Sognerådet i Asmild-Tapdrup havde syv medlemmer, der var valgt for seks år ad gangen. Alle medlemmerne var ikke på valg samtidig,

men der afholdtes valg hvert 3. år. Valgmåden favoriserede besidderne af ejendom, hvor kommunens 30-40 mest velbærgede mænd valgte fire af sognerådets medlemmer. Den anden valggruppe, den såkaldte »almindelige vælgerklasse«, bestod af mænd, der ikke modtog fattighjælp eller var tyende. I den almindelige vælgerklasse var der i Asmild-Tapdrup omkring 1900 over 100 mænd.

Modsætningerne mellem Højre og Venstre, der ellers i perioden spillede en fremtrædende rolle på landsplan, havde i forbindelse med valg til sognerådet i Asmild-Tapdrup ingen betydning. Den almindelige vælgerklasse valgte f.eks. ejeren af Asmild Kloster, Gottlieb Bruun, der var ungdomsven med Estrup og erklæret Højremand, til sognerådet.

Men sammenfattende kan man om sognerådets sammensætning sige, at det var domineret af Bruunslægten, der bl.a. ejede klædefabrikken i Bruunshåb, og en snæver gårdmandskreds.

I det 19. århundrede tog sognerådet sig primært af fattig-, skole- og vejevæsenet, der var de mest udgiftskrævende poster. I 1894 var de samlede udgifter for kommunekassen i Asmild-Tapdrup 11,675,59 kr., hvoraf skolevæsenets andel udgjorde 3,023,54 kr. I kommunen var der skoler i Overlund, Tapdrup og Bruunshåb. Forholdene omkring fabriksskolen i Brunshåb er i sig selv meget spændende, men behandles af pladsmæssige grunde ikke i denne artikel. Som alle andre landkommuner forsøgte sognerådet i Asmild-Tapdrup at holde udgifterne til skolevæsenet nede. Loven krævede f.eks., at når det gennemsnitlige antal elever på en skole oversteg 100, skulle der bygges en ny skole, eller der skulle ansættes en andenlærer. Men disse foranstaltninger var dyre for kommunerne. Derfor søgte de forskellige sogneråd at klare problemet ved at oprette en pogeskole, hvor en person uden læreruddannelse – ofte en kvinde – underviste de mindste elever. Således blev pogelærerinde frk. Iversen omkring 1900 ansat i Overlund. Kommunens årlige udgift hertil var 20 kr. i brændselhjælp. Hen på efteråret i 1901 var der ved at være for mange børn i Bruunshåb skole. Sognerådet fik derfor af skoledirektionen for Viborg købstads provsti tilladelse til at sende børnene fra Rindsholm til Rind skole.

I skolemæssige spørgsmål interesserede sognerådet i Asmild-Tapdrup sig kun for at holde udgifterne nede. Lærernes pædagogik eller elevernes udbytte af undervisningen havde ingen relevans. Men uden for skolen forventede man, at læreren opførte sig standsmæssigt. Det

fik lærer Pedersen i Bruunshåb at føle. I vinteren 1901-02 havde Pedersen flere gange vist sig på offentlige steder i beruset tilstand, hvilket gav anledning til en alvorlig påtale fra sognerådet, der sluttede med en trussel om, at skete det igen, »maa han finde sig i at tage imod Følgerne deraf...« M.a.o. Pedersen kunne risikere at blive afskediget. Pedersen måtte derfor bede om forladelse, så han skrev til sognerådet: »I Anledning af den mig for en Tid siden af det ærede Sogneråd tilsendte Advarende Skrivelse tillader jeg mig at udtale min Beklagelse over, at jeg skulde have givet Anledning til nævnte Skrivelser Fremkomst, og udtaler jeg endvidere Haabet om, at min fremtidige Færd maa blive saadan, at jeg i min Gerning kan blive til mine Foresattes Tilfredshed«¹.

Skolekommissionen var en anden lokal myndighed, som skolevæsenet var underlagt. Skolekommissionen bestod af sognepræsten, som var formand, og to medlemmer (fra 1899 fire), der var valgt af sognerådet for tre år ad gangen. Kommissionen havde til opgave at føre tilsyn med undervisningen og lærernes embedsførelse, hvilket bl.a. indebar, at kommissionen skulle sørge for, at de undervisningspligtige børn kom i skole, og at der to gange om året blev afholdt eksamen ved skolerne.

I Asmild-Tapdrup gjorde der sig det særlige gældende, at sognepræsten samtidig var stiftsprovst for Viborg stift, provst for Viborg købstad og sognepræst ved domkirken. Derfor var posten som formand for skolekommissionen i Asmild-Tapdrup overladt til domkirkens residerende kapellan.

Skoledirektionen havde tre medlemmer, amtmanden, et medlem af amtsrådet og provsten. Provsten var det forretningsførende medlem af skoledirektionen. I den egenskab holdt han med mellemrum visitater på provstiets skoler. Hans vurdering af undervisningen, læreren og skolen blev skrevet ned i skolevisitatsprotokollen. På baggrund heraf skulle han indsende indberetninger til *Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet*. Fandt Ministeriet ikke forholdene tilfredsstillende, pålagde det skoledirektionen at få sognerådet til at bringe forholdene i orden, hvilket ofte var vanskeligt – især hvis det var dyrt. I 1900 blev der f.eks. udsendt et cirkulære om skolebygninger, hvori der krævedes 130 kubikfod pr. elev. Skolestuen i Tapdrup var kun på 2816 kubikfod, så den opfyldte end ikke 1856-lovens minimum på 90 kubikfod pr. elev. Direktionen havde gentagne gange påtalt forholdene over for sognerådet. I 1903 blev Ministeriet blandet ind i sagen.

Men det lykkedes sognerådet at trække sagen i langdrag i fem år, så først i 1908 byggedes en ny skole i Tapdrup.

Sognerådet, skolekommissionen og provsten som det forretningsførende medlem af skoledirektionen havde lærerne en forholdsvis nær kontakt til. Men mellem de tre instanser var der langt fra enighed om skolens opgave og funktion. Sognerådet søgte at holde udgifterne til skolevæsenet nede på et minimum og ønskede at indpasse skolegangen efter arbejdsrytmen i landbrugssamfundet. På den anden side stod skoledirektionen, der kan betragtes som Ministeriets forlængede arm. I perioden søgte direktionen så vidt muligt at få gennemført Ministeriets ønsker om forbedringer af skolevæsenet i landkommunerne. Men i Asmild-Tapdrup var der i perioden mange eksempler på, at sognerådet mere eller mindre syltede udgiftskrævende krav, der blev stillet af direktionen og/eller Ministeriet, Skolekommissionen var, bortset fra formanden, udpeget af sognerådet. Selv om kommissionen kom med forslag til forandringer, havde den ofte svært ved at få forslagene igennem i sognerådet, der sad suverænt på kommunkassen.

Lærerne

Lærerne i landkommunerne var som regel udgået af landalmuens lavere klasser. Således var Schmidt søn af en skomager i Vendsyssel, og Niensens far var husmand og smed i Frammerslev. De levede således helt op til 1814-lovens »almindelige bestemmelser«, hvor der i anmærkningen til § 12 står: »De, der selv ere fødte af Almuefolk paa Landet, ere uden Tvivl meest skikkede til at være Landsbye-Skolelærere, deels fordi de rimeligviis kunne bedre end andre virke paa Landalmuen, deels fordi de lettere kunne leve tilfreds med de tarvelige Kaar, hvormed Skolelærerne paa Landet i Almindelighed maae lade sig nøie«.

Schmidt var født i 1846. Inden læreruddannelsen på Ranum seminarium, hvorfra han blev dimitteret i 1872, var han kontorist på Middelsohm-Sønderlyng Herreders kontor i Viborg. I 1875 blev han hjælpelærer i Øster Bording ved Silkeborg.

Schmidts ægteskabelige forhold var efter tidens puritanske moral nok ikke helt fine i kanten. Den 4. juni 1875 giftede han sig nemlig med den 10 år ældre Ellen Marie Kristine (Andersen). Men Schmidt havde åbenbart været på gale veje, for allerede tre uger efter fødte

Overlund skole o. 1900 Tv. ses pøgelærerinde frk. Iversen og Schmidts datter Anna, Th. ses lærer Schmidt og hans hustru Ellen Marie.

Ellen Marie pigen Anna. Situationen blev ikke bedre af, at Ellen Marie havde været gift med en kontorist fra Viborg med hvem hun havde to børn. Disse børn boede dog ikke hos Schmidt, da han senere blev lærer i Overlund.

Fra 1877 skulle der ansættes en ny lærer ved Overlund skole, for den da 73-årige Poul Bertelsen Møller havde søgt sin afsked. Møller havde været en efter myndighedernes mening dygtig og afholdt lærer, som i forbindelse med sit 25 års jubilæum var blevet udnævnt til Dannebrogsmænd. Allerede i 1873 havde Møller fået en hjælpelærer i skolen og afløser som kirkesanger i Asmild kirke ved navn Adolf F. C. Lund. Lund var dimitteret i 1872, men havde dog siden 1869 forestået undervisningen ved Bruunshåb fabriksskole.

Lund var født i Overlund, så det var meget naturligt, at han selv, skoledistriktets beboere og sognerådet ønskede, at han skulle have Møllers stilling.

Men Lunds lærereksamen var ikke noget at råbe hurra for. Hovedkarakteren lød på »Ei uduelig« og specialkarakterene var følgende:

1. Religionskundskab	Meget godt
2. Praktisk færdighed	Meget godt

3. Bøglæsning med dansk Sproglære og Litteraturkundskab	Meget godt
4. Udarbejdelse i Modersmaalet	Godt
5. Regning	Godt
6. Skrivning	Godt
7. Historie	Temmelig godt
8. Geografi	Godt
9. Matematik	Maadeligt
10. Naturhistorie	Maadeligt
11. Naturlære	Meget godt
12. Opdragelses- og Undervisningslære	Meget godt
13. Tegning	Maadeligt
14. Sang	
15. Musik	Kan ikke forestaa Kirkesang
16. Gymnastik	Kan godt forestaa

Lund var næppe i tvivl om, at disse karakterer ikke kunne stå alene i ansøgningen² til biskop Laub om at blive lærer i Overlund; især ikke når læreren ved Overlund skole også skulle forestå kirkesangen i Asmild kirke. Selv om Lund i praksis havde ledet kirkesangen i flere år, ville biskoppen sikkert ikke gøre ordningen permanent. Lund måtte altså skaffe bevis på, at man i skoledistriktet og i sognet var tilfredse med ham og ønskede, at han skulle have det ledige embede.

Fra skolekommissionen i Asmild-Tapdrup fik Lund følgende ord med på vejen: »Ihvorvel Seminarist Lund ikke er i Besiddelse af fremragende evner, tør Skolekommissionen dog udtale som sin Overbevisning, at han i enhver Henseende forsvarligt vil Evne at forestaa det af ham ansøgte Skolelærer- og Kirkesanger Embede, hvorfor han hertil paa det bedste anbefales«. Skoledirektionens forretningsførende medlem, provst J. Swane (Biskop fra 1878-1901) skrev: »Ansøgeren anbefales som et særdeles hæderligt og ...(?) Menneske, der med Flid har arbejdet efter sine Evner ved Communens Skoler«. Selv fra Poul Bertelsen Møller, »forhen Skolelærer i Overlund og Dannebrogsgmand«, indhentede Lund en udtalelse. Møller skrev bl.a. om Lund, at han i »enhver Henseende har udvist Flid, Nidkjærhed og Velvillie, og da han desuden aldeles ikke beskæftiger sig med Politik som saa

mange andre Lærere i vor Tid gjør til stor Skade for Undervisningen, saa kan jeg ikke andet end paa det Bedste anbefale ham til Erholdelse af det Embede han søger.«

Den 2. december 1876 kunne Lund slutte sin ansøgning med følgende ord: »Jeg har saaledes snart i 7½ Aar virket ved Kommunens Skolevæsen, hvilket giver mig Haab om dog mueligen at kunne komme i Betragtning ved den forestaaende Besættelse af det ledige Embede«. Men måske gik rygterne i skoledistriktet, at Lund ikke havde en chance i forhold til de andre ansøgere. Under alle omstændigheder besluttede beboerne at starte en undeskriftsindsamling, hvor omkring 50 gode sognemænd fra Overlund skrev under på, at de mente, at Lund skulle have stillingen.

Der indkom ialt 10 ansøgninger. Den 28. december afleverede sognerådet følgende indstilling af ansøgerne til biskop Laub:

1. Adolf Lund
2. Anton Schmidt
3. Joh. Hansen.

Men trods indstillingen og anbefalingerne blev Lund ikke lærer ved Overlund skole, for biskoppen beskikkede Schmidt til stillingen og indskrev ham som lærer nr. 175 i Kaldsbrevprotokollen. Schmidt var ikke i sin ansøgning kommet nærmere ind på sit ægteskabelige forhold, men havde blot begrundet flytningen fra Øster Bording med, at embedet der var for lille til at ernære en familie.

Schmidts karakterer var noget bedre end Lunds og hovedkarakteren lød på »Duelig«. Han kunne også forestå kirkesang.

I arkiverne findes ingen reaktion på, at biskoppen vragede sognets kandidat. Men uden tvivl blev Schmidt modtaget med blandede følelser i Asmild-Tapdrup. Og Schmidt var ikke den, der blot indordnede sig. Han stillede krav og havde forventninger til både sogneråd, beboerne i skoledistriktet og eleverne. Ofte gik en større del af sognerådsmøderne med at behandle Schmidts utallige ansøgninger. Og som den eneste af lærerne i Asmild-Tapdrup deltog han i den forholdsvis ny-startede (1874) Danmarks Lærereforening, hvad der heller ikke var velset. I Schmidts nekrolog i »Folkeskolen« (1919) hed det: »I sine Velmagtsdage var han (Schmidt) en ret flittig Deltager i 78. Kreds' Møder, skønt han boede uden for Kredsens naturlige Omraade«. Men når der videre i nekrologen står, at Schmidt »har det Lov paa sig, at han var en dygtig og afholdt Lærer«, vil læseren af nærværende artikel

nok give mig ret i, at det var mere end tvivlsomt, om Schmidt altid var lige afholdt – i det mindste af sognerådet.

Af de lærere, der i perioden havde deres virke i Asmild-Tapdrup, var Christen Nielsen uden tvivl den, der af myndighederne og sognets beboere i almindelighed blev vurderet højest. Nielsen var født i 1836 og dimitteret fra Ranum seminarium i 1856. Inden ansættelsen i Tapdrup i 1861 havde han været lærer i Mogenstrup og Ørum. I 1882 blev Nielsen valgt til sognerådet, hvis formand han var til 1888. Men han havde mange andre tillidsposter. I 1884 valgte sognerådet ham som valgmand til landstingsvalget. I 1892 blev han udpeget til ligningsmand. Fra 1901 til 1906 var han valgt til bestyrelsen for de fattiges kasse. I 1902 blev han af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet hædret for sin indsats og blev udnævnt til Dannebrogsmænd. Et af de tydeligste eksempler på sognerådets værdsættelse af Nielsen var, at det uden videre gav den havebrugsinteresserede lærer fri i tre dage, så han kunne deltage i Gartnerforeningens møde i Vejle. Nielsen nød også befolkningens tillid. Det skete f.eks. flere gange, at beboerne bad Nielsen skrive ansøgninger til myndighederne for dem.

Der var ingen tvivl om, at lærer Nielsen forstod at tilpasse sig de herskende gårdmandsinteresser i skolespørgsmål. Bl.a. mulkede han ulovlige forsømmelser i et så begrænset omfang, at det førte til en påtale fra Ministeriet. Men Nielsens fremtoning var ikke præget af ren servilitet: »Når lærer Nielsen besøgte biskop Swane, ville biskoppen have ham ud af bagdøren, men Nielsen kendte vejen gennem fordøren og gik altid den vej. Han var vist den eneste degn i stiftet, der ikke var bange for biskoppen«³.

Skolerne

Skolebygningernes vedligeholdelse var en dyr post, som ofte gav anledning til gnidninger mellem Schmidt og sognerådet. Da Schmidt blev lærer i Overlund, bestod skolen af et hus med skolestue og lærerbolig på otte fag. Dertil kom et udhus.

I løbet af få år fandt Schmidt forholdene i Overlund for trange, så i 1883 søgte han sognerådet om at få beboelsen udvidet. Schmidt havde endda selv udarbejdet nogle tegninger, som han vedlagde sin ansøgning. Sognerådsformanden, lærer Christen Nielsen fra Tapdrup, og sognerådsmedlem N. Korre målte Schmidts lejlighed op. På grundlag af opmålingen meddelte sognerådet skoledirektionen, at det ikke så

nogen grund til at anbefale Schmidts ønske om udvidelse. Men Schmidt havde brug for mere plads, så han søgte om tilladelse til at nedtage bageovnen, hvilket ville give plads til at udvide med et kammer.

Men inden sognerådet tog stilling til Schmidts nye ansøgning, meddelte skoledirektionen, at den ville afholde syn på Overlund skole for at vurdere rimeligheden af Schmidts ønske om udvidelse af beboelsen. Direktionen gav Schmidt ret. Beboelsen var for lille. Hertil svarede sognerådet, at kommunens økonomiske situation ikke tillod udbygning af Overlund skole.

Den økonomiske situation var rent faktisk dårlig for landkommunerne. Krisen i det overvejende kornproducerende danske landbrug slog for alvor igennem i 1883 med fejlslagen høst, prisfald på korn og afsætningskrise. Men Skoledirektionen kunne ikke acceptere sognerådets afslag, da den fandt begrundelserne for at udsætte byggeriet »aldeles ufyldstgørende«. Så direktionen forlangte, at tilbygningen blev udført senest i 1885.

Schmidt var bestemt ikke i kridthuset hos sognerådet. Da han ansøgte om tilladelse til at sløjfe et dige, der fandtes på hans toft, fik han kun lov på betingelse af, at han samlede stenene i en bunke, så at stenene vedblev at være kommunens ejendom.

Sognerådet trak behandlingen af sagen om tilbygningen til Overlund skole ud helt frem til sommeren 1884, hvor det tilbød skoledirektionen at udvide beboelsen i 1887. Igen begrundede sognerådet udsættelsen med de dårlige tider. Konkret nævntes, at sognerådet havde bekostet en omfattende reparation af Subæk Mølle, hvor der var fattighus, og at produktionen på Vibæk fabrik, der havde fremstillet »agerdyrkningsredskaber« var standset. Iøvrigt fandt sognerådet ikke, at Schmidt havde behov for en større lejlighed, da han kun havde et barn

Tilsyneladende indgik sognerådet og skoledirektionen et kompromis, for i begyndelsen af 1886 begyndte sognerådet at forhandle om udvidelsen af lærerlejligheden i Overlund skole. Bølgerne gik højt. Formanden, lærer Nielsen, mente, at der skulle bygges en helt ny skolebygning og den gamle skulle anvendes som stald og lade. Men kun ét medlem støttede ham, og sognerådet vedtog, at der skulle foretages en udbygning med to fag. Alligevel forlangte Nielsen, at hans uenighed skulle føres til protokols.

Nu blev der indkøbt materialer, og sognerådet indhentede tilbud.

Overlund skole. I haven ses lærer Schmidt, hans hustru Ellen Marie, datteren Anna og pøgelærerinde frk. Iversen.

Selvfølgelig tog man det billigste på 1195 kr. Efter sognerådsformanden lærer Nielsens forslag blev nogle af de gamle materialer fra Overlund skole brugt til opførelse af et latrin ved Tapdrup skole.

Under ombygningen skulle familien Schmidt bo hos vejbetjent Lund. Men Schmidt mente, at familiens senge ikke kunne stå i Lunds sovekammer. Derfor forlangte Schmidt også et overkammer hos en O. Christensen. Lejen herfor var fem kroner, som Schmidt ville have sognerådet til at betale, men han fik afslag.

Schmidt havde tilsyneladende stadig for lidt plads, for i 1887 opførte han to værelser på loftet over skolestuen. Men det skulle han aldrig have gjort. Nogle forældre klagede til sognerådet med den begrundelse, at værelserne på loftet »forvoldte ulemper«, da støjen fra familiens gang på loftet trængte ned i skolestuen. Uden tvivl havde nogle beboere i Overlund også et horn i siden på Schmidt, for klagemålet er det eneste, der vedrører forældres bekymring for deres børns udbytte af undervisningen. Men under alle omstændigheder pålagde sognerådet Schmidt at fjerne værelserne inden 14 dage; i modsat fald ville sagen blive overgivet til skoledirektionen.

Schmidt fjernede dog ikke værelserne, men søgte sognerådet om

tilladelse til at lade værelserne forblive som de var. Sognerådet indstillede Schmidts ansøgning til skoledirektionens afgørelse. I februar 1888 svarede direktionen, at sognerådet havde ret til at forlange de to værelser fjernet. Nu besluttede sognerådet at give Schmidt lov til at beholde værelserne, hvis han gik med til følgende fem krav:

1. Schmidt skulle fremlægge en attest fra brandvæsensautoriteterne om, at »Værelsernes Indretning i ingen Henseende er i Strid med Brandpolitiloven«.
2. Schmidt skulle anlægge en gang fra trappen til værelserne.
3. Schmidt skulle selv påtage sig vedligeholdelsen af værelserne.
4. Schmidt måtte ikke bryde værelserne ned uden sognerådets tilladelse.
5. Sognerådet kunne til enhver tid forlange værelserne fjernet.

Efter anmodning fra Schmidt blev det sidste punkt dog fjernet fra betingelserne.

Sognerådet var heller ikke glad for at slippe penge til inventar og vedligeholdelse. I 1884 fik Overlund skole en lampe. Den blev dog ikke anskaffet af hensyn til eleverne, men angiveligt fordi en missionær Jensen fra Viborg skulle bruge skolestuen til et møde.

I løbet af 1890-erne blev tiderne bedre for landbruget, og måske ændredes sognerådets holdning til skolen en smule, for det viste større villighed til at efterkomme ønsker om forbedringer. Bl.a. byggedes en ny skole i Bruunshåb i 1892. Schmidt fremsatte nu større ønsker til sognerådet gennem provst Fr. Zeuthen. Det viste sig at være en god taktik, for i 1895 fik Overlund skole både nye vinduer og nye borde. Om vinduerne oplyses det, at Schmidt ønskede matte, d.v.s. uigen-nemsigtige, glas i de nederste vinduesfag, måske ville Schmidt forhindre, at eleverne blev afledt fra hans undervisning ved at kigge ud. Sognerådet vedtog at skaffe 18 stk. tomandsborde »af den Slags som de havde i Vinkel«.

Men bordene gav anledning til et nyt sammenstød mellem Schmidt og sognerådet. I juni 1896 afholdtes auktion over de gamle borde, som indbragte en samlet sum af 9,50 kr. Ved auktionen afsløredes det, at Schmidt havde foretaget forandringer på ét af de gamle borde. Og det uden at spørge sognerådet! – Man var meget fortørnet. Sognerådet pålagde Schmidt at »bringe Bordet i forsvarlig Stand eller skaffe en(!) ny i stedet for«.

I 1899 var det igen galt med Schmidt. Han havde adskillige gange søgt om at få skolestuen tapetseret, men hver gang fået afslag. Til sidst havde han selv tapetseret i skolestuen. Sognerådet var oprørt, så det skrev til Schmidt, at han i sin embedstid var pligtig til selv at bekoste vedligeholdelsen af tapetet eller fjerne det. Men tapetet glædede andre myndigheds personer. I visitatsprotokollen bemærkede stiftsprovst V. Helweg-Larsen, at »Skolen var i meget hyggelig Tilstand med de tapetserede Vægge«.

Schmidt søgte i 1900 om en tilbygning til forstue og klosetter til eleverne. Et ønske, der på ingen måde var urimeligt, da det i et cirku-lære fra samme år anbefaledes, at adgangen til skolestuen burde ske gennem en forstue. Men Schmidt fik afslag med den begrundelse, at der ikke var plads til en forstue.

Helt anderledes var sognerådets behandling af ønsker om forbedringer af Tapdrup skole, der blev fremsat af lærer Nielsen.

Mens Nielsen var sognerådsformand (1882-88) blev der foretaget flere forbedringer. Bl.a. repareredes latrin, brønd og køkken, skolen fik nyt tag, og til beboelsen anskaffedes et nyt komfur, bageovnen blev taget ned, og på dens plads indrettedes et bryggers.

Selv da Nielsen søgte om en kakkellovn til soveværelset, fik han den. Men da Schmidt søgte om kakkellovn til sit arbejdsværelse, ville sognerådet kun betale 20 kroner til den. Resten måtte han selv udrede.

Man kan dog ikke med sikkerhed fastslå, at lærer Nielsen aldrig fik afslag på sine ansøgninger om forbedringer af skolen i den periode, hvor han var sognerådsformand. For det var Nielsen selv, der førte sognerådets forhandlingsprotokoller. Måske anførte han ikke de af hans ønsker, som det øvrige sogneråd ikke ville imødekomme. Men selv da Nielsen ikke længere sad i sognerådet, nød han fortsat dets velvilje. Bl.a. fik han skolestuen ferniseret. Men da Schmidt ønskede at få gulvet i Overlund skole ferniseret, fik han afslag. Selv da Schmidt tilbød at udføre ferniseringen, fik han ikke lov. I min gennemgang af sognerådets forhandlingsprotokol vedrørende skolevæsentet er det ikke lykkedes mig at finde steder, hvor lærer Nielsen fik blanke afslag på sine ansøgninger, hvilket lærer Schmidt til gengæld ofte var udsat for. Det nærmeste, man kan komme på et afslag til Nielsen, var, da han i 1902 søgte sognerådet om at lade skolegangen oliemale. Kalken smittede nemlig af. Her ville sognerådet undersøge sagen nærmere, inden det tog stilling.

Hvad tjente lærerne?

Dengang var der stor forskel på indkomsten i de forskellige lærerembeder. I Asmild-Tapdrup kommune blev lærernes indkomst beregnet to gange i perioden.

Nedenstående skema viser tallene fra henholdsvis 1886 og 1896.

	Overlund		Tapdrup	
	1886	1896	1886	1896
Pengeløn	256,-	256,-	256,-	256,-
Kornløn	133,26	110,16	133,26	110,16
Småredsel	-	-	-	-
Bolig og have	120,-	140,-	120,-	130,-
Brændsel	90,-	87,30	90,-	87,30
Fourage	122,88	109,44	122,88	109,44
Jordlod	237,12	210,56	181,25	159,50
Skolepenge	69,25	64,87	54,78	58,18
Offer og accidenser	257,06	241,10	167,06	167,12
Kirkesanger	20,-	20,-	20,-	20,-
Godtgørelse som kirkesognets lærer	30,-	30,-	20,-	20,-
Tillæg	-	-	24,-	24,-
Ialt	1349,50	1269,73	1189,23	1141,70

Til sammenligning var indkomsten for lærerembedet i Bruunshåb i 1886 615,14 kr og i 1896 889,24 kr. Lærerembedet i Bruunshåb hørte dog også til blandt de 10 pct. dårligste i Viborg amt.

Pengelønnen skulle sognerådet udrede af kommunekassen. Leveringen af brændsel var et problem, der ofte optræder i sognerådets forhandlingsprotokol vedrørende skolevæsenet. Tit var de leverede tørv for små eller for dårlige. På et tidspunkt så skoledirektionen sig nødsaget til at præcisere målene på tørv i tør tilstand: 10 tommer lange, fem tommer brede og tre tommer tykke. Desuden fastslog direktionen, at et læs tørv var 500 stk. I 1896 klagede lærer Nielsen over nogle leverede tørv, som han hævdede var »svovlede og skøre«. Schmidt blev på et tidspunkt så træt af den ustabile levering, at han fik en aftale med sognerådet om, at han selv købte brændsel i Viborg. Men da Schmidt bad sognerådet om hjælp med 10 vogne, så han kunne få brændslet kørt hjem, tildelte de ham kun otte.

Fourage var foder, som skoledistriktet skulle levere til skoleloden. Både Schmidt og Nielsen bortforpantede deres jordlod, men de var fortsat ansvarlige for, at der blev kvitteret for den leverede fourage. Også dette gav anledning til sammenstød mellem lærer Schmidt og sognerådet.

Sognerådet havde gentagne gange i 1901 rykket for en kvittering for leveret brændsel og fourage, Schmidt hævdede, at han havde givet en kvittering for brændslet, men fouragen kunne han ikke kvittere for, da forpagter Pape hævdede, at fouragen ikke var leveret. Både sognerådet og Schmidt klagede til skoledirektionen. Sognerådets klage sluttede med følgende ord: »Endnu skal man tillade sig at besvære sig over den Form, som Lærer Schmidt flere Gange bruger naar han skriver til Sogneraadet, der neppe kan kaldes sømmelig, og skal man her henvise til medfølgende Skrivelse fra ham«⁴. Schmidts brev, der også findes i arkivet, kan dog næppe, efter nutidens opfattelse, kaldes stødende.

Overlund skoles *jordlod* bestod af to jordstykker på tilsammen seks tønder land. Det var ikke hensigtsmæssigt. I 1892 foreslog Schmidt derfor sognerådet, at de gamle jordlodder skulle sælges og en ny købes. For en gangs skyld gik sognerådet ind på Schmidts forslag, og en ny jordlod på otte tønder land agerjord, 10 tønder land hede og dårlig jord og to små englodder blev købt for 3500 kr., mens de gamle jordlodder blev solgt for 2500 kr.

Lærerne disponerede dog ikke frit over et evt. overskud af deres jordlod. I 1883 havde Schmidt solgt noget halm fra jordloden. Handelen var kommet sognerådet for øre, så det formanede Schmidt, at han ikke måtte sælge fourage fra skoleloden uden sognerådets tilladelse. Og sådan en tilladelse ville kun blive givet, hvis Schmidt købte foderstoffet eller kunstgødning for beløbet. Året efter fik sognerådsformanden, lærer Nielsen, sognerådets tilladelse til at sælge et læs rughalm. Men det fremgår ikke, at Nielsen i stedet skulle købe hverken foder eller gødning.

På Overlund skoles nye jordlod lå en grusgrav, hvorfra sognerådet fik nogle penge i kommunekassen ved salg af grus. Men Schmidt mente, at han havde krav på alle indtægterne fra grussalget, hvilket sognerådet dog under ingen omstændigheder ville høre tale om. Men Schmidt ville ikke give op, så han skrev til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet for at finde støtte, men han fik den ikke.

En del af lærernes indtægter stammede fra *offer* og *accidenser*. Of-

Lærer Nielsen og eleverne på Tapdrup skole. Nielsen har sin Dannebrogssorden på brystet, så billedet kan tidligst være fra 1902, hvor han blev dannebrogsmænd.

fer var beboernes bidrag, som de erlagde i kirken ved højtiderne. Det kneb dog med at få de fattigere dele af befolkningen, f.eks. karle og piger, til at betale et tilstrækkeligt beløb. Derfor foreslog lærerne hvert år et minimumsbeløb, som skulle betales. Accidenser var betaling til læreren for hans medvirken ved kirkelige særtjenester som dåb, bryllup og begravelse.

Men også offer og accidenser gav anledning til konflikter mellem sognerådet og Schmidt. I forbindelse med indvielsen af den nye skole i Bruunshåb i 1892 ville sognerådet udvide Bruunshåb skoledistrikt på bekostning af Overlunds. Det forretningsførende medlem af skoledirektionen, provst Zeuthen, skrev derfor til Schmidt og bad ham »opgive hvilke Indtægter han i de sidste fem Aar havde haft af Offer og Accidenser af den Del af Overlund Skoledistrikt, der nu er overgaaet til Bruunshaab Skoledistrikt«. Schmidt reagerede voldsomt, for en gennemførelse heraf ville betyde en indtægtsnedgang for ham. I protokollen for skolevæsenet beskrives Schmidts reaktion således: »at han (Schmidt) ikke kan efterkomme Anmodningen (fra Zeuthen), og han ikke anerkjende Autoritetens Ret til at disponere på

nogen Maade over de Indtægter hvortil han er kaldet, saameget mindre som han ikke til Dato er bleven bekendt med nogen ministeriel Skrivelse eller noget lignende Dokument, dog vil han indgaa paa at afstaa den omhandlede Del af sine Indtægter mod et Aarlig Vederlag af 50 Kr. for Embedet, og forholder sig iøvrigt ret til at disponere over disse Indtægter om Enighed ei Opnaaes«.

Dette krav ville sognerådet ikke gå med til, for hele Bruunshåb skoledistrikt var i 1892 kun tillagt 40 kr i offer og accidenser. På den anden side kunne man ikke bare lade hånt om Schmidts kaldsbrev. Men sognerådet slap for at betale erstatning til Schmidt ved at få den nye lærer Pedersen ved Bruunshåb skole til at lade Schmidt få offer og accidenser fra hele Bruunshåb skoledistrikt, mod at Schmidt betalte lærer Pedersen 40 kr.

Lærerne søgte på forskellig vis at supplere deres indtægter. I 1883 anmodede Schmidt om at få de indbetalte skolemulkter for 1882. Efter nogle måneders overvejelser udbetaltes beløbet, men ved det følgende sognerådsmøde vedtoges, at skolemulkterne fremover skulle indgå i kommunekassen. Måske var det Schmidts hævn, at han, der ellers havde været meget omhyggelig med at indberette ulovlige forømmelser, ikke indberettede nogle i de følgende måneder.

Hver vinter var der bibellæsning på skolerne, Schmidt fik 11 kr. for at sørge for opvarmning, belysning og rengøring. Schmidt fik også fem kr. om året for at vedligeholde beboelsen og andre fem kr. for at rengøre latrinet.

Undervisningen

Skolerne i Asmild-Tapdrup hørte, som tidligere nævnt, under Viborg købstad provstis skoledirektion. Med mellemrum holdt provsten visitatser på provstiets skoler. I perioden havde provstiet tre forskellige provster: S. Sørensen (1878-95), Fr. Zeuthen (1885-95) og Vilh. Helweg-Larsen (1895-1920). Det er tre noget forskellige indtryk, der gives af skolerne, lærerne og undervisningen.

Sørensen besøgte skolerne i Asmild-Tapdrup tre gange. I 1879 vurderede han Overlund skoles standpunkt som »meget godt« og mente at børnene svarede »livligt og godt«. Om Tapdrup skole skrev provsten, at børnene svarede godt, men at de kunne være mere livlige. Han fandt, at lærer Nielsen arbejdede godt, og skolens standpunkt blev vurderet som »respektabelt helt igennem«. Også i 1880 svarede

*Fr. Zeuthen, stiftsprovst i Viborg
1885-95. Fotografi i Lokalhistorisk
Arkiv for Viborg kommune.*

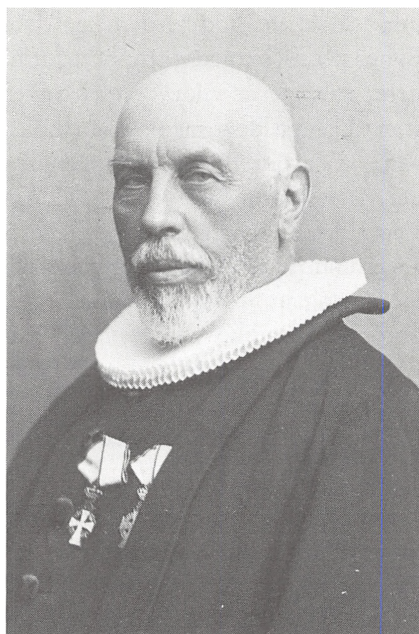
børnene på Overlund skole »livligt og godt«, Schmidt fik prædikaterne »flittig og samvittigsfuld«, og skolen virkede »prober og ordentlig«. Om Tapdrup skole hed det bl.a., at lærer Nielsen arbejdede med flid. På samme måde som i Overlund svarede børnene »flittigt og godt«. Tapdrups skoles standpunkt blev vurderet som meget godt. I 1882 rostes Schmidt for hans »Orden, Akkuratesse og Sirlighed«. Sørensen var dog ikke helt tilfreds med børnenes kendskab til regning. Desuden mente han, at børnene manglede livlighed, men han noterede sig, at eleverne sang godt. Skolens standpunkt blev vurderet som meget respektabelt. Også Nielsen blev fremhævet for sin »Orden og Akkuratesse«. Tapdrupbørnene manglede også dette år livlighed.

Zeuthen var en meget skrivende provst, hvad der ses både i visitatsprotokollen og i andre arkivalier. I hans embedsperiode afholdtes fem visitatser i Asmild-Tapdrup. I 1886 fremhævede provsten Overlund-elevernes gode orden og skønskrift, mens han fandt hovedregning meget dårlig. Om Schmidt skrev Zeuthen: »Læreren Hr. Schmidt

synes at holde god Orden og Disciplin i sin Skole, men har ringe Evner til at tale med Børn, hvorfor han ogsaa nødigt selv vilde examinere, men gjerne vilde have en anden til det.« I Tapdrup fandt provsten til gengæld, at regning var skolens bedste fag. Iøvrigt skrev Zeuthen: »Præstationerne var ingenlunde fortrinlige, men de maa vel betegnes som upaaklagelige ... Lærer Nielsen har en ret jævn og ligefrem Maade at tale med Børnene paa«. I 1887 var Zeuthen igen i Overlund. Han fandt tilstanden i skolen som ved sidste visitats, men mente dog, at Schmidt udviste nogen fremgang i evnen til at tale med børnene. Men i hovedparten af fagene fandt han elevernes standpunkter middelmådige. Året efter var Zeuthen i Tapdrup. Heller ikke her »stod det godt til« med en række af fagene. I 1890 kom Zeuthen igen til Overlund, hvor han roste orden og disciplin, men han mente dog, at gymnastik var meget forsømt. I 1892 kom provsten til de to skoler, hvor han begge steder noterede fremskridt. Men i 1894 var vurderingen helt anderledes af Overlund skole. Zeuthen hævdede, at Schmidt ikke kunne samtale med børnene eller katekisere. Retskrivning stod det ikke godt til med, og i dansk grammatik havde eleverne lært meget lidt; Året efter skrev Zeuthen kort og godt om Tapdrup skole: »Ingen Fremgang«.

I visitatsprotokollen findes kun en enkelt af Helweg-Larsens vurderinger af Overlund skole fra 1899. Provsten havde hørt børnene i katekisation og kunne fastslå, at eleverne var i besiddelse af de nødvendige kundskaber. Provsten bemærkede sig, at Schmidt i geografi og historie lagde meget vægt på navnestof og ikke på begivenheder, hvad provsten nok ikke mente var så godt. Desuden noterede Helweg-Larsen, at skolestuen var hyggelig med de tapetserede vægge. Men bortset herfra var skolen i »noget tarvelig Tilstand«. Om undervisningen i Tapdrup hed det, at børnene virkede »vel underviste« og at »Trods Lærers høje Alder ingen Tilbagegang«.

Provstens vurderinger var således stærkt subjektive. Hvad der foregik med børnene i skolestuen havde ikke forældrenes store interesse. For forældrene var børnene en nødvendig arbejdskraft, og skolen kom i anden række. Derfor var antallet af især de store børns ulovlige forsømmelser i travle perioder som høsten meget stort. Forældrene, husbonden eller værgen blev idømt mulkt ved ulovlige forsømmelser. Skolegangen tog endda meget vide hensyn til landbruget. Om sommeren gik de store børn kun i skole to dage om ugen, og sognerådet kunne i forbindelse med forsinket høst flytte ferierne, så børnene kunne blive hjemme og arbejde.

Vilh. Helveg-Larsen, stiftsprovst i Viborg 1895-1920. Fotografi i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Gårdmændene fornægtede vel ikke det gavnlige i erhvervelsen af nyttige kundskaber. Men det børnene ikke lærte om sommeren, kunne de vel lære om vinteren. Og gårdmændene havde ingen bekymringer for deres egne børn. Det var efterhånden blevet almindeligt, at gårdmændene lod deres afkom – i det mindste drengene – komme på højskole en vinter, når de havde alderen dertil. Her kunne de så fylde hullerne fra folkeskolen ud. Men husmændene og landarbejderne havde sjældent råd til at lade deres børn komme på højskole. Og netop disse børn forsøgte meget fra skole, da de i en meget ung alder kom ud at tjene. Når de endelig kom i skolen, var de ofte så trætte, at udbyttet af skolegangen var begrænset.

Det er svært at afgøre, hvordan kontrollen med forsømmelserne og inddrivningen af mulkteringen i almindelighed blev administreret i Asmild-Tapdrup. Måske tog man i det gårdsmandsdominerede sogneråd lidt lemfældigt på mulkteringen i de perioder, hvor der var brug for børnenes arbejdskraft. Men enkelte sager tyder dog på, at man brugte de midler, der var til rådighed for at inddrive manglende indbetalinger. I 1887 havde en husmand ikke betalt skolemulkt. Den

skulle så afsones i fængsel eller arbejdes af på fattiggården. På den anden side kunne sognerådet også vise overbærenhed og eftergive mulkter. I 1885 blev forkarlen på Bruunshåb f.eks. eftergivet mulkten, da han »sad i smaa Kaar«.

Lærer Schmidt var den af kommunens lærere, der var mest omhyggelig med at føre skolejournalen. Af forhandlingsprotokollen for skolevæsenet fremgår det, at Schmidt adskillige gange gjorde sognerådet opmærksom på, at nogle af distriktets børn ikke blev underviste, hvad det ellers var skolekommissionens opgave at holde øje med. Det er nok ikke utænkeligt, at Schmidts grundighed vakte befolkningens irritation.

Lærer Nielsen tog derimod mere let på førelsen af skolejournalen. I 1887 skrev Ministeriet til skoledirektionen, at den skulle pålægge sognerådet at anvende en kraftigere mulktering ved Tapdrup skole. Var det mon sognerådsformanden, lærer Nielsen, der ikke ville gøre sig upopulær i det øvrige sogneråd og i skoledistriktets befolkning i almindelighed?

Men hvordan oplevedes undervisningen af eleverne? – Hans Nicolajsen Nielsen fortalte til en folkemindesamler i 1950-erne følgende om sin skolegang på Overlund skole i 1880-erne: »Jeg kom til Overlund skole, da jeg var 7 år og gik der til jeg var 13 år, så kom jeg ud på en gård og i en anden skole. I Overlund gik jeg fire dage om vinteren og to halve dage om sommeren, om ugen. Der var een lærer. Vi skulle møde kl. 8, så kom konen ud og bad os være stille, for han var kommet sent hjem og skulle sove lidt mere, han kom sjældent før kl. 9. Når han så var kommet ned og havde sagt god morgen, tog han violinen frem, og så sang vi en salme, så spurgte han hvad vi havde for og når vi havde sagt det, sagde han, nå ja men det kan I jo og gav os noget mere for til næste dag. Havde vi læsning, satte han en af drengene til at høre de andre, og gik så ud for at se på sin mark, og hvis vi havde regning, foregik det på følgende måde: der var ingen der turde gå op og spørge læreren hvordan, for så kunne de risikere at få nogle klø; når de ikke kunne regne de nye stykker, gik de tilbage i regnebogen og regnede de stykker de kunne, der var kun en enkelt, der opnåede at komme til at regne i anden del af regnebogen i den tid jeg gik der. Så vi lærte ikke meget på den skole.

Når læreren straffede, så var det bedst, når der var to der skulle

straffes, for så skulle de slå hinanden, og de ophidsede sig jo så mod hinanden ...«⁵

Undervisningen var dog næppe så elendig, som Hans Nicolajsen beskriver den. Alligevel indeholder beretningen vel nogen sandhed. Under visitaterne påtalte provsterne elevernes manglende færdighed i regning. Schmidts specielle afstraffelsesmetode virker heller ikke usandsynlig og adskilte sig ikke væsentligt fra den brutalitet, som mange af tidens lærere udsatte eleverne for.

Afskedigelse

Længe inden pensionsalderen døjede Schmidt med dårligt helbred, så i 1902 skrev han til skoledirektionen og ansøgte om tilladelse til, p.gr. af »Alderens Tryk«, at få en hjælpelærer.

I sognerådets protokol for skolevæsenet blev Schmidts ansøgning refereret således: »... paa Grund af Alderdom og svækket Hukommelse, at maatte erholde Tilladelse til at maatte antage en eksamineret Medhjælper i sin Gerning«.

Skolekommissionens formand, pastor Aksel Hallager, påtegnede Schmidts ansøgning således: »Skolekommissionen skal ikke undlade at udtale, at det navnlig af Hensyn til Skolens Tarv vil være meget ønskeligt, at Skolelærergerningen i Overlund for en væsentlig Del varetages af en anden«.

Sognerådet vedtog at gå ind for skolekommissionens erklæring på betingelse af, at det ikke medførte yderligere udgifter for kommunen. Igen et eksempel på, at sognerådet vurderede økonomien højere end en forsvarlig undervisning.

Skoledirektionens forretningsførende medlem, provst Helweg-Larsen skrev således: »... at lærer Schmidts Forhold både i og udenfor Skolen lader meget tilbage at ønske, Skolens Tilstand er derfor under, hvad der kunne kræves.« Helweg-Larsen uddybede dog ikke sin vurdering, men skrev, at han personligt havde overtalt Schmidt til at søge om en hjælpelærer.

I 1904 indsendte den da 58-årige Schmidt en ansøgning til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet om afskedigelse fra 1. juli samme år, hvilket bevilgedes ham. Fra sin afsked til sin død i 1919 arbejdede Schmidt som kontorist hos sagfører Ørum i Viborg. Han blev begravet på Asmild kirkegård.

I januar 1906 ansøgte den næsten 70-årige lærer Nielsen skoledirektionen om tilladelse til at antage en hjælperlærer, Nielsen skrev bl.a.: »Det har været mit Haab selv at kunne bestride mit Embede til nævnte Tid (udgangen af 1906), men en vedvarende Mavekatarr gør mig det besværligt at vedblive min Skolegerning«.

Pastor Hallager, skolekommissionens formand skrev, at han intet havde at indvende mod ansøgningen, Helweg-Larsen skrev bl.a. om Nielsen, at han var en »flink Lærer, som derfor ogsaa for Nogle Aar siden blev Dannebrogsmænd«. Desuden mente Helweg-Larsen ikke, at en lægeattest var nødvendig. Men en sådan ville stiftamtmand Anders Dybdal dog gerne se. Antagelig fordi den af ham administrerede Skolefond skulle bidrage til hjælperlærernes løn.

Den knapt 17-årige Niels Overgaard blev antaget som hjælperlærer for en månedlig kontant betaling på 20 kr. Værdien af kost og logi hos lærer Nielsen blev sat til 30 kr. D.v.s. en månedsløn på 50 kr.

Schmidts og Nielsens afgang fra skolevæsenet i Asmild-Tapdrup blev således behandlet med helt forskellige holdninger fra myndighederne (sogneråd, skolekommission og skoledirektion).

Afsluttende vurdering

Lærer Nielsen havde ingen konflikter med sognerådet. Under landbrugskrisens værste år var han endda dets formand. Nielsen nød tydeligvis sognerådets tillid i hele perioden. En tillid, der ikke havde sin baggrund i, om han var en dygtig lærer eller ej, men sikkert skyldtes at han aldrig fremsatte bekestelige ønsker om forbedringer af skolen, der ellers var lovbestemte. Nielsen tog vidtgående hensyn til bøndernes behov for børnenes arbejdskraft. Ingen af lærerne i Asmild-Tapdrup noterede så få forsømmelser som han. Som husmands søn havde han antagelig forståelse for landbrugets vilkår. Nielsen holdt, som den eneste af lærerne, aftenskole. Også her imødekom han bondebefolkningens behov, for om vinteren var der ikke brug for så megen arbejdskraft. Derfor kunne de unge passende på dette tidspunkt erhverve sig de kundskaber, de ikke havde fået i folkeskolen.

Lærer Nielsen forstod således at tilpasse sig de herskende skoleinteresser i landkommunen. Hæderen manglede da heller ikke. I 1902 blev han Dannebrogsmænd, og efter hans død i 1908 rejste taknemmelige borgere i Tapdrup et mindesmærke over ham.

Schmidts konflikter med sognerådet begyndte allerede i 1880-erne,

da han tillod sig at forlange en udgiftskrævende tilbygning i det år, hvor landbrugskrisen for alvor slog igennem. Meget tyder på, at Schmidt – i det mindste i den første del af sin embedsperiode – var en grundig og omhyggelig lærer, der tog Ministeriets love og bestemmelser alvorligt. Men han havde vel den fejl, at han i for høj grad handlede på egen hånd og i det hele taget viste for megen selvstændighed efter sognerådets smag. Schmidt forstod nok heller ikke befolkningens skoleopfattelse. Uden tvivl skabte han irritation i forældre kredsen med sin grundige registrering af ulovlige forsømmelser. I slutningen af sin embedsperiode sløjede Schmidt tilsyneladende noget af på den. Så meget, at selv provst Helweg-Larsen vurderede ham meget negativt.

Schmidt havde altså ikke tilnærmelsesvis den samme succes som Nielsen. Så beboerne i skoledistriktet følte ingen trang til at rejse et mindesmærke over ham.

Sat på spidsen kan man hævde, at en lærer i Asmild-Tapdrup kommune ikke behøvede at være en dygtig pædagog for at få succes, men det afhæng af, om han lærte at tude som de ulve, han var iblandt. Og »ulvene« var dels et oligarki af magtfulde gårdmandsslægter og Bruunfamiliens patriarkalske hegemoni.

Noter

1. Sognerådets forhandlingsprotokol for skolevæsenet: 9. maj 1902.
2. Ansøgningen, udtalelserne og afskrift af karakterne findes i Viborg Bispearkiv: Ansøgninger om lærerembeder i sognene A-B 1854-1900 (C 2,620).
3. Ejnar Poulsen: Viborg Amts Degne- og Skolehistorie (1957) s. 405.
4. Viborg købstads provsti, indkomne breve 1896-1904 (C 15,31).
5. Beretningen findes på Lokalhistorisk arkiv i Viborg.

Fra Landsarkivet for Nørrejylland er følgende materialer anvendt:

Asmild Tapdrup sognerådsarkiv:

Sognerådets forhandlingsprotokol for skolevæsenet. Bd. 1: 1862-1895 (D 65,28) Bd. 2: 1895-1914 (D 65,29).

- Forhandlingsprotokol for sognerådet, Bd. 1: 1882-1900 (D 65,2) Bd. 2:
1985-1914 (D 65,3).
- Bilag A valgprotokol 1880-1906 (D 65,25).
- Viborg stifts og Viborg købstads provsti 1770-:
Skolevisitatsprotokol 1879-1918 (C 15,7).
- Indkomne breve (C 15,31).
- Ansøgninger og korrespondance vedr. besættelse af lærerembeder 1896-
1929 (C 15,34).
- Viborg bispearkiv:
Ansøgninger om lærerembeder i sognene A-B, 1854-1900 (C 2,620).

Artiklen bygger på en afhandling i skolehistorie, »Myndighederne og lærerne. Om skolevæsenet i Asmild-Tapdrup kommune fra 1877 til 1904«, som jeg skrev som led i den pædagogiske kandidatuddannelse i historie og samfundsfag.

Maleren Jens Jensen Thranes udsmykning i Viborg bispegård 1702

Da biskop Bartholomæus Deichman (1671-1731) 1. april 1701 overtog Viborg bisperesidens efter afdøde biskop Henrik Gerner (1629-1700), fandt han samme bispegård i en meget slet forfatning. Deichman påbegyndte da en omfattende renovering af bispegården, og i den forbindelse hidkaldtes bl.a. maleren Jens Jensen Thrane fra Ålum under Fussingø gods til efter forlæg hovedsagelig fra det da nyopførte Versailles Slot at dekorere en stue med motiver fra den klassiske mytologi.

Biskop Bartholomæus Deichman

Bartholomæus Deichman blev født d. 5/2 1671 i København som søn af vinhandler og byfoged Peter Deichman og hans første kone Else Pedersdatter. Han blev student i 1688, og samme år tog han baccalaurgraden. Det følgende år studerede han i Leipzig og dernæst i Jena, og igen i Leipzig. I 1690 vendte han hjem for at tage den teologiske embedseksamen i København. Derpå rejste han igen til udlandet, til Frankfurt, siden til Holland, hvor han var et halvt år i Leiden og dernæst i Utrecht. I 1693 blev han feltpræst hos de danske hjælpetropper i Holland, for i 1696 at blive hofprædikant og skriftefader for prins Carl (1680-1729) på dennes udenlandsrejse. Prins Carl var Frederik IV's yngre bror.

Deichman stødte til prinsen i Aachen. Fra Aachen rejste selskabet til Köln, Mainz, Frankfurt og Geneve. Derfra til Lyon, siden til Montpellier, hvor de opholdt sig i otte måneder fra oktober 1696 til maj 1697. Derefter gik rejsen til Toulouse, Bordeaux og igen til Toulouse og derfra tilbage til Lyon. I december samme år tog prinsen og hans følge til Milano, derfra videre til Venezia, hvor de blev karne-

Bartholomæus Deichman (1671-1731), biskop. Kobberstik af P. Tanjé 1744. Det kongelige Bibliotek fot.

valstiden over, dernæst til Bologna, Lombardiet, Firenze og i november 1698 først til Rom, siden Napoli og så tilbage til Bologna. I 1699 rejste de gennem Tyrol til Augsburg og derefter tilbage til Holland, for i foråret 1699 at vende hjem til København.

Som det fremgår har Deichman i de tre år, han rejste rundt med prins Carl, besøgt mange af Europas storstæder og der kunnet stifte bekendtskab med det, der interesserede ham mest, nemlig kunst og litteratur.

Efter hjemkomsten blev han udnævnt til stiftsprovst i Odense, for dog allerede i 1700 at blive biskop i Viborg. Her forblev han i tolv år og udrettede meget for stiftet. I følge sønnens levnedbeskrivelse oprettede han en enkekasse for stiftets præster, lod domkirken meget forbedre, indrettede et nyt konventhus, ligesom han også meget forbedrede bisperesidensen, endog noget for egen regning, især værelsernes udsmykning¹.

Det han blev mest berømt for, var dog hans store bibliotek, hvor han på sine udenlandsrejser havde samlet bøger, og sin samling af »udvalgte skilderier«. Sønnen citerer historien om den engelske minister i Frederik IV's følge, som da de logerede hos biskoppen, skal have udtalt, at »Deres Majestæt logerer hos en gejstlig mand, og denne bor som en kongelig mand«.

I 1713 blev Deichman udnævnt til biskop i Kristiania, men blev afskediget i unåde i 1730 og døde året efter.

Hans store bibliotek blev i Oslo, hvor sønnen assessor Carl Deichman stiftede det Deichmanske bibliotek. I kataloget over Deichmans bogsamling viser det sig, at biskoppen havde flere klassiske tekster, og hvad der især er interessant i denne sammenhæng flere bøger af Ovid, bl.a. den rigt illustrerede »Les Metamorphoses d'Ovide, en latin et françois ... , de la traduction de Mr Pierre Du-Ryer parisien de l'academie françoise, Amsterdam 1702². Dette værk skal der senere vendes tilbage til.

Viborg bispegård

Ved overtagelsen af bisperesidensen i Viborg fandt biskop Deichman den i en meget slet stand, idet alle de fem huse, som den bestod af »hver havde stor brøst og mangel«³.

I stuehuset var både det øverste og underste lofts træværk ganske forfaldent og fordærvet. Den østre gavl var så forrådneth, at den stod på fald og derfor måtte nedtages og igen på anden og bedre måde opbygges. På det øverste loft var ingen luger, og på det nederste var næsten alle vinduernes karme samt vinduer ganske fordærvede og fast utjenlige. I kælderhalsene var de murede piller fordærvede af regn, og

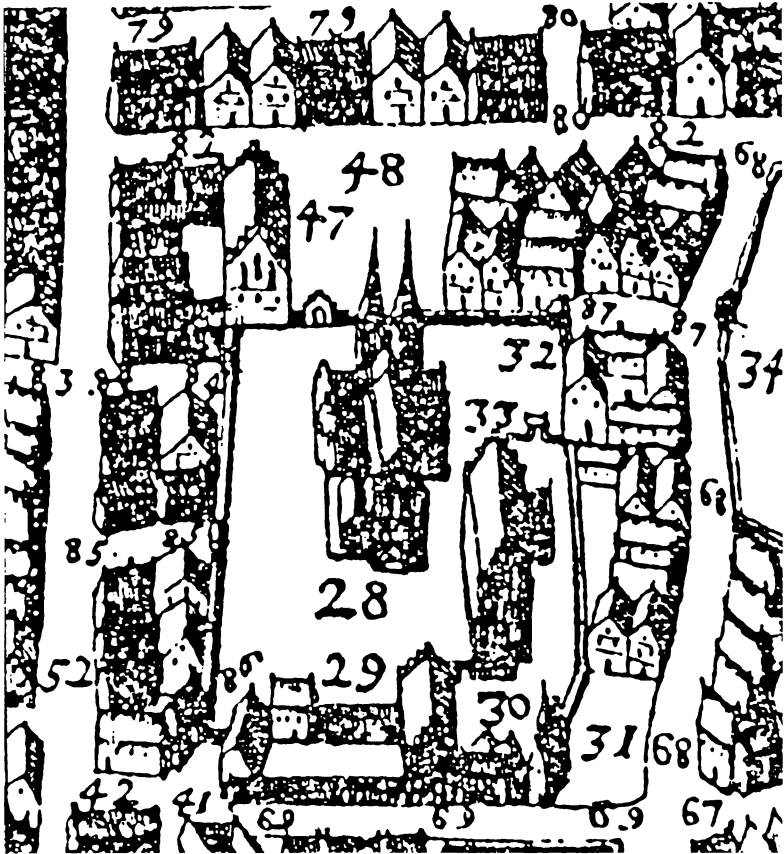
taget over tre udbygninger over de de tre kælderhalse var ganske forrådnede og ej kunne holde for vand. Uden på muren var de vestre kamme eller tindinger ganske oprådnede. En stor del af tagstenene var brækkede og fordærvede, og på den nordre mur var der fra grunden og 2½ alen opad store huller. Stuerne var allesammen meget uheldige og brøstfældige. De to stuer var med røde oprådte stengulve og med ganske forfaldne og utjenlige vinduer. Vinduerne i de to andre stuer var forrådnede. De fire stue-værelser havde ingen anden »zirat« eller »ameublement« end det ene med noget oprådnet »tirlumtej« (tire-taine=groft halvuldent klæde), den anden med noget lidt bedre som i begge begyndte en halv alen fra jorden og ikke nåede højere end 3 alen op på væggene (åbenbart vægbeklædning). De bemeldte stuer var ca. 6 alen i højden (ca. 3,70 m). I de østlige to var intet uden de blotte vægge, og dørene for dem alle var smalle, lange og uheldige.

I et andet lille hus vest i gården var loftet meget fordærvet, vindueskarmene forsavede, trappens stentrin var brøstfældige, 8 fag af huset var nedentil udskredne og alle fodstykker oprådnede, så at huset hver time truede med at falde. Dette hus skulle nedtages ud til såvel gård-som kirkeside og igen opmures med stolper, fodstykker og andet tømmer forbedres.

Det tredje hus, som var grundmuret, og som stod i syd og nord med enderne, manglede på taget kalk og tagsten. Den store murede gavl med sine tindinger var revnede, og dertil stod en grundmuret pille, som skulle støtte gavlen, men som var mangfoldige steder fra øverst til nederst revnet, så man hver time befrygtede den skulle nedfalde. I to kamre og to stuer under disse kamre fandtes 5 bjælker afrådnede og vindueskarme og vinduer ganske forfaldne og de fleste ganske utjenlige.

På det sydligste hus i gården var taget over 12 fag ganske fordærvet, tagstene og lægter forrådnede og »skillingen« affalden, gavlen på den østre ende forfalden og næsten helt bortblæst af vejret, ca. 40 alen fodstykke var råddent. Der var to stuer i huset, den ene ganske uden gulv, den anden med gulv, men ganske fordærvet og begge stuer var »uskikkelige og vanheldige i alle måder«.

Det østligste hus i gården havde mangel på tagsten og lægter, og på den østre side ud til gaden, så og nord for porten var 44 alen fodstykke ganske afrådnet, og det ganske hus ganske udskreden forneden. Inde i gården var 21 alen fodstykke afrådnet, og i porten manglede en 24 alen bjælke.

Plan over bispegården i Viborg: Nr. 29. Omtr. 1670. Efter Resens Danske Atlas.

Brønden i gården skulle omsættes. Spandene i brønden var udygtige og lænken ubrugelig.

Den firlængede bispegård bestod altså af et fleretagers grundmuret stuehus med kamtakkede gavle og med kælder. Vest i gården over mod kirken lå et lille bindingsværkshus på mindst 8 fag. Et grundmuret, kamtakket 2 etagers hus i nord/syd-vendt retning havde mindst 2 stuer og 2 kamre. Syd i gården lå et hus på mindst 12 fag med to stuer, og mod øst ud til gaden et porthus i bindingsværk.

Biskoppen »resolverede at gøre på bemeldte huse en fuldkommen reparation så meget muligt var. Så og såvelsom inden udi således at

forandre og indrette, at det kunne være sømmelig og anses en Residentze«.

Til støtte for reparationen blev det iflg. kgl. resolution af 10. februar 1705 besluttet, at hver kirke i stiftet skulle indbetale een rigsdaler, ialt 221 rigsdaler⁴.

Arbejdet kunne imidlertid først påbegyndes i april 1701, da det var svært at skaffe håndværksfolk i Viborg: »formedelst Proprietarierne havde dem alle vegne ved deres kirker at reparere, af frygt for at miste deres Jura, efter kongl. majestæts forordning af 2. april 1701, og kongl. majestæts videre beffaling og tilhold der om af 1. marts 1702, så kunne man ej straks begynde med bygningen men måtte lempe sig efter deres lejlighed, som man nu på en, nu på anden tid kunne bekomme«.

Herefter gik arbejdet igang og samtlige bygninger repareredes udivendigt og indvendigt. Af håndværkere kan nævnes Povl maler, Ernst maler, Christen Lyngbye (maler), snedkerne/tømrerne Thomas Christensen og Christen Andersøn og Mikkell snedker, muremester Peder Pedersøn af Ørum, og Maren Pedersdatter, der virkede som murer bistået af to andre kvinder.

I stuehusets vestre ende skulle »den store stue« istandsættes. Bispen »ville lade den store stue udi det grundmurede hus lige imod den blå stue med lærred beklæde og skildre«. Hertil skulle der hentes folk udefra: »den 11. sept. 1702 bekom jeg en snedker fra Randers, hvilken jeg længe havde søgt, men før (tidligere) ikke kunnet bekomme, som nye hollandske døre med dørgerigter, panel og andet forfærdigede, hvilket arbejde ingen her udi byen kunne gøre, samme tid og bekommet en skildrer/ som salig hr. Mogens Skeel haver ladet lære/ ved navn Jens Jensøn Thrane, som bemeldte stue med historie maling og fuldkommen corporlig størrelse kunne zirlig afskildre«.

Jens Jensen Thrane

Det vides ikke, hvor Jens Jensen Thrane stammer fra, men han fødtes i 1666. Han er rimeligvis vokset op under Fussingø gods og har her vist evner for maleriet, evner der så er blevet udviklet takket være stiftamtmanden Mogens Christensen Skeel til Fussingø (1650-94).

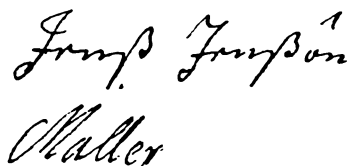
Efter udstået læretid 4-6 år skulle han dygtiggøre sig, og i 1689 rejste han fra godset, idet han blev forløst af sin tjeneste og forpligtede sig til at komme tilbage igen efter et halvt år: »Såsom min højædle og

*Jens Jensen Thrane: Mogens Christensen Skeel til Fussingø (1650-1694). Frederiksborg. A 7796.
Frederiksborg fot.*

velbårne Herre Hr. stiftamtmand, Mogens Scheel, mig af sin tjeneste dette vinter, at jeg ved videre øvelse hos en dygtig mester udi min malerkunst kan vorde perfectioneret, haver forløst, med sådan condition, at jeg lover og tilforpligter mig tilkommende forår til Påske at træde udi bemeldte min tjeneste igen, og tjene til Mikkelsdag for 15 slettedaler dette halve år, og en vadmels kjortel. Dette til bekræftelse

under min egen hånd. Datum Fussing d. 22. November 1689. Jenss Jenssøn Maller.

The image shows a handwritten signature in cursive script. The first line reads 'Jens Jensen' and the second line reads 'Thrane'. The signature is written in dark ink on a light background.

Jens Jensen Thranes underskrift.

På den halve års løn jeg har bekommet af min Velb. Herre fem slettedaler så jeg siden for samme halve år tilkommende ej får mere til gode end som ti daler i penge. Datum ut supra. Jenss Jenssøn Maller⁵.

Jens Jensen Thrane vendte tilbage til fussingø. I 1693 den 12. juni fik han penge til farver⁶, og efter høj og velbyrdige fruens (Helle Helene Rosenkrantz 1658-1698) ordre fik han 23. aug. samme år 14 skilling til at lade flikke sin sko for. I denne forbindelse benævnes han første gang Contrafejer d.v.s. en maler, der også kunne male portrætter. Jens Jensen Thrane var en betroet mand på godset. Han fik penge til at betale andre håndværkere med, således glarmesteren som reparerede vinduer på godset den 24. aug, og på en rejse med fruene til Holbækgård øst for Randers samme år lagde han penge ud til bl.a. en mand som viste vej over bækkene til Holbækgård, til to stakler, til Christen i stalden og til indkøb af forskellige malerverker som florentinerlak, destilleret spansk grøn, zinnober, mønje, armensk bolus o.a.

I 1695 i november blev Jens Jenssøn Thrane, maler på Fussing viet i Ålum til børnenes pige på godset Ingeborg Hansdatter⁷.

I dec. 1695 stod Jens Jensen fadder for Anders Sørensen Skrædder i Ålums barn. Da boede han i Fussing mølle. 1697 den 22. aug. blev Jens Jensens søn døbt i Ålum kirke og opkaldt efter den i 1694 afdøde Mogens Chr. Skeel med navnet Mogens Christian Thrane⁸. I 1698 og fremefter er Jens Jensen Thrane registreret som boende i Ålum by, og han betalte ét pund smør i leje af et stykke eng på Volstrup Kær.⁹

23. dec. 1699 fik Jens Jensen træ til rammer til contrafejer (portrætter), og den 6. jan. 1700 træ til skilderierne og lægtesøm til rammerne. Sandsynligvis var det forberedelserne til de portrætter, han skulle male på Vallø gods på Sjælland, hvortil han fik rejsepenge 5. juni 1700: »Haver jeg underskrevet Jens Jensen Thrane Contrafejer annammet af forvalteren på Fussingø Henrik Wegner til (at) fortsætte

min rejse med til Vallø penge ti Rigsdaler som jeg skal dekortere udi min arbejdsløn for de Contrafejer jeg haver gjort for hans Excell. Her. Christen Scheel til Vallø...¹⁰. Hjemme i Ålum fik Jens Jensens hustru efter Christen Scheels ordre datoen Vallø den 9. sept. 1700 udbetalt 90 rigsdaler den 2. okt. 1700¹¹. Allerede 8. maj havde Jens Jensen kvitteret for modtagne 40 rigsdaler fra Vallø¹².

*Jens Jensen Thrane: Den sidste Nadver. Detalje af altertavlen i Barrit kirke, Bjerge her., Vejle amt. Sign. J. Thrane 1731.
Nat. Mus. fot.*

Da det nu vides, at Jens Jensen Thrane også har malt portrætter på Vallø, er det muligt, bl.a. ud fra hans andre arbejder, at tilskrive ham portrætterne af Christen Ottesen Skeel (1663-1709) til Vallø og dennes hustru Charlotte Amalie von Plessen (1683-1760), Mogens Christensen Skeel (1650-1694) til Fussingø, Christian Ludvig Scheel von Plessen (1676-1752) og dennes hustru Charlotte Amalie Skeel (1686-1729)¹³.

Jens Jensen Thrane er ellers kendt for at have dekoreret kirkeinventar, især i det nordjyske. Af signerede/dokumenterede værker kan nævnes Bodum kirkes altertavle (1701), Sønderhå kirkes altertavle (1708), Hassing kirkes altertavle og prædikestol (1709), Hvorup kirkes inventar (1710-11 og 1732) og Thisted kirkes altertavlemaleri (1717). I det sydlige har han signeret altertavlemaleriet i Barrit kirke 1731. Til brug for sine malerier i kirkerne har han som andre i samtiden anvendt kobberstukne forlæg, forlæg han anvender gang på gang. Sindbilleder stafferede Jens Jensen Thrane på pulpituret i Sennels kirke i 1712. Ovenstående kan også belyses af, at det var Jens Jensens hustru Ingeborg, der betalte skatten fra juli termin 1710 til januar termin 1713, da Thrane ikke var hjemme¹⁴.

Fra denne periode kendes et par af Thranes medarbejdere, nemlig Anders Eskesen Gundal, som signerede og stafferede Bedsted kirkes altertavle (1710)¹⁵ og Rasmus Jensen Thrane (Mors 1711), som tog borgerskab i Randers 18. juli 1698 og fremviste 1. august samme år sit lærebrev meddelt af Jens Jensen Thrane 28. august 1696¹⁶.

Jens Jensen Thrane boede i Ålum til sin død den 12. januar 1736 i en alder af 69 år og nogle måneder, da han begravedes i Ålum¹⁷.

Den skildrede stue

Den store stue i bispegården blev af Peder snedker beklædt med 250 alen hørlærred, som en kvinde syede på i 8 dage. Derefter opsatte snedkeren et lille panel stuen rundt, dels for at skjule det gamle fodstykke, pynte stuen og gulvet og dels klemme lærredet fastere. Ligeså opsattes en bred panelliste stuen rundt under loftsbjælkerne oven på lærredet både for at stramme dette, og for at de malede piller kunne synes udhugne. Til samme stue forfærdigedes to store hollandske døre med karme og dørgerigter.

Hele snedkerarbejdet varede 14 uger fra 11. sept. til 19. dec. Snedkeren betaltes den 20. dec. 1702 med 2 mark for hver dag for både sig

Francois Girardon: Apollon-gruppen, detalje af Thetis-grotten, Versailles. Kobberstik af Joh. Edelinck 1678. Bibl. Nat. Paris fot.

og sin dreng efter fortingning, men på biskoppens kost, seng, ild og lys, ialt 28 rigsdaler. Fra smeden i Randers købtes »to fransk-lukkede låse og nøgler« til brug i samme stue.

Herefter kunne Jens Jensen Thrane påbegynde dekoreringen af stuen: »betalt skilderen Jens Jensøn Thrane for den store stue at skildre på hans egne farver, men på kost, seng, ild og lys til ham og en tjener, zirlig udi Historie-Maling, den store væg ud til Domhuset med en historie om Solen som sidder, efter at have fuldendt sit løb, og betjenes af seks nympher, dernæst er på den ene side en Galatea og på den anden side en Acis, på den ene pille ud til Domhuset to af Solens heste, som af to hav-mænd betjenes, på den anden pille lige imod de to andre Solens heste, som på lige måde betjenes, men udi andet positour, og på den tredie pille som den der er noget for smal, blev sat et træ med en fugl på. Neden om vinduerne fire delfiner som sidde på fire fisk og spille for Solen, hvilke alle er gjorde efter de marmorbilleder, som udi la grotte de Versaillie findes«.

På væggen imellem dørene blev afskildret Arethusa og Alpheus historie af Ovid: »som det, der bedst formedelst vandets skyld kun-

Jean Baptiste Tuby: Galatea, detalje af Thetis-grotten, Versailles. Kobberstik af Job. Edelinck. Bibl. Nat. Paris. fot.

ne modsvarer Solens bad som var på den store væg lige overfor«; ellers blev hele stuen inddelt med »pillarer« (sandsynligvis pilastre), »over pillarerne gardiner, mellem pillarerne festarum (guirlander) nedhængende frugt«. I vinduerne på begge sider af muren blev malet fransk-løvværk og guld imellem, over dørene afskildredes kongens og dron-

*Jean Baptiste Tuby: Acis, detalje af Thetis-grotten, Versailles. Kobberstik af Job. Edelinck.
Bibl. Nat. Paris fot.*

ningens skilderier. Loftet blev lysegråt, bjælkerne perlefarve og med røde zinnerfarver på alle kanter foroven og forned. Vindueslysningerne fik zinnerfarve for lysets skyld og panelerne rundt ved gulvet, vindueskarme og døre fik perlefarve.

Det vides ikke, om de omtalte figurer har været malet i forskellige

farver, eller de er fremstået som marmorlignende billeder. Men p.g.a. Alpheus og Arethusa, der opholder sig i et landskab, som sikkert har været malet i naturlige farver, er det af hensyn til helheden rimeligt at antage, at Apollon og de andre skikkelser også har fået naturlige farver. Disse brogede billeder i barokkens varme farver har sammen med de forholdsvis få andre farver – lysegrå, perlefarve, guld og rød sandsynligvis udgjort en betagende helhed.

Da dette arbejde var både kostbart ved den megen olie og de »høje« farver (modsat jordfarver), og det varede længe for skildreren og hans svend – 15 uger fra 11. sept. og indtil 24. dec. – fik Thrane den 24. dec. 1702 udbetalt 60 rigsdaler og hans svend til drikkepenge 1 rigsdaler.

Udover lønnen skulle snedkerne og malerne, som før nævnt, have kost, seng og lys. Snedkerne og malerne boede i et kammer kaldet »Kongens Kammer«, og mestrene spiste »ved vor egen bord« to gange om dagen, og om morgenen bekom de fornøden brændevin og så deres frokost: »De for sig selv og deres svende med vores folk«. Ugentlig for hver 1 rigsdaler 1 mark og for hver af deres svende to måltider hver dag ugentlig for 4 mark hver.

Seng, ild og lys, som gik til morgen og aften for snedkerens skyld som arbejdede på kammeret den hele dag ugentlig 2 mark. Der blev indkøbt en halv pot guldfernis i København til at overstryge guldet med i vinduerne og på rammerne om kongens og dronningens skildrier samt over årstallene og navnene, at samme guld ikke skulle change.

»Det øl som idelig imellem måltid blev drukket af skilderen og snedkeren – godt øl, af deres tjenere-folkenes øl – regnes ej, så og mine egne folk som idelig hjalp nu snedkeren at stoppe gulvet, nu skilderens tjener at holde hans målestang og kridtesnor for ham, mens hans mester arbejdede for sig selv, og derover forsømte min egen gerning, foruden det at man tit indtog en eller anden discipel/når mine egne folk ikke kunne være derved/ som da bekom mad og øl, regnes intet for«.

Udover den forskel, der var i kosten for mestrene og svendene, ses det at Thranes svend åbenbart målte væggene op og inddelte dem efter motiverne, medens Thrane selv stod for maleriet af samme.

Den 24. sept. 1703 betaltes Thrane for i den lille stue imellem de store stuer, den blå og den skildrede, at male loftet og bjælkerne samt begge vindueskarme med lysegrå og listerne med rød zinner. Skor-

Gaspard og Balthazard Marsy: Apollons heste med tritoner, detalje af Thetis-grotten, Versailles. Kobberstik af Stephanus Picart 1675. Det kongelige Bibliotek fot.

stenen i samme stue blev »afdelt udi sten, sorte og blå streger«. I den skildrede stue måtte der repareres på væggen lige overfor døren ud til kirkegården. Her måtte nye fodstykker males, da lærredet af fugt var forrådneth $\frac{1}{2}$ alen op, idet der ikke var fjæl imellem det og væggen» og

fugtigheden der meget trængte sig ind af kirkegården«. De to delfiner i de to vindueskarme ud til gården var af samme årssag forrådnede og måtte afskæres, og der lagdes måtter under, hvorpå nyt lærred blev sat op, og Thrane måtte atter male delfinerne.

Endvidere måtte Thrane reparere på forskellige steder med ny farve: »hvor lakajerne og andre/da hans majestæt der logerede/ med stole, borde, enden af kårder og andet af uagtsomhed havde afstødt farven«¹⁸.

Thetis-grotten i Versailles

De franske kongers slotsanlæg i Versailles, lidt syd for Paris, blev af alle Europas fyrstehuse opfattet som det højeste ideal, de efter bedste evne forsøgte at leve op til.

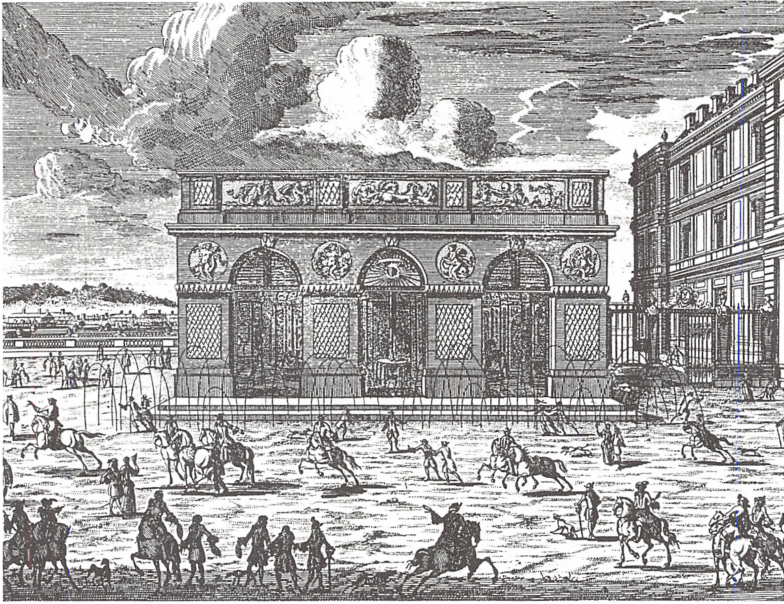
Allerede i 1624 havde Louis XIII ladet opføre et mindre trefløjet slot, men det var først omkring 1670 Louis XIV besluttede sig til at flytte sit hof, der tidligere havde haft til huse i Louvre inde i Paris, ud til Versailles. Her havde han frie hænder til at lade opføre et slot efter sine egne ønsker og lade den omliggende natur forme, så den sammen med bygningerne indgik i et samlet hele med den hensigt at forherlige Louis selv og hans regering.

I 1669 var arkitekten Louis le Vaus plan for et stort slotskompleks, hvori det gamle slot indgik, blevet påbegyndt. Bygningerne var færdige og rummene dekorerede, da Jules Hardouin Mansart o. 1680 fik til opgave at udvide slottet, der herved fik sit nuværende udseende¹⁹.

De store parkanlæg med de lange alléer, vandbassiner og statuer var blevet påbegyndt anlagt i 1660'erne af havearkitekten André le Nôtre.

I det samme årti var der opført en grotte i italiensk stil, la grotte de Thetis, Thetis-grotten. En grotte var på det tidspunkt en kunstig formet hule, almindeligvis dekoreret med sten og muslingskaller og udstyret med fontæner. Thetis-grotten havde form som en lille bygning, der lå på havesiden af slottet, ganske tæt op ad dette. Den var færdig og de væsentligste skulpturer placeret på deres pladser i 1672. I de følgende år blev resten af dekorationen fuldført. Men allerede i begyndelsen af 1680'erne blev grotten nedrevet for at give plads for Mansarts udvidelse af slottet. Statuerne blev placeret rundt om i parken. Der findes dog stik både af bygningen og de enkelte statuer, så man kan danne sig et indtryk af det oprindelige udseende.

Bygningens facade var bygget op som en triumfbue med tre store

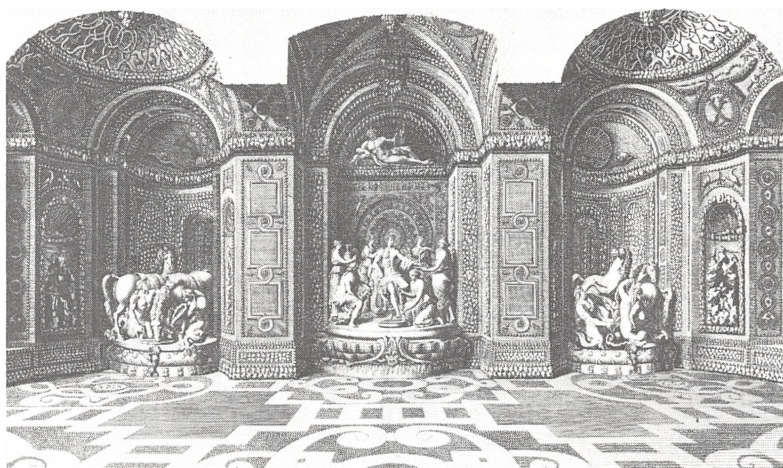
Anonym: La Grotte de Thetis, Versailles. Kobberstik.

arkader. Disse dannede indgangen til grotten og var lukkede med gitterporte, der var dekorede med forgyldte solstråler, der udgik fra den personificerede sol, hvis ansigt sås på den midterste port. Mellem buerne var der medaljoner med relieffer af putti (smådreng) ridende på delfiner. Øverst var der et relief af Apollon i sin vogn, der dukkede ned i havet. Det flankeredes af relieffer af tritoner og nereider. Disse relieffer blev udført af Gérard van Obstal i 1666.

Selve grotten var et rektangulært rum med to store piller i midten. Gulvet havde indlagt marmor i geometriske mønstre, og væggene og loftet var beklædt med dekorationsdeltajer, der alle havde forbindelse med vand: muslingeskaller, koralgrene, tritoner, nereider, delfiner m.v.

Lige overfor midterporten stod grottens hoveddekoration, nemlig statuen af solguden Apollon, der efter at have fuldført sit ridt over himmelbuen var steget af sin vogn og lod sig pleje af vandgudinden Thetis' nymfer. Ved siden af denne marmorgruppe stod to andre grupper af solgudens heste, der blev vandet af tritoner.

I nicher på grottens øvrige vægge stod to statuer af de mytologiske

*Jean la Pautre: Thetis-grotten i Versailles. Kobberstik 1676.
Det kongelige Bibliotek fot.*

figurer Acis og Galatea. Bag Apollon-gruppen var opført et vandorgel. Gruppen af Apollon og hans heste blev ved grottens nedrivning i 1684 flyttet ud i parken, hvor de enkelte figurer blev omplaceret og anbragt i romantiske omgivelser imellem klipper og ruiner, tegnet af Hubert Robert.

Apollon og de fire nymfer, der bader og parfumerer ham, udførtes af François Girardon, mens de øvrige tre nymfer var af Thomas Regnaudin. De to grupper med hestene og tritoner blev udført af henholdsvis Gaspard og Balthazard Marsy og Giles Guérin. Acis og Galathea statuerne blev udført af Jean Baptist Tuby.

Thetis-grotten blev hurtigt berømt. Louis XIV var selv meget stolt af sit slotsanlæg og lod udfærdige en guide til besøgende. Kendskabet til grotten blev udbredt gennem kobberstik. I 1673 udførte Jean le Pautre et stik af facaden og i 1676 flere stik af det indre med de enkelte marmorgrupper. Johannes Edelinck udførte i 1678 et fint stik af Apollon-gruppen, som gjorde denne kendt ud over Europa. I 1672 udkom André Felibiens »Description de la Grotte de Versailles«, hvori grotten og dens statuer beskrives i detaljer. Bogen var udstyret med stik og grundplan. Dette værk blev snart efter oversat, og der foreligger en tysk udgave af Johannes Ulrich Krausen, »Beschrei-

bung der Grotten Zu Versailles«, udgivet i Augsburg u.å. Et eksemplar af denne udgave, hvori stikkene er spejlvendte, findes nu på Det kongelige Bibliotek i København.

Allerede i 1669 var der i Paris udkommet en digterisk beskrivelse af grotten, skrevet af den kendte forfatter Jean de la Fontaine: »Les Amours de Psyché et de Cupidon«. I dette digt beskrives grottens facade, dernæst går forfatteren ind i bygningen, og i poetiske vendinger beskriver han statuerne og de følelser, de vækker hos ham:

*»Guden hviler sig under disse fugtige hvælvinger
Siddende midt i et kor af Nereider.
Alle er de Venus'er, hvis yndefulde udseende
Ikke finder vej til hans hjerte, men standser ved hans blik;
Han elsker kun Thetis, og Thetis overgår dem.
Hver for sig tjener de ham som en Gratie:
Doris hælder vand på den hånd, han rækker mod hende;
Chloe samler det vand, han spreder, i en skål;
Melicerte umager sig med at vaske hans fødder;
Delphire holder en antik vase i sine arme..
Clymene sukker forgæves tæt ved guden:
Ak! hun sender dermed sin tribut til zephyrerne;
Snart rødmer hun, snart sænker hun blikket;
Rødmer så meget som en statue nu kan rødme:
Disse bevægelser vil jeg i billedhuggerens sted
Lade vinde indpås i læserens sind.
Blandt alle disse skønheder optændes Apollon ikke;
Kun hun som han er på vej til, optager hans sind.
Han tænker på den blide stund, hvor han fri og uden vidner
Skal gense hende, som bortvejrer hans bekymring.
Oh! hvem der i Parnassets sprog kunne beskrive
Denne guds herlighed, hans yndefulde legeme,
Hans ansigtstræk, hvis lige ikke findes hos os dødelige,
Til hvis pris man i Guldalderen rejste templer!
Phøbus' gangere med flammende næsebor,
indånder ambrosia i nærliggende grotter.
Tritonerne sørger for dem: arbejdet er så perfekt
At det synes som puster de efter den anstrengende færd.
I hver ende af grotten, i niches,
Har billedhuggeren anbragt to fortryllende skikkelser;*

*Den ene er den unge Acis, så smuk som dagen.
Tonerne fra hans fløjte vækker kærlighed:
Støttet mod klippen, med det ene ben over det andet,
Synes han med sine toner at kalde på Galatea;
Med sit skønne spil, og måske også med sin skønhed.
Hen over disse vægge skyller en blid fortryllelse;
Ægget af denne harmoni
Udfolder fuglene deres ypperste kunst og geni;»²⁰*

Digteren Ovid

Statuerne var ikke opstillet på det tidspunkt, hvor la Fontaine skrev sit digt, men han har sandsynligvis set skitserne og modellerne, der var færdigt komponerede allerede i 1666, da de blev set og godkendt af kongens minister, Jean-Baptiste Colbert²¹.

Motiverne i dette digt og i grottens dekoration er alle taget fra den klassiske mytologi. Den vigtigste kilde til den antikke billedverden var Ovids *Metamorfoser* eller *Forvandlinger*, der blev udgivet omkring år 8 ef.Kr. Ovid blev født år 43 f.Kr. i Sulmo øst for Rom. I år 8 ef.Kr. blev han af kejser Augustus forvist til Tomis ved Sortehavet, hvor han døde år 17. *Metamorfoserne* var en samling af ca. 250 forvandlings fabler, opdelt i 15 bøger. Blandt fortællingerne er de kendte om Apollon og Daphne, Pyramus og Thisbe og Artemis og Actæon. Sammen med Bibelen var *Metamorfoserne* den vigtigste billedskabende faktor fra renæssancen til nyklassicismen. Ovids værk kom i en lang række illustrerede udgaver gennem flere århundreder²², og historierne blev benyttede til store dekorationsopgaver som f.eks. Giulio Romanos fresker i Palazzo del Te i Mantua fra 1530-35, Annibale Carraccis udsmykning i Palazzo Farnese, Rom fra o. 1597-1604 og Charles le Bruns dekoration af slottet i Versailles fra 1678-84, hvor hele den olympiske gudeverden blev inddraget i en hyldelse til Louis XIV.

Dekorationen i Viborg bispegård følger altså en almindelig dekorationspraksis ude i Europa.

Foruden de motiver, der er taget fra stikkene af Thetis-groten i Versailles, har der været benyttet en fabel fra *Metamorfoserne*, nemlig fortællingen om Alpheus og Arethusa. Det er en ikke særlig benyttet fortælling, men en illustration af motivet findes i den illustrerede

Ovid-udgave fra 1702, som Deichman havde i sit bibliotek, og som tidligere er omtalt. Sandsynligvis er det illustrationen fra denne udgave, der har været benyttet som forlæg til maleriet i den store stue.

Også denne historie handler om vand, floder og kilder, og kan derfor ses i nøje sammenhæng med den øvrige dekoration.

Nymfen Arethusa blev engang forfulgt af flodguden Alpheus. Jagtgudinden Artemis, tvillingesøster til Apollon og betragtet som månegudinde, forvandlede Arethusa til kilden af samme navn på øen Ortegia nær Siracusa. Der forfulgte Alpheus hende under havet, og det blev sagt, at kastede man en kop i floden Alpheus på Peloponnesos, ville den atter dukke op i kilden ved Ortygia.

Alpheus og Arethusa

*Spørger nu Ceres, der atter var glad, da hun datteren genfandt:
»Sig, Arethusa! en grund til din sang; hvi blev du en kilde?«
Bølgerne lagde sig tavst. Da løftede gudinden sit hoved
Op fra sit væld, og, trykkende vand af de grønlig-lukke,
Flux hun beretter et kærlighedssagn om den eliske flodgud:
Fordum levede jeg udi nymphernes kor i Achala,
Og der var ingen så ivrig, som jeg, til i skoven at jage,
Eller så lysten i hu, at sætte for dyrene jagtgarn.
Skønt jeg har aldrig søgt, at vorde beundret for skønhed,
Og jeg tillige var stærk, man skænkede mig navn af den Smukke.*

*Dog var jeg ikke betydelig glad ved mit yndede ansigt,
Og, hvad der ellers er pigernes lyst, et behageligt ydre,
Vækkede (jeg tosse) min blu, og det tyktes mig synd at behage.*

*Engang, jeg mindes, jeg vandrede hjem fra Stymphali skove,
Trættet og varm; ved den møjsomme jagt var min hede fordoblet.
Støder jeg da på en strøm; uden rislen og hvirvel den rullede,
Klar til den dybeste bund, udi hvilken man kunde på grunden
Tælle den ringeste sten; det var knap, at den syntes at flyde.*

*Grådige pil, samt popler i vækst, fremelskede af bølgen.
Over den skakkede kant udbredte naturlige skygger.
Didhen nærmede jeg mig. Først dyppede jeg sålen af foden,
Derpå til knæet mit ben. Ei nøjet med dette, jeg løsner*

Også min dragt, og hænger mit slør på en bøjelig vidje:
Springer så nøgen i sø.

Medens bølgen jeg træder, og basker
Næsten på tusinde vis, samt kaster de strækkede arme,
Mærker jeg midt udi sø, jeg ved ikke selv hvilket, bulder,
Og, i min skræk, jeg springer i land på den nærmeste flodbred.

taler Alpheus da op fra sin sø: »Arethusa hvi flyer du?«
»Sig, hvor iler du hen?« så lød det igen med en hæs røst.
Hurtig jeg flygter, så nøgen jeg var (på den modsatte flodbred
Lå mine klæder). Han flammer desmere; forøger sin iver;
Og, da han nøgen mig ser, jeg tykkes ham ret appetitlig.

Hurtig jeg ilede bort; som en vild, han fulgte mit fodspor,
Ligesom duerne fly på en bævende vinge for høgen,
Eller som høgen har skik at tumle den ængstede due.
Hen til Cyllenes fjeld til Orchomenus' egn, og til Psophis,
Til den mænaliske kløft, Erymanthi sne og til Elis,
Havde jeg kraft til mit løb, men i sporet han fulgte mig hurtig.

Dog udi enden at holde det ud, da jeg manglede kræfter,
Ervede jeg ej, medens han var istand til at holde til målet.

Hen over fjelde, bedækkede med skov, over marker jeg ilede,
Frem over klipper og sten, samt der, hvor der fandtes ej fodspor.

Solen belyste min ryg; en betydelig skygge jeg mærkede
Løbe foran mine ben, om det ikke var frygten, som så den.
Dog blev jeg sikkerlig angst ved lyden af fødder, og vældig
Stønnen og pust af en mund mod vindslet; jeg bar om mit hoved.

Mat af den trættende flugt »Dictynna!« jeg råbte »din jagtmø,«
»Hjælp! nu har han mig fat! Du haver jo ofte betroet mig
Både dit kogger med pilene i, og tillige din bue«.
Tog da gudinden, som rørtes i hu, af de tykkeste skyer
En, som hun svøbte mig i.

Da jeg skjules i tågen, han leder
Nøje, men taber sit spor, og søger ved siden af skyen.
To gange går den uvidende der, hvor gudinden har skjult mig,
To gange råber han højt: »Arethusa! o kom Arethusa!«

Alpheus og Arethusa. Ill. fra Les Metamorphoses d'Ovide... de Mr Pierre Du-Ryer. Amsterdam 1702.

*Ak, hvad følte jeg da?: Mon ikke det samme, som lammet
Når det fornemmer en ulv, som løfter sin stemme ved stalden?
Eller om haren i buskenes skjul, når den ængsteligt skuer
Fjendtlige hunde, og haver ej mod, at bevæge sit legeme?*

*Dog han forlader mig ej. Da han mærker, at sporet af foden
Går ikke længere, end her, bevogter han stedet og skyen.
Altså belejret! en isnende sved gennem huden sig trænger,
Og fra mit legeme randt overalt de blålige vandstænk.
Hvor jeg bevæger min fod, randt bølger, og selv fra min hårlok
dryppe der stænk; i en kortere tid, end jeg dette fortæller,
Var jeg forvandlet til vand.*

*Han kender den elskedes bølger,
Og, ved at fjerne den menneskeform, som han nyligen antog,
Bliver han atter til bølge, som før, for at blande sig med mig.
Jorden ved Delias vilje brast. Udi dybet jeg nedsank;
Kom til Ortygia hid; af gunst mod gudinden, sin navne,
Var hun den første, som bragte mig frem for den jordiske dags lys²³.*

Malede vægdekorationer med mytologiske emner var ikke almindelige i Danmark på dette tidspunkt, hvor Deichman fik sin bispegård dekoreret. Henrik Krock (1671-1738) malede senere i århundredet flere mytologiske scener, bl.a. vægdekorationen i festsalen på Selsø slot. Her er benyttet motiver som Bacchus og Ariadne, Sabinerinderens rov, Apollon og Marsyas o.a., men de er meget senere end Thrane's udsmykning, nemlig fra o. 1730²⁴.

De omhandlede mytologiske udsmykninger af Jens Jensen Thrane i 1702 i Viborg bispegård gik til grunde ved branden i Viborg 1726, hvor også bispegården brændte. Imidlertid må disse dekorationer ses som noget ganske enestående og nyt her i landet på dette tidspunkt. En nyskabelse, der takket være biskop Bartholomæus Deichmans rejseoplevelser og kulturelle interesser prydede bispegården og gav genklang udover landets grænser.

Noter

1. De meget udførlige oplysninger om Deichmans liv og især om hans rejser stammer fra »B. Deichmans Levned af hans søn accessor C. Deichman«, Ny kgl. Saml., 1308 fol., Deichman. Om D.s. virksomhed i Viborg stift se også: P. G. Ørberg: Viborg stifts kirkebogshistorie 1643-1813 i Fra Viborg Amt 1982 p. 122ff
2. Catalogus Librorum Bibliothecae Deichmannianae, Kbh. u.å. nr. 2558 Les Metamorphoses d'Ovide avec des Explication. hist. Moral. & Politiques & des figures par Pierre de Ruyter Par 660.
3. Viborg bispearkiv. Regnskaber for bispegårdens rep. 1701-81 u.p. »Regnskab for indtægt og udgift til bispe-residensens reparation fra april 1701, da jeg indtog udi residensen og indtil 1. maj 1703. (LAN).
4. Viborg bispearkiv. Bispegården 1608-1766, diverse. (LAN).
5. Fussingø godsarkiv. Regnskaber m. bilag 1675-1740 div.pk. (LAN). Heri Jens Jensen Mallers Revers. 1689 No 9.
6. Tegnebog fra 1. maj 1693 til 1. maj 1694 på indtægt og udgift, Nr. 1 (som note 5).
7. Bjerregrav, Ålum og Tånum kirkebog (LAN).
8. Mogens Chr. Thrane (1697-1764) har bl.a. stafferet paneler og stoledøre i Sdr. sogns kirke, Viborg.
9. Jordebog over Fussingøs stamhus' underliggende bøndergods med Lundergård ... fra 1. maj 1698 til 1. maj 1699 (som note 5).
10. 1699-1700 kvittering nr. 21 (som note 5)
11. 1699-1700 kvittering nr. 33 (som note 5)
12. 1699-1700 kvittering nr. 74 (som note 5)
13. Det nationalhistoriske museum på Frederiksborg inv. nr. A 2589, A 2602, A 7805, A 7796. Gl. Estrup nr. 17 og 18.
14. Familie- og folkeskatten 1710-1714 (som note 5).

15. Danmarks kirker, Thisted amt I-II 1940 p. 563 f.
16. Randers rådstuearkiv. Borgerskabsprotokol 1683-1721 (LAN).
17. Som note 7.
18. Regnskab ... fra 1. maj 1703 til 1. maj 1704 (som note 3).
19. Versailles bygningshistorie, se A. Blunt: Art and Architecture in France: 1500-1700, Harmondsworth 1970, p. 197 ff, og A. Marie: Naissance de Versailles. Le chateau. Les Jardins, vol. I, Paris 1968, p. 65 ff.
20. Jean de La Fontaine: Amor og Psyches kærlighed. 1669. Venligst oversat af lektor, cand.mag. Inge Degn, Viborg.
21. A. Marie: Anf. værk (note 19), p. 79.
22. Jan Garff: Nogle illustrerede Ovid-udgaver i Bogvennen, 1961, p. 65 ff.
23. Gengivet efter Ovid: Forvandlinger, oversat og oplyst ved Simon Meisling, Kbh. 1831.
24. Sigrid Theimann: Henrich Krock 1671-1738. Der Hofmaler im absolutistischen Dänemark, Kbh. 1980.

Merete Bergild f.1946, mag.art. i kunsthistorie og *Jens Jensen* f.1946, cand.phil. i kunsthistorie. Bl.a. artikel i årbogen 1984. Adresse: B.S. Ingemannsvej 8, 8800 Viborg.

Til efterårsmanøvre i 1908

I 1908 blev der holdt en ret stor og krævende efterårsmanøvre, som foregik dels i egnen omkring Dybvad og Sæby i Vendsyssel og dels på Sjælland og endte med en stort anlagt kongerevy på godset Ledreborg.

Under denne manøvre hændte der blandt Viborg garnisons soldater, der bestod af soldater fra 6., 8. og 29. bataljon, nogle episoder, som mundede ud i et drab, der en tid nedsatte Viborgsoldaternes renommé i befolkningen.

Under de udmattende øvelser var der flere af soldaterne, som bukkede under for strabadserne, og en ung mand blev under øvelsen sindsforvirret og forsøgte at tage sig af dage ved at hænge sig. Da det mislykkedes, sprang han i et gadekær, for at drukne sig. Efter at have kæmpet en hård kamp med manden i den dybe dam, lykkedes det dog for en sergent at få ham reddet i land. Sammen med seks andre soldater, der ikke kunne klare de strenge øvelser, blev han indlagt på sygehuset.

Der forekom ligeledes forskellige episoder mellem de soldater, som var genindkaldt til manøvren, og rekrutterne. Under et slagsmål slog en soldat fra Viborg-regimentet en anden soldat i hovedet med en træpibe, hvorefter der gik rygter i alle landets blade om, at manden var blevet dræbt. Men så slemt gik det dog ikke, idet manden efter en længere sygdomsperiode blev rask og ikke fik mén af slagsmålet.

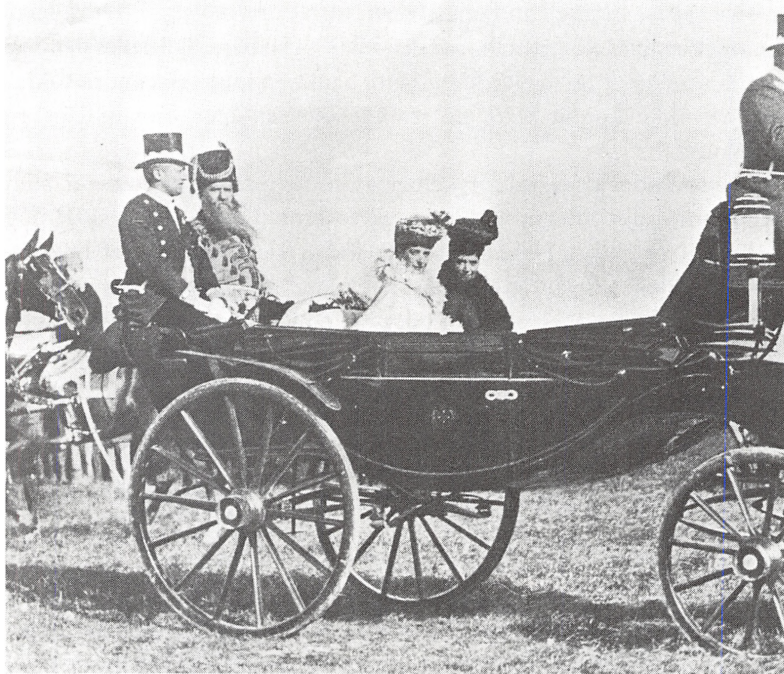
Efter øvelsen i Vendsyssel blev soldaterne med tog transporteret til Århus for derfra med skib at blive overført til Sjælland. Under indladningen af de mange soldater på Vrå station i Vendsyssel skete der et uheld, hvorved to soldater blev klemte mellem to godsvogne og kom slemt til skade.

Turen fra Hinnerup station og ind til Århus blev også en hamper omgang for soldaterne, idet de allerede under indladningen i Vendsyssel var blevet meget våde, og da marchturen ind til Århus foregik i styrtende regnvejr, var det nogle drivvåde jenser, der forlod Jylland med skib for at blive sat over til Sjælland, hvor manøvren skulle fortsætte.

På Sjælland foregik manøveren i egnen omkring Hvalsø og på godset Ledreborgs jorder, hvor den sluttede den 6. oktober med en kongerevy, hvor 25.000 mand defilerede forbi kong Frederik VIII og kong Georg af England, ligesom det storstilede militæropbud også blev overværet af Danmarks dronning og den russiske enkekejsersinde Dagmar.

De to sidstnævnte celebre gæster blev under revyen udsat for en kedelig hændelse, om hvilken pressen og Viborg Stifts Folkeblad skrev følgende:

»Naturligvis var biografteatrenes filmsjægere i travl aktivitet i går. En enkelt af disse herrer vakte nogen opsigt ved sin næsten for store frækhed. Fotografen stillede sit apparat op i kun 3-4 skridts afstand fra den vogn, hvori dronningen og enkekejsersinden sad, og drejede løs. Denne nærgåenhed generede øjensynlig de høje damer. De forsøgte ved at dreje hovederne bort at gøre fotografen ked af det, men

Fotografi af dronning Louise og enkekejsersinde Dagmar under efterårsmanøverne i 1908. "Illustreret Tidende".

forgæves. Til sidst rejste dronningen sig for at hidkalde assistance til at få manden fjernet. Men idet dronningen rejste sig, gjorde hesten et par skridt frem og hun faldt temmelig ublidt tilbage i sædet.

Også dette lille intermezzo lykkedes det den smarte fotograf at tage.

Alligevel vil vi næppe få dette »interessante« billedet at se. En lille samtale, som fotografen kort efter havde med en officer, sagdes at resultere i, at billedet udgik af repertoiret«.

Efter kongerevyen blev det deltagende mandskab indkvarteret på egnen og 6. og 29. bataljon fra Viborg blev indkvarteret i og omkring Hvalsø. Byens gæstgivergård blev om aftenen den 4. oktober skueplads for en uhyggelig og trist drabsulykke.

På gæstgivergården var der denne aften samlet en del soldater såvel af 6. bataljons gamle soldater som 29. bataljons rekrutter. Efterhånden, som øllet gled ned, blev jenserne mere og mere oprømte, og der opstod et skænderi mellem de gamle soldater fra 6. og rekrutterne fra 29. Dette resulterede i, at de gamle soldater smed rekrutterne ud af skænkestuen.

En af rekrutterne, nr. 317 Herbert Florentius Jensen, var imidlertid ikke til sinds at lade sig smide ud uden sværds slag og stillede sig derfor op uden for døren for med sit livgehæng at hævne sig på den første af 6. bataljons soldater, der viste sig.

Det blev menig Adolf Christensen ved 6. bataljons 1. kompagni, som mødte sin skæbne i gæstgiveriets gang, da han et øjeblik efter ville forlade bataljen for at begive sig til sit kvarter. De nærmere omstændigheder ligger lidt uklare, men et stykke tid efter blev han fundet liggende livløs i en blodpøl i gangen. En senere obduktion viste, at han var ramt af stålknappen fra bajonet, som var heftet til et livgehæng og som var trængt gennem hjerneskallen, hvorved døden var indtrådt.

Chefen for 6. bataljon, oberstløjtnant Hovitz, der straks efter kom til stede, foranstaltede en afhøring af alle soldaterne, som havde været tilstede i gæstgivergården, og senere tilstod rekrut Jensen, at han under et slagsmål med den dræbte havde slået ham med sit livgehæng. Dagen efter blev han sammen med en anden soldat, der under tumulterne i gæstgivergården havde forgrebet sig på en korporal, ført til Roskilde og indsat i byens arrest.

Det viste sig under det efterfølgende forhør, at der fra militærets side havde været forbud mod, at soldaterne opholdt sig på gæstgiver-

Fotografi fra efterårsmanøvrerne i 1908 bragt i "Illustreret Tidende".

gården, og at soldaterne fra 29. bataljon ikke måtte komme længere ind i Hvalsø end til banelegemet.

Fredag den 9. oktober bragte Viborg Stifts Folkeblad under overskriften »Drabsmanden fra Hvalsø« følgende:

»I morges ved ottetiden, da den første afdeling af regimentets soldater var ankommet hertil, sås et par afvæbnede menige, som bevogtedes af en eskorte soldater under ledelse af en sergent, marchere op gennem byen. Det var soldaten, som under slagsmålet i Hvalsø dræbte sin kammerat og den anden soldat, som samme sted overfaldt en kammerat. – Et trist optog«.

Det viste sig ved forhørene, at den dræbte, menig Adolf Christensen, der var af årgang 1907, arbejdede som tømrer i Skive, og at han var blevet gift 14 dage før genindkaldelsen. Drabsmanden, Herbert Florentius Jensen, der var rekrut, var 21 år og fra Grenå, og i det civile liv var han kampestensmurer. Han blev af sine overordnede betegnet som en dygtig og flink soldat, der var udtaget til befalingsmandselev.

I Skive Folkeblad, hvor drabet blev omhyggeligt omtalt, bemærkede man under overskriften »Et smukt træk«, at da den dræbtes kompagni trådte af efter hjemkomsten fra manøvrerne, oplyste kompagniets chef, at der af kompagniets rådighedsbeløb fra øvelsen var et overskud på 38 kr og 34 øre, og at han foreslog, at pengene blev sendt til den dræbtes enke, hvilket kompagniet straks tilsluttede sig.

Den dræbte, menig Adolf Christensen, blev den 12. oktober begravet på Skive kirkegård. Begravelsen foregik uden militær honnør, men såvel befalingsmænd som menige fra kompagniet deltog.

Den 3. november, en måned efter drabet i Hvalsø, faldt der ved Viborg krigsret dom i drabssagen.

Rekruit 317 Herbert Florentius Jensen ved 29. bataljon blev idømt 2 års forbedringshusarbejde og en skadeserstatning til den dræbtes enke på 2000 kr. samt at betale de af sagen løbende udgifter, blandt andet salær til en beskikket defensor, en civil sagfører.

Viborg Stifts Folkeblad bragte den 4. november dommen med kommentarer i en helpaltet opsætning og nævnte blandt andet, at dommen var udformet efter almindelig borgerlig straffelovs paragraf 188, som angår det tilfælde, at en forsættelig vold har haft døden til følge, uagtet gerningsmanden ikke har villet døden, men må have kunnet forudse denne som en rimelig eller ikke usandsynlig følge af handlingen, og at to års straffearbejde var den laveste straf efter denne paragraf. Det havde ikke været muligt at benytte paragraf 189, som åbnede mulighed for, at straffen kunne nedsættes, hvis handlingen var udøvet i en ophidset sindsstemning, fremkaldt ved grov fornærmelse eller grov mishandling af den dræbte. Ganske vist havde den dræbte været den mest aggressive og krigeriske under de forudgående tumulter på gæstgivergården og havde gentagne gange søgt klammeri og slagsmål. Men da den skæbnesvangre begivenhed fandt sted, var tumulten forbi, og drabsmanden havde forladt gæstgivergården og var på vej hjem til sit kvarter, da han vendte om for at give en af modparten en sidste hilsen. Efter handlingen var han atter løbet hjem til kvarteret.

At det var en skærpende omstændighed, at han som en af 29. bataljons soldater ikke havde lov til at komme på gæstgivergården, havde retten dog set bort fra, da der i den borgerlige straffelovs paragraf 62,2 stod, at der undtagelsesvis, hvor en større forbrydelse skulle pådømmes, kunne ses bort fra mindre forseelser.

Adolf Christensens kone, som kun var gift med ham en lille måned, blev ikke gift igen og blev som vågekone ansat på Skive sygehus, hvor hun var, til hun i 1961 tog ophold på et plejehjem i Skive. Her døde hun i 1966 og ligger begravet ved siden af sin mand på Skive kirkegård.

A. Vejen Andersen

Et spillemandsdynasti

Da jeg for nogle år siden var igang med at granske i min mormors slægt på godt og ondt stødte jeg ind i en ejendommelig familiegruppe, der mellem 1700 og 1850 levede og virkede på Lindum-Bigum egnen mellem Viborg og Hobro. De var fæstere under Tjele Hovedgaard, småbønder og småhåndværkere, og gennem flere generationer var mandfolkene ferme og velsete musikanter. Som man sagde: De var født med en violin i hånden. På grundlag af gamle slægtninges beretninger – slægtens historie lever i den mundtlige tradition – og med støtte i de gamle kirkebøger har det været muligt at genskabe et rimelig troværdigt billede af disse mennesker og deres miljø og holdning til livet i 1700-årenes primitive bondesamfund.

Ifølge traditionen var slægtens stamfar bødkermester på Tjele, og efter ham har slægten siden båret tilnavnet *Bødker* efter døbenavnet. Det gamle slægtshjem lå (ligger) nede ved Tjele Langsø – kaldet *Søvig* – i Lindum sogn. Ved midten af 1700-tallet hed fæsteren Anders Bødker med hustru Karen Jacobsdatter. De havde bl.a. tre sønner, Jacob, Christen og Anders, der alle tre blev oplært i spillemandsfaget af deres far og blev habile og ansete musikanter. Som vor store komponist Carl Nielsen fortæller, at han som dreng fulgtes med faderen Niels Maler ud og spillede til dans, når faderen manglede en makker – eventuelt til sekondviolin – således også blandt *Bødkerne*, og gennem 4-5 generationer har fædre og sønner, farbrødre og fætre strøget fiolen til legestuer og andre lejligheder. Det gav en god ekstraintægt.

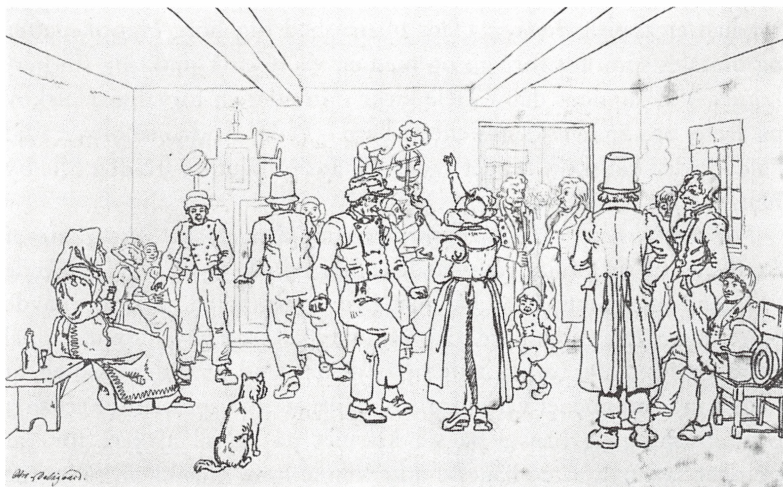
Vi vil gå lidt tættere på *Bødkerne* med udgangspunkt i de tre brødre, som vi for en ordens skyld vil give bogstaverne A, B og C.

A) *Jacob* (f. 1755) overtog fæstet af *Søvig* og var tillige skovfoged og musikanter, hans hustru hed Birthe. De havde seks børn, men da kvinder ifølge en uskreven lov aldrig spillede offentligt – det ofte ret barske spillemandsjob i legestuernes grove løjer var ikke for piger – vil de blive nævnt efter behov.

Deres to sønner var *Anders* og *Niels*. *Anders* (f. 1804) var ugift snedker og en velfungerende musikanter i sine unge år, men han blev »sær« på grund af kærestesorg og ude af stand til at fungere. *Niels*

(f. 1807) overtog fæstet på *Søvig* og var gift to gange: 1) Johanne og 2) Anne Marie. Også han håndterede violinen, men spillede ikke offentligt.

B) *Christen* (f. 1756) og hustru Marie Cathrine havde et fæsteboelsmandssted ved sydkanten af Lindum skov kaldet *Baljen*, og *Baljen* blev ret hurtigt fuld af børn. Som musikanter var han et værdigt medlem af dynastiet. De havde bl.a. to sønner Anders og Niels. *Anders* (f. 1796) var gift med Agnethe. Han var gårdmand og fæster af den ret store gård *Skakkenborg* i Bigum. I sine unge dage var Anders snedker og en habil musikanter – det var som regel kun i de yngre år, man dyrkede spilleriet – men hvordan han har kunne svinge sig op til at blive fæster af *Skakkenborg* er uvist; han har ikke giftet sig til den. Som 53-årig deltog Anders i Treårskrigen 1848-50 – sikkert som frivillig – det var jo i de nationalt højstemte år. I 1864-krigen var flere brødre og fætre af *Bødkerne* i trøjen. Anders blev dannebrogsmænd og var en holden og anset mand. Flere i efterslægten var mere eller mindre »miljøskadet« af musik, og nogle blev lærere. *Skakkenborg* gik i arv gennem flere generationer. Endnu eksisterer den gamle slægtsbibel med indehavernes navne indskrevet i siden først i 1800-tallet.

”Dans i bondestuen”. Tegning af Chr. Dalsgaard. Kobberstiksamlingen.

Den anden søn *Niels* (f. 1801) overtog fæstet i *Baljen* og håndværket, men først og fremmest violinen. Han var gift med sin kusine Ane Kristine Jacobsdatter fra *Søvig*. Han var en meget aktiv og talentfuld musikanter, der – i modsætning til flertallet af datidens spillemænd – var nodekyndig og måske havde fået en mere kyndig undervisning. De gamles undervisningsmateriale var ganske enkelt de foreliggende dansemelodier og verdslige melodier. I Niels' nodebog (i Folkemindesamlingen i København) står en vals, som skal være »gjort« af Niels. I øvrigt omtales han for sine »milde øjne bag det rødlige fuldskæg«.

Niels og Ane havde en søn, Jacob Nielsen (f. 1830), der var lærer og blev kendt som hjemstavnsforfatter under pseudonymet »Knud Skytte«. Han skrev fortællinger om hoveriet og fæstebønderne og de barske herremænd, og han var en god og fornøjelig fortæller. Tillige var han en god violinspiller og sanger. Han elskede at slappe af ved de gamle almue- dansemelodier eller -viser. På opfordring påtog han sig at samle nogle salmemelodier, der hidtil kun havde levet i traditionen, som kunne være forskellig fra menighed til menighed. Dem satte han på noder – et meget fortjenstfuldt arbejde. I 1931 rejste Historisk Samfund en mindesten for ham i Lindum Skov.

C) *Anders* (f. 1760) var fæstehusmand, træskomand og musikanter og boede i en lokalitet i Bigum sogn, der hed »Skivdal«. Som musikanter var han en typisk *Bødker*. Hans hustru hed Ingeborg Henriksdatter og omtales som lidt fornem og med en vis mystik omkring sin herkomst. Ved sønnens dåb i Tjele kirke optræder en forvalter Halskov på Tjele, og sønnen – deres eneste barn – Peder Andersen bliver altid kaldt Peder Halskov. Noget tyder på, at de stammer fra den lille by Halskov øst for Skive.

Peder Halskov (f. 1803) beskrives som den måske skrappeste af *Bødkerne* på sin violin. Han havde en hofteskade og en deraf følgende vrikkende gang, men hvad han manglede af førlighed i bentøjet havde han i sine myge spillefingre. Der var over hans spil en smittende appel og munterhed, der forplantede sig til de dansende. Og det viste sig, at hans handicap i benet var et fortrin, når han gik i spidsen for et langt bryllupsopdrag og blæste på sin klarinet på vej til kirken, for var optøget så langt, at de bageste ikke kunne høre musikken, så kunne de altid se takten på Peders høje hat og dens op og ned-bevægelser. Det fortælles, at da Marens mor i Baljen, Mari' Katrin', fornam, at det trak op til kæresteri mellem Maren og den haltende Peder, lod

hun sit mishag komme til udtryk i følgende formulering: »Nå, ka' vi no it ha' døren lukket for den sølle vrinkelvridskid«. Så var det sagt, men hun lærte snart at sætte pris på Peders gode menneskelige egenskaber og store kvalifikationer som spillemand. Maren var jo datter af Peders farbror Christen i Baljen.

Når et nyt medlem af dynastiet viste talent for musik og for behandling af instrumentet, hed det gerne: Det høres, at han/hun er af »bø'kerslavet«. Men sene efterkommere med musikanlæg kan naturligvis ikke henvise til *Bødkerne*. Mange personer er indblandet med deres ønskede og uønskede bidrag. Vi konstaterer kun, at der imellem dem er adskillige med musik i blodet og som har udnyttet deres talent.

Wilh. Kjær Jensen

Litteratur:

Slægtsbog. Slægten Bødker af »Søvig« Lindum sogn. Samlet, fortalt og redigeret af kordegn Wilh. Kjær Jensen. Udgivet af slægtskredsen 1961.

Samfundet siden sidst

Formandsberetning ved Historisk Samfunds generalforsamling i Sortebrødrehus den 8. april 1987.

Formandsberetningen indledtes med nogle mindeord om Aksel Nielsen, Thorning.

Når jeg skal se tilbage på 1986, kan det på mange måder betegnes som et traditionelt foreningsår, hvor vi har foretaget de sædvanlige aktiviteter med foredrag og udflugter på sædvanemæssig måde, hvor vi foredragsmæssigt begyndte i marts med et foredrag på Stiftsmusæet, hvor mag.art. Henrik Skov Kristensen fortalte om sine undersøgelser af de britiske bombninger over Jylland under 2. verdenskrig. Foredraget blev et spændende indblik i noget af 2. verdenskrigs historie, set fra en meget snæver synsvinkel. Men når det alligevel gav meget nyt for den, der mente sig godt hjemme i denne del af vor nutidshistorie, skyldes det ikke alene, at der var hentet mange nye oplysninger frem, men også at der blev givet en grundig redegørelse for de tidlige bombninger af Jylland, som skønt de næsten var glemte, dog svagt erindredes som temmelig nytteløse.

Ved generalforsamlingen i april talte fhv. landsarkivar Jens Holmgaard om Bonden, kirken og skolen, men det skal jeg vende tilbage til senere. Det sidste foredrag, som blev holdt i slutningen af oktober, desværre på en dag, hvor der foregik meget andet i byen, havde Erik Bartram Jensen som foredragsholder, og hans emne var den tidlige industri i Viborg. Her fik vi dels en redegørelse for de forskellige former for industri og baggrunden for dens opkomst og dels en »geografisk« redegørelse for, hvor industrien fandtes.

Inspireret af en debat på generalforsamlingen i 1985 lavede vi denne sommer en dagsudflugt med start fra Viborg en lørdag morgen og hjemkomst sidst på eftermiddagen. Turen gik til Salling, hvor man besøgte forskellige herregårde, bl.a. den gamle bispegård Spøttrup. At dømme ud fra deltagerantallet og de udtalelser, som faldt efter turen, var det en succes, som vi nok skal tage op igen.

Årbogen, som kom allerede i november, skal denne gang have en særlig omtale, både fordi den kun indeholder een stor artikel og fordi den er blevet til i samarbejde med Landbohistorisk Selskab. Baggrunden for denne udgivelse er Jens Holmgaards gennemarbejdede udgivelse af præsteindberetningerne til biskop Wöldike i Viborg fra 1773. Da disse indberetninger, som Holmgaard holdt foredrag om ved generalforsamlingen, indeholder så mange oplysninger om landboforhold, gudstjeneste- og præsteforhold samt om skolen på landet, var det naturligt, at der opstod et samarbejde om udgivelsen mellem Landbohistorisk Selskab og så vort Historisk Samfund, som repræsenterer en væsentlig del af det stift, hvorfra indberetningerne stammer. Udgivelsen blev markeret med en reception på Landsarkivet for Nørrejylland, hvor de to samfund præsterede bogen for de fremmødte.

Men dermed var vi ikke færdige for 1986, fordi vi med kort varsel og efter opfordring fra Skovgaardmusæet sprang på et arrangement omkring 700-året for Erik Glippings død St. Cæcilienat 1286. Det begyndte i Domkirken hvor landsdommer Gjesingfelt fortalte om mordet og først og fremmest om retssagen derefter, og selv om det heller ikke lykkedes for Gjesingfelt at finde frem til morderkomplotet, blev det meget interessant at genopleve sagen fra en juridisk synsvinkel. Efter en afsløring – med fakler – af Mogens Bøggilds broncerelief i musæumsgården sluttede man af inde i Skovgårdsmusæet med rødvin og humpler og musiceren.

Selv om det ikke helt er i Historisk Samfunds regi vil jeg godt nævne en anden begivenhed, som kommer os ved, nemlig udgivelsen af Ørbergs bog om Gråbrødre Kloster, »Når nøden er størst«. Det er en bog som både klosteret og forfatteren har stor ære af, fordi den både er grundig, gennearbejdet og fylder ud i vores manglende viden på det lokale plan som på socialhistoire i det hele taget.

Altså et begivenhedsrigt år, som jeg vil sige både foreningens mange medlemmer tak for som bestyrelsen for godt og givtigt medarbejderskab.

Som afslutning på beretningen fik Musaeus ordet for at redegøre for forholdene omkring musæet i Lysgaard, Æ' Bindstow, som efter at det pr. 1. januar 1987 er ophørt som selvstændigt musæum, er lagt ind under Stiftsmusæet.

Historisk Samfunds to repræsentanter i bestyrelsen er dermed trådt tilbage.

Lokalhistorisk litteratur 1986-87

Anarki og arbejderhistorie. Festskrift for Carl Heinrich Petersen. Red. af Karen Pedersen og Therkel Stræde. 1985. 259 s., ill. Af indholdet: Jens Engberg: Carl Heinrich Petersen – et flittigt liv som arbejdssky s. 9-17. Erik Bartram Jensen: Syndikalisterne i Viborg 1918-1922. s. 113-129.

Bartram Jensen, Erik: Arbejdere i rød bevægelse. – Viborg : Elementære Aftryk, cop. 1986. – 42 sider : ill. Reviderede udgaver af artikler, tidligere offentliggjort i: Socialdemokratiet i Viborg 1885 – 100 år – 1985, og: Anarki og arbejderhistorie. Indhold: Socialdemokratisk Forbund i Viborg 1885-1936 ; Syndikalister og kommunister i Viborg 1918-1922. Noter (delvis litteraturhenvisninger): side 44.

Bjerrum Pedersen, Paul: Hosebindere, uldkræmmere og strømpehandlere i Midtjylland.

Broby-Johansen, R.: Med Broby i Midt- og Østjylland / tekst og fotos Broby-Johansen. – Lyngby : Hamlet, 1985. – 128 sider : ill., delvis i farver. – (Kunstvejviser). Af indhold: Midtjylland, Almind, Asmild, Dollerup, Finderup, Hald, Lysgaard, Viborg (side 19-20).

Bro-Jørgensen, Marianne: Den lange fortælling : 41 afsnit fra Viborgs historie / teksten er skrevet af Marianne Bro-Jørgensen ; tegningerne er udført af Ursula Seeberg. – Viborg : Viborg Stiftsmuseum, 1986. – 41 blade : ill. En kort indføring i Viborg-egnens historie i tekst og tegninger ud fra 41 udvalgte genstande fra istid til nutid. Bladene trykt på begge sider. Udgivet i anledning af Viborg Stiftsmuseums 125 års jubilæum.

Bro-Jørgensen, Marianne: Museer i undervisningen, Viborg amt / af Marianne Bro-Jørgensen, Svend Sørensen, Anders Schousgaard ; tegninger: Margrethe Larsen. – 1. udg., 1. opl. – Thisted : Amtscentralen for Undervisningsmidler, 1985. – 65 blade : ill.

Børne- og ungdomskulturen i Viborg kommune : status og perspektiver. – Viborg : Viborg-Seminiariets pædagogiske værksted, 1987. – 105 blade : ill.

Cumes, Birthe: Dollerup Møllens fabrik ved Viborg. – Viborg : Viborg kommunale Skolevæsen, 1985. – 65 sider : ill.

Dagbog fra det 16de, 17de og 18de Aarhundrede fordm sammenskrevet af Hr. Mads Pedersen Farstrup og Hr. Lauritz Axelson. Udgiven af Ignatius Becher. Viborg 1813. 339 s. + tillæg. Fotografisk optryk udgivet i 1986 af Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred ved 75 års jubilæet.

Dalsgaard (Fr) A/S. Automobilforretning Dobbeltjubilæum. 1. april 1987. Kjellerup, Viborg. – Viborg : Fr. Dalsgaard, 1987. – 24 sider : alle ill. På omslaget: 65 år med biler. 1922-1987. 50 år med Volvo. 1937-1987.

Der var noget i luften! En beretning fra anden verdenskrig om modstandsbevægelsens virke i Bjerringbro og omegn. Samlet, interviewet og redigeret af Walther Pedersen, Erik Hansson og Erik Gregersen. Udgivet af Lokalhistorisk Arkiv, Bjerringbro. U.å. 128 s., ill.

Beretningen fremtræder som en række af beretninger, hvor en lille snes deltagere i de lokale begivenheder fortæller træk fra deres oplevelser dengang. I 25 skiftende afsnit bringer fortællerne indtryk af modstandsbevægelsens forskelligartede opgaver, der løstes af den lokale styrke, som beskæftigede sig med illegal bladvirksomhed, sabotage, modtagning og borttransport af våben og sprængstof m.v. samt den vel til tider nok så tålmodighedskrævende opgave blot at være til rådighed.

Bjerringbro modstandsbevægelse – hvortil hørte Skern-gruppen, Ulstrup-gruppen og Mammen-gruppen, der hver behandles i sit afsnit – fik omkring nytår 1944 en beskeden start med en bladudgivergruppe på 3 mand; i sommeren 1944 oprettedes en modstandsgruppe på 3 mand, der udviklede sig op til 49 mand i løbet af efteråret 1944 og foråret 1945.

Fordelt mellem bogens afsnit omtales under overskriften »Hvad Rigsarkivet fortæller...«, hvorledes der på 5 modtagesteder gennemførtes 10 modtagelser fra fly i månederne februar-april 1945.

Disse tal på styrke og nedkastninger suppleres ikke med tilsvarende angivelser ved de andre opgaver. Af afsnittenes tekst kan udledes, at sabotagen alene gjaldt jernbanen, og at bladudgivelsen – først »Hedeposten«, siden »Luren« – omfattede ca. 30 numre. Alt i alt kan operationernes antal og omfang synes beskedne; men de udgør en selvstændig del af det samlede billede af modstandsbevægelsens indsats i den sidste del af besættelsestiden.

Afsnittene er velskrevne – for det meste i en nærværende jeg-form – og er rige på detaljer til belysning af personer og forhold i Bjerringbro og omegn. Bogens illustrationer supplerer teksten godt med tegninger, skitser og fotografier; blot er det en mangel, at enkelte fotografier savner datering og personoplysninger.

Forgæves har denne læser søgt at få 5 faldskærmssignaturer på omslagets kortudsnit til at passe med bogens betegnelser for de 5 modtagepladers beliggenhed.

I.M.

Fra Bjerringbro kommune IV. Meddelelser fra Lokalhistorisk Arkiv 1986. Indhold: Mindeord over Erik Broch. Birgit Løgstrup: Fæstebonde og selvejer Christian Andersen i Nr. Tulstrup. Karl Kjellerup Lassen: Studier omkring bebyggelsen Thorup (v. Tange). Erik Broch: Gudenåen skiller – Bjerringbro forbinder. J. J. Hellerup: Bjerring

Andelsmejeri gennem 100 år. Anna Thomas (Mørup): Familien Mørups Udvandring fra Nøddelund Danmark til Australien den 25. april 1929. Hans Jørgen Hansen: Nyt fra arkivet. – I forordet til hæftet oplyses det, at der nu er dannet en lokalhistorisk forening i Bjerringbro. Birgit Løgstrups artikel om Christian Andersen er den første af 5 artikler, som i de følgende årgange vil komme som en »Nr. Tulstrup føljeton«, byggede på dagbogsudgaven, som Samfundet udsendte som årbog i 1968 ved Jens Holmgaard.

Grundfos' betydning for Bjerringbro kommune. Rapporten er udarbejdet af Junior Chamber i Bjerringbro. Den færdige rapport er udarbejdet af Robert Pind og Henning Thomsen – Bjerringbro 1986. 27 sider, ill.

Hagn-Meincke, N.: Sct. Mogensgade fortæller : en beretning om huse, mennesker og begivenheder i svundne tider : et lokalhistorisk arbejdsmateriale fra Viborg beregnet til folkeskolens 8.-9. klasse / af N. Hagn – Meincke & K. Mærkedal. – Viborg : Viborg kommunale Skolevæsen, 1984. – 2 bind (256 sider) : ill.

Hans Tausen og Hans Vingaard – reformator og bogtrykker i Viborg. Af Jens Vellev, Per Hofman Hansen og Allan Karker. Skovgaard Museet i Viborg og Viborg Stiftsmuseum 1986. 20 s., ill. Hæftet er udgivet i forbindelse med udstillingen: »Hans Vingaard – reformationens bogtrykker i Viborg 1528-31« på Skovgaard Museet i Viborg 31. okt.-16. nov. 1986 (her til trykt 6 siders katalog). Indhold: Jens Vellev: Hans Tausen og reformationen i Viborg. Per Hofman Hansen: Hans Vingaard – bogtrykker fra Stuttgart. Allan Karker: Om at læse reformationstidens dansk.

Hjarbæk Fjord undersøgelse 1986-87 – samlet redegørelse 1986. – Viborg : Viborg amtskommune, teknisk forvaltning, miljøkontoret, 1986. – 30 sider, bilag 1-13 (107 sider) : ill. – (Vand- og miljøvæsenets rapport ; nr. 53 (november 1986)).

Houlkær-projektet : rapport om forsøg på – i et samarbejde mellem daginstitutionen, øvelsesbørnehaven 'Houlkær' og Viborg-Seminariet – at afhjælpe psykiske og sociale problemer, for så vidt angår de børn i Asmild-området, der er tilknyttet daginstitutionen 'Houlkær'. – Viborg : Daginstitutionen Houlkær og Viborg-Seminariet, 1986. 52 sider : ill.

Højby, Sigurd: Viborg i stænderforsamlingernes tid. – Viborg : Viborg Stiftsmuseum, 1985. – 31 sider : ill.

Jaubert, Anne Nissen: Han byggede nye borge – i: SKALK 1987 nr. 3, s. 18-27. Omhandler Erik Menveds »tvangsborge«, bl.a. Viborg (Borgvold).

Joakim Skovgaards frescomalerier i Viborg Domkirke med indledning af Jens Vellev og fotografier af Poul Pedersen. Viborg Domkirkes forlag 1987. 64 s., ill., pris 30 kr. Udgivelsen er sket i nært samarbejde med Skovgaard Museet og Viborg Stiftsmuseum. I Indledningen (med litteraturhenvisninger) s. 7-31 fortælles om Joakim Skovgaard og kirkemaleriets gennemførelse. I katalogen s. 32-64 er samtlige malerier gengivet i farver. På for- og bagflap oversigtsplaner over billedernes forekomst.

Jørgensen, Bent. Viborgegnens stednavne. – Viborg : Viborg Stiftsmuseum, 1986. – 24 sider : ill. – (Viborg leksikon ; 4).

Holm, Keld: Job og uddannelse i Viborg amt / af Keld Holm, Hans Hummelgaard, Karen Restad. – Kbh. : ARF, 1985. – 71 sider : ill.

Kirkeligt Centrum, Viborg Afdeling / redaktion: Svend Jacobi og Knud Lund ; tegninger ...: Johannes Bæch. – Viborg : Kirkeligt Centrum, Viborg Afdeling, 1985. – 54 sider, : ill. På omslaget: Kirkeligt Centrum, Viborg Afdeling 1938-1985, 11. april.

Kjellerup. Informationer om Kjellerup kommune / udgivet i samarbejde mellem Kjellerup kommune, Erhvervs- & Turistrådet for Kjellerup kommune og Bent Høyen. – Kjellerup, 1986. – 16 sider, kort.

Landboerindringer fra Viborg Amt. En oversigt. Red. af Erik Bach Andersen, Suzanne Christensen og Sonja Nielsen. Udgivet af Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver i Viborg amt. 1986, 164 s. Bogen er resultatet af en storstilet kampagne med titlen Landboliv 1920-84. Der er enkelte skrevne erindringer, men hovedparten er båndinterviews, i alt 310, som i dag opbevares på de respektive lokalhistoriske arkiver. Bogens 1. afsnit bringer en udførlig biografisk oversigt med oplysninger om fortællerne, mens 2. afsnit indeholder et detaljeret emneindeks samt stednavneregister.

Landboliv. Erindringer fra Viborg amt. Udgivet af Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver i Viborg amt. Bd. 1, red. af John Gert Laugesen og Henriette Kristensen. 1985, 71 s. Bd. 2, red. af Søs Brask, Henriette Kristensen og Sonja Nielsen. 1985, 70 s. Bd. 3, red. af Suzanne Christensen, Sonja Nielsen og Mikael Rolle. 1985, 57 s. Bd. 4, red. af Sonja Nielsen. 1985, 62 s.

Løgstrup, Birgit: Bundet til jorden. Stavnsbåndet i praksis 1733-1788. Udgivet af Landbohistorisk Selskab 1987. 270 s., ill. Bogen giver en bred og levende skildring af drengenes og karlenes tilværelse på landet i stavnsbåndstiden; den giver svar på en række spørgsmål om stavnsbåndets karakter m.h.t. drengenes opvækst, karlearbejde og hoveriarbejde, aflønning, soldatertjeneste, fripas, flytninger og rømminger. Af særlig omtalte lokaliteter i Viborg amt kan nævnes Ørslevkloster, Nr. Tulstrup og Viborg købstad. – Bogen er udgivet med støtte af Landbrugsrådet i anledning af 200-året for stavnsbåndets ophævelse 1988.

Løgstrup Skole 1961-86. – Løgstrup : Løgstrup Skole, 1986. – 45 sider : ill.

Meedom, Gudrun: Skygge og spejl / tegninger af Johannes Bæch. – Viborg : Special-Trykkeriet Viborg, 1985. – 46 sider : ill.

MIV 14. Museerne i Viborg amt 1986. 133 s. Ill. Erik Fjeldsø Christensen: På jagt efter store fisk i moleret. John Brinch Bertelsen: En regionalundersøgelse af bebyggelsesudviklingen på Fur. Palle Siemen: Den ene ende af en langhøj – Lødderup Mors. Poul Mikkelsen: Arkæologi på naturgasledningen mellem Fiskbæk Å og Flyndersø. Jesper Hjermand: Bonde og kriger. Jytte Nielsen: Raslefigurer. John Simonsen: Pelsjægere og vikinger ved Harre Vig. Jesper Hjermand og Hans Krongaard Kristensen: Svend Grathes vold. Anne Nissen Jaubert: Borgvold – Erik Menveds borg. Jens Vellev: Peder Lerches begravelse i Viborg domkirke. Erik Poulsen: Storken – en museumsgenstand. Marianne Bro-Jørgensen: »Skal det virkelig på museum?«.

Nicolaisen, Henrik: Med på noderne. Træk af Viborg FDF/FPF's orkestres historie gennem 75 år 1912-1987. 1987. 72 s., ill.

Nicolaisen, Seier: Telefonen 100 år i Viborg. 3. august 1887-1987. Udg. af Jydsk Telefon Museet: Viborg 1887-1987. 15 s. ill.

Nielsen, Jytte: På gassens vej / af Jytte Nielsen og Ursula Seeberg. – Viborg : Viborg Stiftsmuseum, 1986. – 20 sider : ill.

Oksbjerg, Erik: Kulturgeografiske billeder fra Viborgeggen. – Viborg : Viborg Stiftsmuseum, 1986. – 55 sider : ill. – (Viborg leksikon ; 3).

Olwig, Kenneth: Hedens natur : om natursyn og naturanvendelse gennem tiderne / oversat af Jens Peter Hovelsø. – Kbh. : Teknisk forlag, cop. 1986. – 168 sider : ill. Originaltitel: Nature's ideological landscape. Litteratur: side 156-163.

Petersen, Erik Strange: Lægestand og sygekasser. Om brydninger mellem de statsanerkendte sygekasser og Den almindelige danske Lægeforening i årene omkring århundredskiftet, i: Festskrift til Vagn Dybdahl (1986) s. 326-55, ill. Også trykt i Erhvervshistorisk Årbog 1986. Omhandler specielt den vestjyske konflikt, som i årene 1897-1902 udspillede sig mellem Ringkøbing Amts Lægekredsforening og De samvirkende anerkendte Sygekasser i Viborg, Ringkøbing og Thisted amter.

Pihl-Andersen, Axel: Bioteknologi og økologisk jordbrug. Et af Nordeuropas største og mest avancerede centre for viden og forskning inden for husdyrbrug og planteavl er under stadig udbygning i landsbyen Foulum ved Viborg, i: Forskning og Samfund 1987 nr. 6 s. 16-18.

Reformationen og reformationsjubilæer i Viborg. – Viborg : Landsarkivet for Nørrejylland, 1986. – 12 sider. Udstillingskatalog for udstillingen 31. oktober-23. december 1986.

Ries, Olaf: Sådan var det – en fæstebondes dagbog 1788. Bogen, der er beregnet til historie- og danskundervisning, er udgivet i anledning af stavnsbåndsjubilæet 1988 og bygger på materiale fra: Fæstebonde i Nørre Tulstrup Christen Andersens dagbog 1786-1797 udg. ved Jens Holmgaard i 1968 som årbog for Historisk Samfund (i samarbejde m. Landbohistorisk Selskab).

Sandberg, Bente Winther og Dagny Vistisen: Bjerringbro 75 år – mandag d. 1. december 1986. – 44 sider, ill.

Skov, Erik: Altertavlen i Viborg Søndre Sogns kirke / farvefotografier: Lennart Larsen ; tegninger: Peter Kristiansen. – Viborg : Viborg Søndre Sogns menighedsråd, 1986. – 78 sider : ill., delvis i farver.

Steen Sørensen, Elsa: Kirkegade i Skive – en forsvunden gade, 45 s., ill.

Stilling, Niels Peter: De nye byer. Stationsbyernes befolkningsforhold og funktion 1840-1940. Selskabet for Stationsbyforskning 1987. 579 s., ill. S. 243-255 handler om Ålestrup.

Sørensen, Marinus og Svend Martin Nielsen: Fortid og nutid i Foulum og omegn. En historisk beretning om Forsøgsanlæg Foulums område. Udgivet af Statens Husdyrbrugsforsøg 1986. 116 s., ill. + 4 kortbilag. I 1972-76 foregik de store jordopkøb i Foulum til plads for Statens Husdyrbrugsforsøg, som blev skelsættende i egnens historie. Bogen beretter, instruktivt og præcist, om Foulums historie – geologi, arkæologi, godsejerstyre, landboreformer m.v. frem til forsøgsanlæggets etablering, dets drift og

nærmeste fremtid; alt i alt et meget vellykket forsøg på at sætte et moderne anlæg ind i en historisk ramme.

Tilbageblik : landboerindringer fra Viborg amt / redigeret af Erik Bach Andersen. – Roslev : Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver i Viborg Amt, 1986. – 101 sider : ill.

Turistattraktioner i Viborg amt / udarbejdet i samarbejde mellem amtets turistforeninger ... og amtskommunens fredningskontor ; repræsentanterne for turistforeningerne har skrevet rapportens indledning og indsamlet materialet. – Viborg : Viborg amtskommune, Fredningskontoret, 1985. – 31 sider : ill. + 1 sammenfoldet kort. – (Rapport ... om fredningsplanlægning i Viborg amt ; nr. 4.). Omslagstitel: Turist-atraktioner i Viborg amt. På omslaget: Natur, kultur, fritid.

Tuxen, Poul: Byplanlægning i en stationsby 1890. Træk af Kjellerups morfologi, i: Nyt fra Stationsbyen nr. 10 (1986) s. 8-53, ill. Vejkrydsbyen Kjellerup i Hørup sogn, opstået fra omkring 1870, er enestående ved allerede i 1891 at have fået lagt en fast byplan. Den egentlige initiativtager var den idealistiske herredsfoged Christopher Krabbe (1833-1913), fremtrædende politiker.

Vellev, Jens: Et bogtrykkerskilts bagside, i: Heraldisk Tidsskrift bd. 6, nr. 56. 1987, s. 306-07, ill. Omhandler C.H. Mangors bogtrykkerskilt fra 1776, som på bagsiden indeholder rester af våbenskjolde, som viser, at der er tale om et brudstykke af en adelig anevåbentavle fra Viborg domkirke.

Vellev, Jens: Hans Tausen og den hvide sten : en en gravsten på gråbrødrenes kirkegaard i Viborg. – Viborg : Skovgaard Museet : Viborg Stiftsmuseum, 1986. – 24 sider : ill. Udgivet 30. oktober 1986 i anledning af 450-årsdagen for den danske reformation.

Vellev, Jens: Hugo Matthiessens Viborg – fotograferet september 1917. Forlaget Hikuin og Special-trykkeriet Viborg a-s. 1987. 120 s., ill. I indledningen s. 7-29 redegøres der for Hugo Matthiessen og hans virke, specielt hans indsats m.h.t. købstadsfotograferingen, som i september 1917 førte ham til Viborg, hvor han optog 91 eksteriører med Mogensgade som hovedaksen. Billederne er trykt i sort og brunt efter den originale billedsamling på Lokalhistorisk Arkiv, de fleste af god kvalitet. Bogen forhandles af Viborg Stiftsmuseum, Hjultorvet 4, Viborg. Pris 120 kr.

Vellev, Jens: Lader hannem ligge –, i: SKALK 1987 nr. 1 s. 28-29. Handler om resterne af biskop Henrik Gerners epitafium i Viborg domkirke. Henrik Gerner var som præst i Birkerød med i Kronborgs sammensværgelsen mod svenskerne i 1659. Han var biskop i Viborg 1693-1700. Omtrent ligelydende, men med ordret oversættelse af gravskrifterne, i: Heraldisk Tidsskrift bd. 6 nr. 53 s. 120-21.

Vellev, Jens: Viborg Domkirke i 900 år. – Viborg : Viborg Stiftsmuseum, 1986. – 48 sider : ill. Udgivet i forbindelse med Viborg Stiftsmuseums 125 års jubilæumsudstilling: Viborg Domkirke i 900 år, 22.6.-31.8. 1986.

VFF 1896-1986. Jubilæumsskrift for Viborg Fodspors Forening red. af Poul Nielsen. 1986, 48 s., ill.

Viborg. Social- og Sundhedsforvaltningen. Temaplan : ældrepolitik : hovedmål for ældrepolitikken i Viborg. – Viborg : Viborg kommune, 1987. På omslaget: Hovedmål

for ældrepolitikken i Viborg kommune frem til år 2000. Delrapport 1. – 1987. – 17 sider & 1 kortbilag.

Viborg Håndboldklub 1936-1986. – Viborg : Viborg Håndboldklub, 1986. – 49 sider : ill.

Viborg Katedralskole. Årsskrift 1987. Af indholdet: Gravskrifter fra Domkirken s. 27-31 v. Jørgen Skot-Hansen. Peblinge i Viborgs gader s. 34-35 v. Lisbet Bøgsted Møller, Ole Gad og Michael Dohn. Lomonosov og hans russiske grammatik (i skolebiblioteket) s. 36-39 v. Erlend Thorvardson.

Ørberg, Paul G.: Når nøden er størst : Viborg Gråbrødre Klosters historie fra reformationen til nutiden. – Viborg : Viborg Gråbrødre Kloster : Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland, 1986. – 286 sider : ill.

Ørbergs bog, som har været længe undervejs, er ikke blot en smuk tryksag, men også et helstøbt værk, fordi den ikke blot fortæller om Gråbrødre klostrets historie, siden det på reformationstiden ophørte som kloster og blev hospital, men tillige bliver det beretningen om alderdoms- og sygeforsorgen gennem de sidste 450 år.

Det er karakteristisk for bogen, at den aldrig taber de egentlige hovedpersoner af sigte. For hvor meget der så fortæles om institutionens historie og om de folk, der på den ene og den anden måde har haft ansvaret for den, så lykkes det forfatteren at fastholde, at det er de syge og de gamle, som det i egentligste forstand drejer sig om. Så vidt jeg kan se, skyldes det, at forfatteren har formået at nærlæse og krydslæse sine mange og for visse perioder meget sporadiske kilder, således at det lykkes for ham at komme ind bag ved regnskaberne tal og administratorernes forhandlinger og frem til dagligdagen i hospitalet, så at man ser rummene for sig, overfyldte og rodede, så at man næsten fornemmer stanken fra den gamle sengehalm, madresterne og andre uddunstninger fra de syges vædskende sår ligesom man næsten ser og føler utøjet kravle rundt alle vegne. Men samtidig fremgår det også af bogen, at hospitalet i de fleste perioder har været et trygt sted at være. Det bekræftes ikke kun af de mange ansøgninger om optagelse i hospitalet, men også af de antydninger af hverdagen, som det er lykkedes forfatteren at afdække og af de meget få spektakler, der synes at have været.

Selvfølgelig får vi også klosterets ydre historie, fordi det er helt afgørende for dets funktion, at økonomien er i orden, så at man i den første periode kunne foretage fællesspisningen for alle beboere og folk udefra, som fik støtte fra hospitalet, og som senere var den økonomiske baggrund for, at man kunne udbetale ugepenge, så at beboerne selv kunne sørge for deres egen kost.

Den eneste mulige form for at skabe et brugeligt økonomisk grundlag ved hospitalets oprettelse var at sørge for, at hospitalet havde tilstrækkeligt jordegods. Dette var imidlertid spredt ud over store dele af Nordjylland, og gav derved en del administrativt besvær. Da forholdene for landbruget i løbet af 1600-årene bliver forringede i betydelig grad som følge af øgede skatter og dårlige afsætningsvilkår, bliver det en dårlig forretning at være jordejer. Derfor begynder hospitalet at afhænde sine ejendomme og i stedet for gav man sig til at låne pengene ud, for gennem renterne at skaffe de nødvendige midler til at drive hospitalet. Omkring midten af 1700-årene har hospitalet næsten intet jordegods mere, men at det ikke kun er en fordel mærkes i de urolige år omkring Napoleonskrigene og statsbankerotten.

Klosterets historie afspejler således i det små Danmarks forhold som helhed, og som kongen måtte klare sine økonomiske vanskeligheder ved at lægge flere skatter på folket, sådan måtte hospitalets ledelse klare sig ved at skære ned på ugepengene til institutionens beboere.

Ørberg har en særlig evne til at knytte de store og landsdækkende forhold sammen

med hospitalets små bitte problemer, når han med nogle ganske få sætninger i kapitlernes begyndelse omtaler de store forhold på en sådan måde, at de naturligt giver baggrund for det, som der nu skal fortælles om, så at læseren ikke på noget tidspunkt mister fornemmelsen af, at det fortalte hører nøje sammen med det store spil i landet som helhed.

Bogens titel er første halvdel af et ordsprog, og det er vel meningen hermed, at bogen som sådan skal illustrere resten af ordsproget: Er hjælpen nærmest. Men forfatteren har derudover brugt gamle ordsprog som underoverskrifter til samtlige kapitler, og jeg fornemmer, at det derved er lykkedes at bygge ind i skildringen meget af den almueviddom og af de erfaringer, som har levet i beboernes sind, og som har fået dem til at føle sig trygge i de beskedne og ofte uhumske forhold, som de levede under, og som har fået dem til at bøje sig for de tilskikkelser, der har gjort, at de måtte henleve deres liv eller dele deraf i hospitalet.

Vores viden og forståelse for en forholdsvis upåagtet del af vores historie er blevet meget udvidet gennem denne bog.

M.Ø.

Historisk Samfund for Viborg Amt

har siden samfundets stiftelse i 1928 udsendt 52 bind af årbogen »*Fra Viborg Amt*«. Mange årgange er udsolgte, men resterende bind kan leveres til medlemmerne til de anførte priser (prisen for ikke-medlemmer i parentes):

[1]	1930-54, pr. årgang	6 kr. (9 kr.)
[2]	1955-63, pr. årgang	10 (15 kr.)
[2]	1964-72, pr. årgang	25 kr. (30 kr.)
[4]	1974-77, pr. årgang	35 kr. (45 kr.)
[5]	1978	45 kr. (68 kr.)
[6]	1979-84	50 kr. (75 kr.)
[7]	1986	50 kr. (95 kr.)

Resterende årbøger sælges under ét for en pris af 350 kr. + moms til medlemmer (ikke-medlemmer 600 kr. + moms).

Samfundet har herudover – oftest i stedet for et bind af årbogen – udgivet eller medvirket ved udgivelsen af en række vægtige særpublikationer, af hvilke dog flere er udsolgt, og andre kun haves i *meget begrænset rest-oplag*. De sælges til medlemmerne til de anførte priser (prisen for ikke-medl. i parentes):

[8]	Viborg Amts Stednavne. Udg. af Stednavneudvalget. 1947	Udsolgt
[9]	Viborg Katedralskoles historie. Af Carl E. Jørgensen. Indb. særtryk af » <i>Fra Viborg Amt</i> « 1959-60. 174 sider, rigt illustreret	25 kr. (35 kr.)
[10]	P. G. Lindhardt. Brevveksling mellem biskopperne J. Swane og Frederik Nielsen. Særtryk af » <i>Fra Viborg Amt</i> « 1962. 30 sider, illustreret	4 kr. (6 kr.)
[11]	Billeder af Viborg amts forhistorie. 1966. 160 sider, rigt ill. Ved køb af mindst 5 eksemplarer: kr. 12,00 pr. eksemplar, portofrit fremsendt uanset medlemsskab.	16 kr. (24 kr.)
[12]	Romansk stenhuggerkunst i Viborg amts kirker. Fotos: Keld Helmer-Petersen. Tekst: Harald Ditzel. 2. udgave, 1966. 94 sider, rigt illustreret	Udsolgt
[13]	Niels Friis: Viborg Domkirkes orgel 1570-1966. Særtryk af » <i>Fra Viborg Amt</i> « 1967. 40 sider, illustreret	4 kr. (6 kr.)
[14]	Hans Øllgaard: Jens Bloch. Biskop i Viborg 1805-1830. 105 sider, illustreret. 1968	9,50 kr. (15 kr.)
[15]	Nr. Tulstrup-dagbogen. Ved Jens Holmgaard. Udg. i samarbejde med Landbohistorisk Selskab. Sælges kun til medlemmer	40 kr.
[16]	Steen Steensen Blichers beskrivelse af Viborg amt 1839. Fotografisk optryk. 228 sider	25 kr. (32,50)
[17]	Viborgs brand 1726 v. Hans H. Worsøe og Paul G. Ørberg. 88 sider	25 kr.
[18]	W. Møllerup: Adel, by og borger. Træk af bylivet i Viborg i 1700-tallet. 95 sider, illustreret. 1976	20 kr. (30 kr.)
[19]	Rentekammerets farvetrykte kort vedr. amtsinddelingen 1793, 2 stk., 38×26 cm, ufalsede	35 kr.
[20]	Chr. Jacobsen: Gudenå – fiskeri, pramfart, kraftværk	65 kr. (85 kr.)

EKSPEDITION: Fru Else Hansen, Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, 8800 Viborg, telefon (06) 62 44 88. Giro 4 06 38 05.

Historisk Samfund for Viborg Amt

støttes i sit arbejde af følgende:

Andelsbanken, Viborg afdeling	Nordjyllands revisionskontor, Viborg
Arbejdernes Landsbank, Viborg	Nykredit, Viborg
Bikuben, Viborg	Nørhaven Bogtrykkeri
E Bindstouw, Lysgaard	»Odin« A/S, Viborg
Bryggeriet Thor, Randers	Pan Buslinier, Viborg
Byens Tryk, Viborg	A. Røn Petersen, smedearbejde, Viborg
Fona, Viborg	Anders Petersen, farvehandler, Viborg
Galsgårds Farvehandel, Viborg	Privatbanken for Viborg og Omegn
Handelsbanken i Viborg	Sct. Mathias Apotek, Viborg
Hansen og Nielsen K/S, Viborg	Schous Boghandel, Viborg
Jacobi, kontoretablering, Viborg	Schumanns Herremagasin, Viborg
Jyske Bank, Viborg	Sparekassen SDS
Kjær's Boghandel	Special-Trykkeriet Viborg a-s
J. N. Kjærsgaards Tømmerhandel A/S	Svaneapoteket, Viborg
Jørgen Laursen, Viborg	Viborg Mejeri
Løveapoteket, Viborg	Viborg Blikkenslageri, v. Westergaard & Bak
Midtbank, Viborg	Viborg Rejsebureau, Viborg
Midtjydske Frøhandel, Viborg	Viborg Stifts Folkeblad

Driftsregnskab for perioden 1/1-31/12 1986

Indtægter	Regnskab	Budget 1986
Kontingent	32.584.00	32.000
Bogsalg	7.494.00	4.000
Annoncer	6.191.50	6.000
Renter	2.216.29	1.000
Moms	3.360.00	1.000
Tilskud:		
Viborg Kommune	10.000.00	
Viborg amt	1.550.00	
DHF	4.600.00	14.000
	67.995.79	
Overført fra 1985:	50.220.44	
	<u>118.216.23</u>	
<hr/>		
Udgifter:		
Trykkeri	44.727.61	43.000
Honorarer	1.400.00	0
Moms	1.969.00	0
Møder	3.957.60	2.500
Tryksager	2.909.67	3.000
Kontingent SLF	1.303.36	1.600
Diverse (annoncer, gaver m.m.)	1.173.35	2.000
Porto	7.785.00	10.000
Chr. Jacobsen	240.00	0
	65.465.59	
Overført til 1987:		
Kassebeh.	544.90	
Giro	14.050.45	
Bank	13.155.29	
Udgivelsesfond	25.000.00	
	<u>52.750.64</u>	
	<u>118.216.23</u>	

Viborg, den 13. marts 1987

Undertegnede revisorer har dags dato revideret ovennævnte regnskab for perioden 1/1-31/12 1986. Kassebeholdningen var tilstede, giro- og bankbeholdning afstemt.

Finn Bertel

Jeanne Kjeldsen

Lokalhistoriske arkiver

BJERRINGBRO LOKALHISTORISKE ARKIV

Bjerringbro bibliotek, Realskolevej 12.

Tlf.: 06 68 38 33.

Åbent: tirsdag & torsdag 16-18.

Leder: Hans Jørgen Hansen, Kirkevej 9, Gullev, 8850 Bjerringbro.

Æ FJANDBOARKIV

Iglsøvej 5, Stoholm.

Tlf.: 07 64 15 85.

Åbent: tirsdag 15.30-17.30.

Leder: Aage Stilling, Vesterled 26, 7800 Stoholm.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR HVORSLEV KOMMUNE

Søndergade 2, Thorsø.

Tlf.: 06 96 63 30.

Åbent: 1/10-30/4 onsdag 15.30-17.30 eller efter aftale.

Leder: Thorkild Simonsen, Møllevej 13, 8881 Thorsø. Tlf. 06 96 64 71.

LOKALHISTORISK ARKIV

Østergade 23, 7470 Karup J.

Tlf.: 07 10 21 37.

Åbent: mandag 17-19 og torsdag 16.30-19.30.

Leder: Ole Michaelsen, Spættevej 10, Kølvrå, 7470 Karup J.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR KJELLERUP KOMMUNE

Blicheregnens Museum, Blichersvej 30, Thorning, 8620 Kjellerup.

Tlf.: 06 88 08 77.

Åbent: Efter aftale. Leder: museumsleder Hans Kruse.

TJELE KOMMUNE, LOKALHISTORISK ARKIV

Søgården, Vingevej 12, Ørum Sønderlyng.

Tlf.: 06 45 12 77.

Åbent: torsdag 14-17.

Leder: Erik Esbensen, Høegsparken, Høegsvej 32 C, 8834 Hammershøj.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR VIBORG KOMMUNE

Stiftsmuseet, Hjultorvet, 8800 Viborg.

Tlf.: 06 62 30 66.

Åbent: mandag-fredag 14-17, onsdag tillige 10-12.

Leder: Henning R. Lauridsen.

LOKALHISTORISK ARKIV, AALESTRUP

»Knabergaarden«, Borgergade 8B, 9620 Aalestrup.

Tlf.: 08 64 12 86.

Åbent: mandag 18-21.

Leder: P. Gade, Vestergade 66, Aalestrup.

MØLDRUP KOMMUNES LOKALHISTORISKE ARKIVER

Kommunekontoret, Nørregade 15, 9632 Møltrup.

Tlf.: 06 69 12 00.

Åbent: torsdag 15-17.

SALLINGSUND LOKALHISTORISKE ARKIV

Bajlum skole, Roslev.

Tlf.: 07 59 24 47.

Åbent: 1. og 3. torsdag i md. i per. okt.-apr. 19-21.

Leder: Otto Veile, Vestervang 7, Durup, 7870 Roslev.

SKIVE BYHISTORISKE ARKIV

Skive Østertorv 9, 7800 Skive.

Tlf.: 07 52 81 22.

Åbent: mandag-fredag 10-12.

Leder: Sv. Mortensen.

SPØTTRUP LOKALHISTORISKE ARKIV

Spøttrup bibliotek, Ålbækvej 18, Lihme.

Tlf.: 07 56 00 81.

Åbent: 2. og 4. onsdag i md. 19-22.

Leder: H. Eriksen, Lihme, 7861 Balling.

SUNDSØRE LOKALHISTORISKE ARKIV

Jebjerg gl. skole, Jebjerg.

Tlf.: 07 57 45 22.

Åbent: mandag-onsdag 9-14 og efter aftale.

Leder: Knud E. Jakobsen, Risumvej 3, Risum, 7880 Roslev. Tlf. 07 59 51 61.

Jørgen Laursen a/s
AUTORISERET GM-FORHANDLER

INDUSTRIVEJ 8 · 8800 VIBORG · 06 62 56 11

VIBORG MEJERI

Dannebrogsgade 2 – Viborg – Tlf. 06 62 58 66

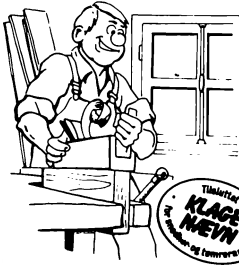

Netop
Nykredit
giver dig
noget mere!

Nykredit
den nye danske kredittøring

Sct. Mathiasgade 1-3
8800 Viborg
Tlf. (06) 62 33 33

Hansen & Nielsen

INVENTAR- &
BYGNINGSSNEDKERI

Absalonsvej 9 . 8800 Viborg
TOTALENTREPRISER
- alt isoleringsarbejde udføres

06 62 17 11

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Livøvej 1, 8800 Viborg Tlf. 06 62 40 33*

Fotosats Reproduktion Offset

Spørg

SPAREKASSEN **sds**

så har du et problem mindre

*ih, de er
så flinke - hos*

FONA

NØRHAVEN BOGTRYKKERI A/S

HANDELSBANKEN
altid med i billedet

byens tryk 1/5
VESTERBROGADE 25
8800 VIBORG · TELEFON 06 · 61 05 88

VIBORG STIFTS FOLKEBLAD

*Viborg amts
største dagblad*

Alt smedearbejde udføres

A. RØN PETERSEN
Falkevej 8 – 8800 Viborg
Telefon 06 62 06 77

Tøjet får vi i

***Hvis problemet
er penge...***

-vi finder en løsning

DE KAN REGNE MED OS

**- Pilsneren
du ikke kun
drikker for tørst.**

*Personlig rådgivning
ind i ...*

SCHOUS BOGHANDEL

Sct. Mathiasgade 50

Viborg

Tlf. 06 62 42 66

GALSGAARDS FARVEHANDEL

Gravene 18

Viborg

Tlf. 06 62 02 69

kjaer's
boghandel

boghandel / antikvariat
Sct. Mathiasgade 29 . Telefon 06 61 39 00
Viborg

VIBORG REJSEBUREAU APS

Dumpen 23

Tlf. 06 62 43 11*

Viborg

Hjemstavns museet

E BINDSTOUW

I LYSGAARD

11 km fra Viborg

Blichervej 40 – 8800 Viborg
Telefon 06 66 75 79

J. N. KJÆRSGAARDS TØMMERHANDEL

VIBORG

VIBORG BLIKKENSLAGERI

Westergaard & Bak

Telefon 06 62 62 47

PAN BUS LINIER

Vesterbrogade 16

Viborg

Tlf. 06 62 58 77*

PRIVATbanken

Viborg Afdeling

Sankt Mathiasgade 15 – 8800 Viborg – Tlf. 06 62 26 00

Bankrådgiveren

**FARVELAND
BYGGEMARKED
INDUSTRIAFD.**

ANDERS PETERSEN
Farvervej 7
Vestervangsvej 18
8800 Viborg
Telefon 06 62 12 66

JACOBI

Ringvejen – Viborg

Telefon 06 62 40 00

Nordjyllands Revisionskontor A/S
STATSAUTORISERERE REVISORER
Ringvejen . 8800 Viborg . Tlf. 06 61 18 11

THOR,
gøt gammeldags
bajere.

MIDTJYSK **FRO** HANDEL
VIBORG

Støt indsamlingen

til

Red Barnet

*

Svaneapoteket

Viborg

*

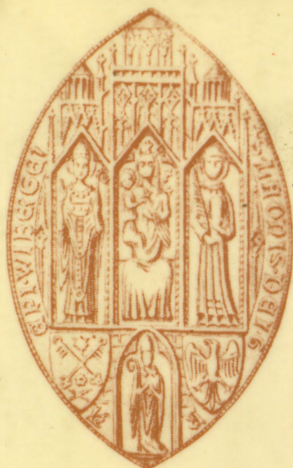
Løveapoteket

Viborg

*

Sct. Mathias Apotek

Viborg .

Historisk Samfund for Viborg Amt

er oprettet 1928 og har til formål:

»at vække historisk interesse hos amtets befolkning og indsamle oplysning om historiske begivenheder i amtet, om befolkningens liv og færden i tidligere tider og om personer, der har haft særlig betydning for denne del af landet, samt at værne de historiske minder.«

Formålet søges fremmet »dels ved udgivelse af en årbog med lokalhistorisk indhold, dels ved afholdelse af offentlige møder på dertil egnede steder i amtet med foredrag af historisk indhold og ved at bidrage til og støtte udgivelsen af historiske arbejder vedrørende egnen osv.«

Samfundet har gennem årene udover årbøgerne kunnet tilstille sine medlemmer en række vægtige særpublikationer, senest de smukke og efterspurgte bøger *Billeder af Viborg amts forhistorie*, *Fæstebonde i Nørre Tulstrup Christen Andersens Dagbog*, *Steen Steensen Blichers beskrivelse af Viborg amt 1839*, *Viborgs brand 1726* og *Chr. Jacobsen: Gudenaå*.

Kontingent er p. t. 50,00 kr. årligt, der betales ved modtagelsen af årbogen, hvis pris i boghandelen er 95,00 kr.

Medlemmerne kan til favørpris erhverve ældre årgange og en række andre publikationer.

ISBN 87-87235-42-0

DIS-Danmark

AVNS
NES
EKER